

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

TANDORI DEZSŐ

Lovak a télből

BRANKA VUKOVIĆ

Az egyszarvú

VASADI PÉTER

Megjön az idő

E. R. CURTIUS

A retorika

YORK VON WARTENBURG

Pompeji útinapló

SZEGED, 1991 2.

A valóság leginkább Jan Kott füléhez hasonlítható. Vagy Jan Kott fehér turbánjához. Vagy ahhoz az ütéshez, amelyet a fejére mértek, esetleg, amit az ő feje mért valamilyen tárgyra és most az ő feje viseli e bátorság nyomait, amely ütés miatt a fehér turbánt is viseli és amely fehér turbán miatt csak egyetlen füle látható. Ilyen a valóság. Ha egyáltalán jól emlékszem, mert az is lehet, hogy csak a turbánt láttam, és most a *fűlszöveg* miatt emlékszem a turbán alól kikandikáló egyik fülre, ami a Jan Kotté. Ezt suttogják a hátunk mögött, hét éve suttogják, hogy jön, itt van, ő az. Jan Kott.

Szürke arcú, idős férfi, szinte kopott, hátán szürke zakó, panyókára vetve, a szeme szürke, feltehetőleg a haja is, de az nem látszik a kissé szürkére piszkolódott fehér turbán alól. Jön Jan Kott, és jön vele egy fiatal nő, hát persze hogy fiatal, még szép, hogy nő, és jön vele Grotowski és Brook és, igen, leginkább ő jön, jön vele Shakespeare. Meg Kelet-Európa, meg a 2 és fél éves lengyel szükségállapot, ezek is jönnek, csak hogy ezek mind oly mulandók, hogy szinte már észrevétlenek.

POMPEJI

SZEGED, 1991.

2

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

Szerkesztik: Darvasi László, Laczkó Sándor,
Mikola Gyöngyi, Szilasi László

Szerkesztőbizottság: Bernáth Árpád, Csejtei Dezső,
Hajnóczy Gábor, Illia Mihály,
Lengyel András

TARTALOM

TANDORI DEZSŐ	Lovak a télből	5
SOLYMOSI BÁLINT	A kertész	9
BÁRDOS LÁSZLÓ	Zsörtölődés egy sikerületlen telefonhívás után (vers)	19
BRANKA VUKOVIĆ	Az egyszarvú Rajslí Emese fordítása	21
MÉHES KÁROLY	Magyarország kolbászhai	34
	Pedig (versek)	35
ZELEI MIKLÓS	Jaktálás	36
	A benszülött	42
VASADI PÉTER	Megjön az idő	48
CSATLÓS JÁNOS	Egy rokokó gitár tört akkordjai Carl Michael Bellman (1740-1795)	63
CARL MICHAEL BELLMAN	No. 64.	70
	Didergés (versek) Baka István fordítása	72

SZIGETI CSABA	Testvérem, Guiraut 74
Guiraut RIQUEIR	Be-m degra de chantar tener ... 86
	Hozzám nem való az ének
	Belányi György fordítása 87
ZALÁN TIBOR	Kopszohilédeszi versek 88

Valamennyi klasszikus legény

ÖTVÖS PÉTER	A filológia virtusa 93
ERNST ROBERT CURTIUS	A retorika
	Molnár Andrea fordítása 97

Európai levél

SZÁNTÓ F. ISTVÁN	Crusoe 129
PAUL YORK VON WARTENBURG	Pompeji útinapló
	Katona Tünde fordítása 133
HIBAIGAZÍTÓ	
SZIJJ FERENC	Számok (vers) 137
STOLL BÉLA	Horizontális irányú variánsok . 138

ISSN 0865-5553

Második évfolyam.

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Pompeji Egyesület.

Szerkesztőség címe: POMPEJI 6720 Szeged, Dugonics tér 11 – 12.

Készült a szegedi Csillag Kft. nyomdájában.

Szerkesztő: Papp Zoltán.

Támogatta az Osvát Alapítvány, a Szegedért Alapítvány

és a Táncsics Alapítvány, valamint a JATE rektora.

Szerkesztőségi órák: csütörtökön 15-18 óráig. Telefon: (62) 12-140.

Lovak a télből

Egyszer Bécsben jártam, úgy talán Úrnapján, sajnos, nem vagyok teljesen tisztában az ünnepekkel sem, s mentem a Belvedere múzeum franciás, nyírt kertje, Schiele és Klimt képei után, meg egy csónakot látva, árvíz parton, kéklőn és zölden derengve, már örökké, elrúghatatlanul, és úgy, hogy nem visz sehova – hova is mentem? Talán a Karolínengassén, és nem gondoltam rá, most már egyre kevesebbet gondolok, hogy valamikor apáméknak volt valami budai telke a Karolina úton, egyenruhás-testületi építkezéssel fenyegették meg őket, a telket gyorsan eladták, az akkor oly kevés pénz beleveszett tisztos szegénységünkbe; és a St. Elisabeth Platz felé igyekeztem, az Erzsébetről elnevezett templomhoz, melyet szeretek, le szoktam ülni tövében egy-egy padon, s most valami építkezési vállalat sárga tábláját, lakókocsiját néztem, és kis boltokat, madarakkal – kőből, jáspisból, és nem tudom – a kirakatukban, fodrászkellékekkel, aztán lebénult mosógépekkel. Ünnepe volt, az imént egy körmenethez csatlakoztam, mentem kicsit a végén, Szpéróra gondolva fölszedtem pár elhullatott szirmot, Szpéró fényképét előhúztam, és az egyik szirmot a tokba tettem. Talán. Láttam a minap, ahogy megint megmutattam valami utcákat

e madárnak, ott egy szírom, egy pipitér – mármint ez a bécsi piros petty? Vagy máshová valósi? Menj, mondta Szpéró, ahogy lassan, lassan elengedte halálával tenyerem, elengedte tizenegy év után azzal, hogy élt, most menj, kérlek, egy kicsit... mászkálj. A körmenetből hamar kiálltam, ahogy Schielét, Klimtet és az elköthetetlen sajkát is otthagytam – láttam már őket, furcsa, elégszer. Mily sokszor láttam Szpérót! Ültem az Erzsébet-templom tövéén, Alíz jutott eszembe, az, hogy majd hazamegyek, ő visszafogad, sánta veréblábát felhúzza tenyerembe ül. Nézd, mit fejez ki a tekintete? Mit kellene még, amit ez nem? Hogy ülne, még és még, ülne végtelen. A körmenet közben visszatért egy másik utcán, meghúzódtam a templom falánál, még nem ide igyekeztek, még nem járták le a kört. Mennyit feküdtem a szőnyegen, Istenem, a tizenegy év alatt. Szpéró a vállamon, elaludtunk repóróban Utrillo képeit nézegetve. Nem jártam sehol, otthon voltam, Szpéró leszokkent a vállamról, aztán, és mászkált valahol a szőnyegen, és én felriadtam a hiányzó három dekásúlyra. Felállok, fáj a lábam, elbicegek az Argentinierstrasse felé. Itt a diplomataakadémia, Doderer könyvének alakjai mennyit bajlódtak ezzel, tudok róluk, még most is fordítom őket, évekig húzódo munkával. A Strudlhof-lépcső! Az élet rámpás színpada, fokok és enyhe lejtők, és a Hely Szellem, ahogy nem akar választ adni a kérdésre, melyet valaki éj idején feltesz, amikor mintha letről szállna fel a múltak ég-mélyébe, föl, föl a tejüveg búrák holddal versenyző fényével megvilágított gesztenyelombok alatt. A Hely Kis Szellem aludt egy fában, fejét szárnya alá dugva, vagy másképp. Az egykoriak, írja Doderer, elzarándokoltak Delphibe, tudni akarták kérdésükre a választ – megyek, már messze elhalt a körmenet csengettyűzése –, tudták kérdésüket... de hát tudták-e? Húsvét közeledik, ott leszek-e, kell-e ott lennem az Erzsébet-templom tövéén a padon? Szpéró, Hely Szellem, nem azt mondott-e, most már jártál megint eleget, maradj Alízzal, fekhessen a kezében, teljen a semmivel az idő, töltések együtt, hagyd, a lovak jöjjenek ki Freudenauban ma-

guk a télből – kezdődjék a galopp idénye, talán csatakos fűvön még, talán hidegre forduló időben, hagyd, a költészetre, zuhogó, sűrű trappjukat, hagyd, hogy lovak és angyalok maradjanak csak, végül, neked ez még nem végül, Alíznek ez még annyi csak, hogy veled akarna lenni. Akarni? Akarnak-e ők? Szavuk értenem kéne, nem értem, és két madár nem beszél így egymásról, Hely Szellemeként Szpéró nem szól így, hogyan szól, mit láttál mégis, hogy Freudenu felé jöttél a busszal? Hirtelen színesedés, sapkák és zekék, mint egy Degas-képen, vagy másutt, közelebb az éghez, ringva, lovak, igen lovak hátán, valami csoportban. Később tudtad már: az a sprint-táv rajthelye, onnan vágódnak ki, vas startketrecükből, melynek fehér ajtói kicsapódnak, ahogy egy fehér szárny éjidőn kezdedben; vergődik, lefogod, nyugtatod, míg el nem nyugszik; és akkor oly nehéz hinni, hogy meghalt. Az is: micsoda? Ringtak a lovasok, közelebb az éghez, valami Szpéróhoz emelt közelebb velük, holott tudod, holott tudod. Emelkedett föl az az illető, regény alak, föl a múltak víz-színe fölé a lépcsőn, az éji opál zöld gesztenye fényében, és ahogy megálltál lenn, olvastad a bevéselt verset, a regény elejéről, a Szpé, jav., félrűtsz, nem látod a betűket épp, a Szépről, mely mintha csak futna innen, s hogy bánatunkra annyi minden eltűnt. Kijönnek a lovasok a télből; menj oda, lásd őket? Maradj Alízzal? Csatlakozz – Schiéléék képei után – a körmenethez? Mit tégy? A Karolina út, apádék, Szpéró, még annyi eltűnt és halott: mit szól, mit ajánl, és mivel kapcsolatban? Mintha jogosságot kérnél arra, hogy elveszített kérdéssel részt végy egy forgalomban, ahol egy sánta lábat fölemelnek, ahol a lovak mind hasonlítanak, ahol a madárszemek a te szavaiddal nem szólnak semmit, ahol nem tudod, nem, nem is tudod. Valami lesz, ezt tudod, ami annyi – hogy lesz, és ami lesz –, mintha nem az lenne, hanem az ellenkezője. Szpérótól várod, szóljon ehhez bármit, mondja: most vedd ezt, most ez következett el, akiket itt hagysz, pár napra, szépen megvárnak, az én Alíz társnőm nem fog meghalni, és visszafogad, s mintha mennél a lép-

csőn, mintha kicsapódna a fehér vas rajtketrec szárnyasor, de nem kéne rajtolni, minden csak úgy ringna, mintha semmi cél nem kötné oda, ahol van. Most menj, ezt várnám, mondja ő, menj, és hidd ezt. Közben: hajnal, és a túlsó szobából, a csukott fehér ajtók mögül: szól az ő hangjuk, az övék, kik még élnek, és szólnak, ez rajt, és az se, és kié, mié. Mekkorra dal! Mekkorra dal, tizenegy torokból; hát nem különös, hogy ennyien vannak? Tizenegy év, tizenegy dal, toroknyi, és ha kinyitod rájuk a fehér ajtószárnyakat, mintha rajtod lenne, csak itt még, emitt. Lovak a télből, így fog-e kijönni valami mezőny, mely visz, visz tova, de hát ez csak arra marad, ami szó, találmány, ezt abbahagyod, mégy hozzájuk, és – élnek még! – nem tudsz semmit.

Budapest

Tandori Dezső

A kertész

Az út ott kiért a külvárosi temetőt övező, poshadt víztől, rothadt sástól és mételykórótól bűzlő csatornáig, ahogy a környékeliek mondták a hanyagság és a nagyravágyás különös hiábavalóságával, „az iparnegyed széléig”; nekem ugyan mondhatták, hiszen én sohasem jártam a „vízmű” épületén túl, csak láttam, ahogy reggelente mentem hazafelé, hogy itt valaminek vége van; miazmás helyszín, gondoltam mindig. Ha a szél kedvező volt, akkor nem éreztem azt az elborzasztó szagot, és nem kényszerített arra a boldogtalan képzelgésre, hogy mi lehet itt ősztől a tavasz elérkezéséig, amit mégis minduntalan, újra és újra elképzeltem, vagy azért, mondom, mert a szél számomra kedvezőtlen volt, vagy azért, mert kedvező volt, (nem beszélve most a szélcsendről, a hallatlan ritkán előforduló szélcsendről, ami egyébként is „egy. istencsapás”!...) hogy tehát, ebben az utóbbi esetben, szabadon a megkülönböztetett figyelmet kiváltó októl, a részletek pontosítására törekedhetett fantáziám. Rá is ment erre, így élettársam, az önbecsülésem, s vezeklő féltékenységem, mondogatta az utolsó napokban, nem csak az ő szerelmét és szolgálatkészségét, de az én amúgy is gyenge idegrendszeremet is kikezdte. Ezt nem le-

hetett komolyan vennem, és nemcsak azért nem, mert a valóság nem engedelmeskedett ennek a gondolatnak, hanem mert megalázó volt és beteges eme okfejtésnek, úgymond, aggasztó nagyvonalúsága. Mert bár átéléseink valóban álomszerűek, gondoltam, kell legyen bennünk annyi tapintat az események s következőképpen a lehetséges események iránt, hogy azokkal részletekbe menően foglalkozzunk, mi több, alig van ennél lényegesebb kérdés, ahogy ezt szent meggyőződéssel állítottam és pimaszul hajtogattam is másfél évig szinte minden nap élettársamnak, a szobrásznőnek; – ott állok az ablaknál, háttal neki, nézem a puszpángokat kinn, és mondom, hogy engem mintha a tehetségem hajtana a járhatatlan utak elgondolására, sőt, hogy csak erre van tehetségem igazán. Jól tudtam a válaszát, ami az apjának, a kertésznek volt a véleménye, hogy az út mindig világos az előtt, akinek szeme van hozzá, akarata, figyelme, becsvágya, hogy előretörjön, hacsak nem nagyon öreg és fásult az illető. Élettársam ezt soha nem mondta így el, jól sejtette, hogy azt mondanám, amit még ma is gondolok, ha eszembe jut, hogy igenám!, de : egyfelől mi a bizonyosság arra, hogy az igazsághoz vezető út a szociális hasznosság, az egzisztenciális hasznosság vagy a transzcendentális hasznosság útja; és másfelől, ha bármelyik is, ebben az országban, ahol semmiféle hasznosságról nem lehet beszélni, csak kártékonyaságról, a becsvágy, s méginkább a versengő becsvágy a becsületértézés elfajulása, ahogy itt, ebben az országban minden cselekedet a sötét és következetlen jellem elfajulása. Szó sem lehet itt tehát etikáról; amit annak tartanak az nem más, mint gyenge és könnyelmű emberek sznob taktikája, prűdériája, a gyilkos szándék bohózatba illő gátlástalansága, vagy egyszerűbb módon, így én, a kertészhez intézve szavaim, álszenteskedés és bosszúvágy, – az igazságosság képében mutatkozó félelem. Csodálkozás nélkül vettem tudomásul, hogy a nap már magasan jár, és visszatekintve, a közeli, hamuszürke templom irányába, hogy az égen megjelent, a hosszú szárazság után, egy felhő, könnyű, mint egy

csengővirág. A környék tisztelettudó lakói, babonás és kíváncsi munkások, az ablakaik mögül figyelték gyalogutam; meglestek, emlegettem föl a szobrásznőnek, élettársamnak; arra vágytak, amire én gondoltam: az életere, arra, hogy önazonosságunkat kézzelfoghatóan kell hogy érezzük, végül is arra, hogy az ellenséget ki kell jelölni..., ahogy élettársamnak, igen, az ellenségemnek szoktam kérlelhetetlen magyarázni, művedet meg kell ismerni, ki kell teljesíteni. (Teljesíteni, milyen messzemenően szemérmetlen szó!) Mintha minden túl sokba kerülne itten, gondoltam. Nyújtózom egyet, tagdíj; lépek, tagdíj. Bár nekem már nincsenek vágyaim és álmaim a hovatartozást illetően, a hovatartozás fogalmával is szakítottam, mert amit az jelent, és amiért valahová is tartoznál, ami egyenként mindenkit a közösségbe vinne, – az önzetlenség, az áldozatkészség, a tolerancia... – az mindközönséges közösségi bűnné lesz, éppen mert más rosszat cselekedni és rossznak lenni, mondtam nem egyszer a szobrásznőnek is, a rossz cselekedet beszűkíti a tudatot, és megismétlődik, és megintcsak meg, és ez az ismeretlen törvény fogva tart mindenkit, és senki sem tud semmiről számot adni, átkozza hát és megveti ezt a világot, én pedig megvetem és átkozom azt az embert, bár nekem, mondom, már nincsenek vágyaim és álmaim a hovatartozást illetően. Én nemhogy a hivatásomat nem űzöm már, de azt is elfelejtettem, mi is volt az, akkor. Azóta (nem emlékszem pontosan az időpontra) vezetek munkanaplót, úgynevezett munkanaplót vezetek azóta, mióta rájöttem, hogy amiről azt hittem, a dolgom, az csak akadályoztatás, önmagam akadályoztatása önmagam által; azt mondtam hát azon a napon, gondra, szerelmi gondra, majd gúnyra adva okot ezzel élettársamnak, a szobrásznőnek, hogy ez nem az én dolgom, mi több, nekem semmi dolgom nincs ezen a világon, mert akkoriban, természetszerűleg, én is úgy gondoltam, megvetem ezt a kishitű, nevetséges és ostoba világot. Eléggé jól öltözött, de vézna gyermek, vagy templomba rohanó férfi; fekete zakó és pantalló volt rajtam, szemét, por és

száraz falevelek szemcséi, darabkái húzódtak meg rossz szövetében; a hosszú és kimerítő éjszakai séta után mindig szinte rohanva érkeztem vissza a házhoz, ahhoz a menedékházra emlékeztető, száraz zsömle- és pálinkaszagú öreg építményhez, mit a városka jóvoltából szinte ingyen béreltünk. Általában az éjszakai feljegyzések után indultam el, és rendszeren a reggeli órákban tértem haza. Aznap élvezetnek tetsző, kendőzetlen közönyről árulkodó, különös reggel volt; úgy tűnt, mintha fohások vagy átkos sóhajok tartanak csak a kisváros házfalait, háztetőit; elképesztő volt, ahogy élettársam, a szobrásznő mondaná, az elémtároló valóság színtelensége. Mintha meglopták volna, na nem a világot, de a pirosat, a kéket, a sárgát. „A fakó arany”, gondoltam minden elmúlt éjszaka borzongásával testemben, és egyszerre csak, mintha túl könnyűnek találnám magam, lábujjhegyre álltam, majd visszaereszkedtem a sarkamra. Nadrágom szára felcsavarodott gyérhúsú vádlimra, egyik éle a bal bokám fölött, a balos bakancsom csattján, míg másik éle a jobb bokám fölött, a jobbos bakancsom csattján nyugodott; azon igyekeztem ott a kapu előtt, hogy valamelyest rendbeszedjem magam. Nem értem miért, nem leltem abban semmi örömem. A korábbi rossz szokás, gondoltam. Szörnyű tükörkép, montam már fönt a lakásban, miután lehunyt szemmel fölbotorkáltam a lépcsőkön, és az ablak előtt megálltam; még mindig azon fáradoztam, vállrándításokkal és térdhajlításokkal, hogy eligazítsam ruhadarabjaim, s hogy fakó tekintetem megnyugodhassék valahol a magamat tükröző ablaküvegen túl; idegességet már kimondottan nem, de egykedvű szenvedélyt tapasztaltam magamban, hiszen tekintetem hetek, hónapok óta nem tudott szabadulni e kétségbeesítő disszonanciától. Egyfelől egy szeráf szomorúsága, másfelől pedig a cselédálom, hogy az életet akarni kell. Élettársam apjával, a kertésszel, sohasem találkoztam, mégis úgy tűnt, rengeteg időt töltöttem azzal, hogy vele beszélgetek vagy kártyázok, bár ő egyedül pasziánszozott a legszívesebben, és én is egyedül pasziánszoztam a legszívesebben, mégis,

mondom, úgy tűnt, hogy egyfolytában vele játszom vagy vele beszélgetek. Miért kell nekem örökké vele játszanom vagy beszélgetnem?, kérdeztem mindannyiszor magamtól. Azt hiszem meghittén gyűlölt halálvágyam miatt, s én ugyanígy gyűöltem őt az örök visszatérés komikus ötletével „hitelesített” cinizmusa miatt, jóllehet ő is cinikusnak, vagy kép-mutatónak talált engem, ha a lánya, a szobrásznő, leírt neki. Mikor ellátogatott hozzá élettársam, mindig vitt neki, az apjának, azokból a kisplasztikákból, melyeket újabban készített; ezek úgy néztek ki, mint egy különös sír maradványai, olyan ősrégi temetkezési helyről származó leletek (kőlapocskák, szövetmaradványok), hol a holttestet bámulatosan sok virággal borították be, s most mint megkövült maradványokat, lenyomatokat, vagy mint virágpornyomokat láthatjuk. viszont; az üdvözlésnek és a vagyonszerzésnek az egyszerű karcolásnyalábai és -szalagai ezek, hasonlatosak a fogadalmi karcolásokhoz a templomok falain. Az ásatag plasztikák a történelmet tükrözik, mondta gyakran a szobrásznőnek az apja, a kertész, és aztán a szobrásznő nekem, a történelem pedig egyedüli forrása az igazságnak, azt ugyanakkor, hogy mi történt, és mi nem, azt mi mondjuk meg..., így a kertész, hosszú évek óta tartó elszánt és kitaró természettudományos érdeklődésének biztonságával, a katasztrófaelmélet esküdt ellenségeként, és a finomabb és kevésbé empirikus módszer, tehát a nem tapasztalati asszociációk mellett a fokozatos átalakulás fenntartás nélküli híve lett, holott, szerintem, sokkal inkább illett rá az objektivitás és a természethűség karikaturisztikus követése. Gondolj csak Liszenkóra!, magyarázta visszariadását a kertész lányának, élettársamnak, hogy a lamarckizmusnak micsoda befolyása volt a közelmúlt szociális elméleteire; ha a szegénység, az alkoholizmus vagy a kriminalitás öröklött terheltségéről beszéltek, azt a szó szoros értelmében gondolták, a könyörtelen átöröklésben így az apák vétkei kihatnak még a harmadik generáción túlra is... Liszenko például lamarcki gyógymódot ajánlott, gondolj csak bele, biztatta leányát, a szovjet mezőgazdaság

bajaira; az ártalmatlannak *rém*lő tudományos vita azután olyan „pikánsan” alakult, hogy álláspontját Liszenko, így a kertész, csalással, hamisítással, manipulációval, majd gyilkossággal támasztotta alá... Ott álltam az ablak előtt, néztem a puszpángokat kinn, majd kinyitottam az ablakot, amit mindig ki szoktam nyitni, ha megérkezem, (és ha eszembe jut) vagy ha már nincs eleve nyitva. A szobrásznő mögöttem még feküdt, de, gondoltam, fölébredhetett már, és most eszelősen nézegeti a hátamat, a tarkómat, vagy a zakómmal és a pantálómmal való szórakozásom köti le figyelmét. A neszezésből azonban nemsokára arra következtettem, hogy fölkel és a zongoraszékre ül még mezítelen, aztán egy undorító citrancs színű forgófotelbe, és onnét egy siralmas állapotban lévő komódhoz megy, melynek fiókjai, ha kihúzza azokat, ahogy akkor a legalsót kihúzta, észveszejtően vonyítanak, háromlábú kutyák. Mindhiába keresgélt valamit benne. Mivel nem találta, némi bizonytalankodás után odaállt az öltözködő tükör elé, és felpróbált egy tarka kendőt. Haja szőke volt, és úgy tetszett mindig, mezítláb jár, még akkor is, ha magas csizma volt rajta. Most elkezdte azt a hiánytalan ceremóniát, amire ő büszke volt, én meg közömbösen néztem általában; nem mintha érzéketlen volnék a sminkelést illetően, de nem éreztem soha azt, hogy nekem ehhez az idő és szépségtan előtti gyónáshoz közöm volna. Ennek én nem lehettem a papja. Bronzszínű volt az arca, melyet vad színekre festett, s a szeme olyan fáradtkék, hogy azt már szürkének lehetne mondani. Teste nem volt vékony, de kecses, keze hosszú. Előbb rosszullétet érzett a gyomrában, a hasában, fájdalmat végtagjain, hideget és reszketést, aztán, mint ha valami módon már tudott volna az elkövetkezőkről, talán meg is sejtett valamit, már az volt, akivé később lett... Elmesélte álmát. Ott áll a tükör előtt, én elindulok felé, a komódból, amit minden költözésnél magunkkal vittünk, előveszem a metszőollót, az apja metszőollóját, és a hasába vágom. Vége a tapiókalevesnek és a zöldsárga koátinak, gondolom, azt mondta, az lesz ebédre. Rágyújtok egy cigarettára az

egyik fotelbe zuhanva, majd kisántikálok a konyhába, eszek meg iszok valamit, amit a jégszekrényben találok; bor, akácbor és sajt. Nem tudom miért sántítottam, egyébként nem szoktam, csak ha nagyon fáradt vagyok, „az intrikákba belefáradt ember”, vagy valami ártatlan hóbort, játékos kedv száll meg, hát akkor sántítok kicsit. Ilyenkor, mondom, nagyritkán, azt érzékelem, hogy az egyik lábam rövidebb és szerencsésebb, ha futok. Dudolászni, füttyülni, – soha! Pedig szeretem a melodikus futamokat; így aztán inkább Bruckner, mint Beethoven, a „műveletlen és esztelen” Bruckner, különben, az improvizációt, az ötletességet tekintve a „vízkóros és vad” Beethoven (ha például az op. 106-os zongoraszonátáról, vagy ha a Kreutzer-szonátáról van szó)... Ezek a gondolatok egyrészt persze mulattatnak, másrészt azonban tűrhetetlennek találom a végzet passzív destruáló szerepét bennük. El innen!, kiáltom magamban a konyhatükör előtt állva, de mint ki megvakult, nem tudok merre mozdulni, valószínűtlennek látszik, hogy bármerre elinduljak. A járhatatlan utak tébolya, gondolom, a sötét titkos nevei; „A mohó arany”, „A cinkelt kártya”, „Az öngyilkosság arca a tükörben”. Reggel hattól este kilencig, mondom a kertészhez szólva magamban, fénylő naplemente. Szemét kis ringyó!, mondom a tintakék szőnyegen elterülő szobrászsnőnek, haladkló élettársamnak az ajtóban állva, ugyanis egyszer nevetve mesélte el, hogy majd meghalt a boldogságtól, mikor az apja, a kertész azt mondta neki, te szemét kis ringyó!... Apát szeretem, sóhajtt föl élettársam, a szobrászsnő, helyre igazítja a világ elrontott dolgait, és a költözködéseknél segít cipekedni. A tükör és az apaság, olvastam valahol, mondom erre én neki, utálatos dolog, mert szaporítja a világmindenséget. Elmosolyodok, úgy, ahogy ő, a szobrászsnő szokott, kínosan gyorsan. Ahhoz viszont már késő, gondolom, függetlenül az apjától, a kertésztől, hogy egymásra mosolyogjunk. Bent fekszik a szobában holtan. (Milyen szép, ismerős mondat!: bent fekszik a szobában holtan.) Ott, újra ott a konyhatükör előtt bámulom magam, arra is képtelenül, hogy kinyissam a

széket és leüljek, vagy begyűjtsam a gázrezsót és főzzek egy kávét. Ez már a szürkület?, kérdezem alig hallhatóan, majd fennhangon kiáltom, hogy: el innen!... Várd meg legalább, amíg besötétedik. Miért kell, hogy megvárjam? Azért, hogy ne ismerjenek föl. Az ilyeneket, mint te, felismerik az utcán. Az olyanokat, akik elkövettek valamit. Azokon látni; utánozzák áldozatuk utolsó mozdulatait: előrebukott fej, a kéz mindig finoman fel és lassúdan vissza, és, enyhén szólva, bizonytalan járás, – valójában mintha mozdulatlanok maradnának, mintha álom és ébrenlét között megszűnne bármi viszonylagos különbség. A beszédmód mindig túl illedelmes, az átok is fájdalom- és borzongásmentes; úgy közelítenek mindenhez, mint egy összecsukható székhez: „mit használ az embernek...? semmit.” Ezek azok, kik elkövettek valami bűnt. (Milyen hülye szó ez, hogy elkövetni!) (Akkor már inkább: bajba keveredni.) Vajon a bajbakeveredettek látványa csak megvetést vált ki, vagy iszonyatot is, „hogyan ez velük is megeshet”, vagy indulatot is, hogy így szép lassan száll el az életük, hogy nem csináltak semmit, vagy: elnéző mosolyt is csálhat az emberek arcára? Aligha. Sem száanalom, sem sajnálat, csak a tűrhetetlen szkepszis vékony falán támadt kémlelőnyíláson át a kíváncsiság, majd az illetlenségből származó szégyenérzet, s aztán elbátortalanodás és szívtelenség. „A földön itten nincs nyugalmas élet, / hol az anyag sok, hol túlteng a lélek”, idézte egy alkalommal a kertész Espronceda El diablo mundojából, amelyet most én is föl idéztem magamban. Még nincs teljesen sötét, mégis indulni készülök; azt tervezem, hogy betérek, maradéktalanul jóleső séta után, egy étterembe, egy olyan étterembe, mely ízlésnek nem felel meg, így még soha nem jártam ott, de épp ezáltal alkalmas helynek látszana egy könnyű vacsora elköltéséhez: nyulat eszek, konyakot iszok és fonyódi ásványvizet, a pincér fiatal, magas, hajlott hátú, koszlott vörös szakállt visel, megdöbbenésemre körgallért, amikor belépek biccent, s mivel nincs más vendég rajtam kívül, könnyednek szánt, ám neveltetés híján otrombán nyers kéz-

mozdulattal bókolni kezd... Ezt nem bírom elviselni, úgyhogy inkább a tóhoz megyek. Közben (végre) találkozhatok a kertésszel; el is eredhet az eső; és ha ő, a kertész nem szólítana meg, akkor én mondanám neki, élettársam apjának, hogy mennyire tetszik, ahogy a nyír, a szil, a bükk levelei fénylővé válnak így éjtájt. Egy idő múlva feltűnne, és szóvá is tenném, mennyire hasonlítanak egymásra: a szobrásznő és az apja. A szemük, az arcuk, a hajuk, a kezük. Ezek a munkáskezek. A munkások, gondolom nyomban, látszólag gyámoltalanok és esetlenek, de az örök dolgozás olyan tartást kölcsönöz nekik, amely a tudatos kiállás, fennmaradni akarás jellemzője, olyan mind, mint egy kiáltásba dermedt nyugalom. A munkások nem szenvednek, veszteségük folyamatos fájdalom, reményteljes viselkedés, nem más, mint fáradtságos próbálkozás a biztonságérzet megszerzéséért. Aligha kétséges azonban, hogy engem más fából faragtak, hogy a züllött vagy romlásnak indult erő, bár sem nem az érdek, sem nem a politika, sem nem egyéb praktika kezdte azt ki, mégiscsak ahhoz vezet, hogy a szemem láttára leszek porrá, ezáltal is közelebb, nevetek föl, közösséghez, természethez, állatokhoz és növényekhez... Mégis inkább azt szeretném, ha a kertész szólítana meg, mondjuk azzal az átlátszó trükkkel, hogy tüzet kér; egyetlen lépése is felém rémületet váltana ki szívemben, de a következő pillanatban már sem türelmetlen nem lennék, sem a lehetetlenségtől (egyébként érthetően) dühös, csak enyhén remegnék, valami csodálatos örömező közelségében...; kelletlen megtérés, amit nem akarok hinni. Mindjárt megmondom, szólalna meg egyszerűen a kertész, élettársam apja, hogy mi a boldogság. Tulajdonképpen semmi más, mint egy rendesen sivár jelenetben valami áradozó fogadtatás, amivel csak úgy egyszerre az élet lep meg bennünket. Egy ízetlen órának és kellemetlen helynek a közepén, mikor hangok, fények, árnyak, az atmoszféra minden tárgya és alakzata ünnepi pontossággal és emelkedettséggel tör ránk... Már faképnél is hagynám, mikor váratlan azt mondja: hogy milyen csúnya ember magam!

Önkéntelenül is a tükörbe nézek újra; mintha egyre fehérebb lennék, merengek. Rágyújtok még egy cigarettára; – s a dohányzás, mikor már azt hitted, kimerültél, újabb gondolatokat ébreszt benned. Mi van, ha mondjuk egy halottat akarsz látni, úgy, ahogy maga a halott is szeretné: vértelenül, kiterítve... Mintha önmagának új, végső látványát kívánná meg a nő, és te pedig ezt a látványt kívánnád meg... Ahogy ezt már végülis ki lehetett találni egyre rövidebb sétáiról, és a te egyre hosszabb sétáidról, egyre kevesebb közös sétáitokról, az ő mindegyre ritkább szomorúságáról, s a te mindegyre sűrűbb szomorúságodról. Különben is: ahogy többet és még többet, szerelmet, uralmat, magányt enged meg az ember magának, de leginkább társának, azt úgy már halottnak tekinteti... Gondoltam. Elhagyott már nem lehettem, és még nem voltam menekülő.

Budapest

Solymosi Bálint

Richard P. Schickel, 1978

Zsörtölődés egy sikerületlen telefonhívás után

Hogy ő! és hogy alszik! (most nem, majd később, netán),
 „majd megmondom neked”...
 Ízelegsd a mérget! utolsó cseppig az ürmöt!
 Micsoda bizonyossága létének e harmadik személy,
 e másodikból elémlépett, élménvárszolt idegenség,
 lényeggé válik e női ajkon, hangon, amelynek nagyobb dolgokról
 van tudomása,
 mint te, s a te valamennyi siváran viselt dolgaid!
 Lehet Kati, lehet Eufrozina, balerina, heroina, princessz és
 mulatressz,
 a világ minden nőnem-képzőjét megcsillantja előttem
 s visszavonja ez az éj, hideg éj, kezdődő tél hideg gubanca,
 de állj. Máris megfélemedtél? A tárgyra!
 A ki nem mondhatóra, ki nem mutathatóra!
 Milyen édes az irigység! Valakinek az álmát vigyázzák!
 Még akkor is, ha langy megszokás lengi körül, akkor is,
 ha horkol, ha társasági pózba helyezkedik e szoprán,
 hogy fölcsendüljön, azért maga köré fogadja
 ó, milyen animális... nemzedéktársad lényegét, férfi-voltát,
 létét, lényegét? Firtatnod sem érdemes,
 fő, hogy tudnak róla, testközelségből,
 még ha lelke távolabb van is a hitvestől, mint a Szíriusz,
 jaj, ki mondja meg?
 Hogy mellékes mozdulatai, pattanásai, kinövései és agyának
 rebbenése
 hánymilliószor tarthat e delejnek, hogy iránytűje biztos,
 ez, ez a fontos. Tudomásul ez veendő.

A varjuraj

Varjakat hallok. Az első fagyok prédalesőit.

Itt, városomba. Semmimben. Szobámban.

Hallom őket

surrog tova

Jaj nekem. Jaj, akinek nincs otthona.

Most vigyázz. Rendeződj el szép komótosan.

Úgy, hiszem már sötét van. Egy kis vitamint még ma estére.

S gondosan hajtsd be lepedődet

éjszakád kezdetén.

Budapest

Bárdos László

Az egyszarvú

I.

Nevem Raszkolnyikov. Kilencéves raboskodásra ítélték egy nem mindennapi indítékból elkövetett, nem mindennapi gyilkosság miatt. A bűnöm rendkívüliségére való tekintettel elég enyhe ítélet. Még ha az enyhítő körülményeket figyelembe veszem, akkor is. Az igazságom alapelve dugába dőlt. Jogaim is semmivé váltak. Egyedül állok itt e tarka ingben, Szibéria egészséges levegőjét szívom, és meditálok. Gyűlölnek a rabok, gyűlölnek a falubeliek; szívesen rám vágának elmenőben, már csak a bunyó kedvéért is.

Nincs velünk sok börtönőr. Az a kevés is behúzódik az irodákba, a mi celláinktól alig tisztességesebb lebujokba, és kövér patkányokhoz hasonlóan utolsó osztályú kávéát iszogatnak, büdös kapadohányt szívnak, hátukat és hájas tokájukat melengetik az olajkályák mellett, azok meg bűzlenek, világznak.... Csak akkor jelennek meg, ha szemlét tartanak, vagy ha, bármilyen okból, a szegény gyilkosokon töltik ki bosszújukat. De gyorsan vissza is húzódnak a kuckójukba.

A pszichológusunkat tavaly magasabb posztra helyezték, a pedagógusunkat bolonddá nyilvánították; a pszichiáter néhány hónapja fölakasztotta magát az orvos sztetoszkópjára, amit arra a kampóra akasztott, amelyen valaha a doktor úr fogasa lógott. Egy elkeseredett rab helyezte használaton kívülre, hogy bebizonyítsa idegösszeomlását. Mármint a fogast. Csak néhány bogaras orvosunk maradt, akikről azt beszélték, hogy maguk is körmönfont bűnözők, és csak büntetésből kerültek börtönünk kórházába. Ketten félszeműek voltak. Így is hívtuk őket. Aztán elkereszteltük őket küklopszoknak. Egyik magas volt, a másik alacsony. Így különböztettük meg őket: a nagy és a kis küklopsz.

Azért-e, mert példás rabnak bizonyultam, vagy mert már rámnézni is utáltak, egyszer behívtak a irodák egyikébe és közölték, hogy az amúgy is enyhe büntetésemén még enyhítenének, ha hajlandó lennék elvégezni azt a feladatot, amelyre kiszemeltek. A sztyeppén, mondták, a büntetőintézet építése óta egy egyszarvú lődörög, ki tudja, honnan érkezett, milyen faj, és milyen idős, de mindenképpen zavarja a többi állatot, amelynek természetadta joga a sztyeppén való szabad kóborlás. Amióta a büntetőintézet létezik, mindig a legerősebbeket és legambiciózusabbakat küldték, hogy ösztöneiket eme állaton szublimálják, de egy se tért vissza a feladatról. Rögtön az elején bejelentik, és figyelmeztetnek is: ha véletlenül eszembe ötlene, hogy mindezek a rabok megszöktek, jókorát tévedek. A sztyepp végtelen és gyilkos, olyan szakadékok és vermek tarkítják, amelyek más vidéken ismeretlen jelenségnek számítanak, így aztán a napnál is világosabb, hogy egytől egyig szomorú véget értek. Az is elképzelhető, hogy az elejthetetlen állat áldozatai lettek. Azt is közlik velem, hogy a sztyeppre szólóban kell menni, az őrk túl ügyetlenek az egyszarvúvadászathoz, csak elpuskáznak a dolgot. Különben sincsenek elegen a börtön területén. Minden részletről alaposan beszámoltak, rajtam áll a döntés: vagy elindulok az egyszarvúért, és így a büntetésemet nevet-

ségesen kevés időre, talán pár hónapra csökkentenék, talán egészen föl is mentenének, ez viszont a korai halál veszélyét rejtené magában; vagy pedig visszatérek gyilkostársaim közé, és lassan patkolok el. Döntsek önállóan. Még gondolkodási időt is kapok: négy étkezési időm van a végső határozatig. Ezzel elvezettek egy magánzárkába, hogy nyugodtan gondolkodhassak.

A magánzárka szabálytalan alakú. Először kerültem ide. Hideg falai és padlója fémből vannak. A mennyezet alacsony és ferde. Kilel tőle a hideg. Az egyik sarokban egy frissen odaszállított jégkupac áll. Elvették tőlem minden ruhámat, teljesen meztelen vagyok. Se lefeküdni, se leülni nem bírok, de állni se, mert a mennyezet túl alacsony. Mit csinálhatnék? hallgatok, bámészkodok, onanizálok. Szöcskévé fogok változni, láncra fűzve mutogathatnak majd a cirkuszok közönségének. Sokat kereshetnének rajtam. Vagy áldozati bárányként befalazhatnának az új börtön épületébe, amelyet már régóta tervezgetnek. Vagy egyszerűen csak hernyóvá lapíthatnának ezzel a fémmennyezettel, ha máris nem váltam az-za. Értem már, miért vállalták elődeim a vadászatot. Ki ne vállalná? Emberi lény voltam, aki nem kívánczik tyúkolba, se élő bénák és nyomorékok koporsójába. Kopogtattam az ajtón, amelyen bepréseltek, hogy megörvendeztessem őreimet: nem tétozok tovább. A nyílás kitért. Fialat gyengeelméjűként rohantam volna kifelé, de az őr visszatántorított a gumibottal, mintha csak egy disznót vágna kupán, és hallgatást tanácsolt. Négy étkezési idő a határ. Nyilván ki akartak méríteni, hogy a döntésem végérvényes legyen.

Testem hőmérséklete nulla fok alá süllyedt. A bőröm megfagyott, csak belül mocorgott és tartott ébren valami, zárkám a hűtőszekrények elődje lehetett, amelyet csak később találtak föl. Miért is találták volna föl korábban?

Volt mégis valami, ami arra utalt, hogy a zárkámön kívül is van élet, akármilyen is legyen az – közelebb csúsztam hát ahhoz a valamihez. Egy kicsiny nyílás volt, ablak gyanánt

vésték. Fejnagyságú, de rombusz alakú. A fejem viszont nem rombusz alakú. Tévednek, ha azt hiszik, hogy egykönnyen megváltoztatom a véleményemet. Megcsapott a köd lehellete, a sűrű szibériai ködé, amelyet vakon is megéreztem volna, mert a ködnek szaga volt, oroszokra szaglott és az oroszok házaira, a halovány, sovány, kimerült asszonyaikra, pocsolóik és mocsaraik polipjaira; békákra szaglott és besúgókra, bölcsőkre és émelyítő börtönbudikra, farkasokra, ködökre. Ez igazi köd volt, olyan, amilyennek a jóisten megteremtette. Szerepe az volt, hogy fölkapja, és magával vigye a szemetet, hogy figyelmeztessen, hogy elsötétítse előtte a világot. Ilyenkor aztán készen állsz a döntéshozatalra. Tényleg. A ködre kellene hárítani mindent.

Itt van, amikor járványok dúlnak. Amikor el kell rejteni a döglődést, a meggebedést, amikor egérutat kell biztosítani a besúgóknak és más piszkos hatalmaknak, hogy gyakorlatot szerezzenek a dögvészekben és járványokban, hogy túllicitalják egymást és fogadjanak arra, hogy emberből, marhából, kutyából vagy vakondokból hullik-e el több, vagy csak a farkasok döglenek halomra. A Nap árulónak minősül, föllebenti a köd lepleit. De amikor megjelenik, már csak sarat talál – porból lettünk, porrá leszünk, azt az egy lényt, a nőt kivéve, aki oldalbordából született. A nők magasabbrendű lények. Vagy még pontosabban, démonok. Platón azt mondta, hogy a démonok az istenek és az emberek között helyezkednek el. Megborzongtam hirtelen fölbukkanó alakjától, az egyetlen kezem ügyébe kerülő eszköz, amivel védekezhettem, a sarokban halmozódó jég volt. Belemarkoltam hát a kupacba, és céloztam. Platón elpárolgott, eltűnt a látomás, balsorsom megmaradt. Ó, ha rendelkeznék Merylin tudományával, Aladdin lámpájával, vagy akár csak egy aranyhallal... Ebben a pillanatban megcsikordult az ajtó kukucskálója, és beadtak egy csajkát. Egy darab fagyos lóhús, egy lódog-darab, zsenge sárgarépával körítve. Kár. Nagy sárgarépa lett volna belőle, ha hagyják. Nem voltam éhes. Beágyaztam a

csakját a jéghegybe, hogy meg ne bűdösödjön, és ismét, számomra is furcsa szentimentalizmussal, a rombuszhoz guggoltam.

Sajnáltam, hogy megzavarták a köddel folytatott párbeszédemet. Jól lehetett vele kommunikálni. Lehelsz egyet, és máris részévé váltál, egy részedet kigomolygatja a szabadba, az egyszarvú sztyeppjére. Az egyszarvú vár engem valahol. Lehet, hogy fölfal. A ködöt nem bírja. Egy beduin tűnt föl, karaván élén tevegelt. Tevéje éppen teleihatta magát az oázisban, mert nem volt sietős a dolga, a beduin pedig dühöngött, ütötte az állatot, én pedig ökölbe szorítottam kezemet, és meg szerettem volna büntetni, micsoda gazember, és mégis szabadon járkal! Egy szempillantás alatt eltűnt, helyébe maga a pápa lépett, számos kísérelővel, akiket kötélre fűzve vezetett. Oly engedelmesen lépkedtek mögötte az apátok és bíborosok, mint kis ölebek gazdasszonyuk után. A pápa kidüllesztette hasát, és bazsalikommal szentelte meg a kétoldalt térdelő szerzeteseket. Az összegyűlt tömeg tágra nyitott szemmel őrlöngött és bömbölt. Pátosz, extázis és katarzis. Aztán egy futballmérkőzésen bíraskodó őszülő eretnek jelent meg, de a fölösleges játékosok tömegében elveszett sípjának hangja, éterként párolgott el ez a látomás is. Varázslók és tündérek jöttek, kezükben varázspálca helyett gumibotot hoztak, egy oroszán cirkuszt alapított, amelyben királylánnyá kiáltottam ki magam, aztán nyomtalanul elhajóztam egy nefritkő halászhajón. Minden kénre bűzlött.

A második étkezés ideje. Csikordult a kukucskáló ajtaja, látom az ő kezét, a csajkában lódög-szelet és sárgarépa. Csak a fejemet fordítottam el a rombusztól az ajtó irányába, majd vissza. A bal lábamon guggoltam, áthelyezkedtem a jobbra. Hadd lám a köd másik oldalát.

Thébát láttam és a pusztító pestist, amely már bevégezte a dolgát: kihalt volt minden. Csak a szerencsétlen Oidipusz támolgott egyetlen túlélőként a szfinx elé, amely lépésről lépésre közeledett feléje.

Megfeszíteni!, kiabálta a szfinx, megfeszíteni!

Nem tudom, meddig tarthatott a thébai látomás, de bizonyára sokáig, mert immár harmadik alkalommal hozták az ételt. Nyikorgás, az őr keze, lótetem, sárgarépa. Aztán csak jég.

És minden kénre bűzlött.

A ködbéli harmadik jelentre vetett tekintetem egy szakadékba zuhanó őrült tekintetére hasonlított, csak a nagy semmit láttam, a hasadék végtelen mélyét, amelyben csonttörés várt rám. De csak a legvégén. Az őrülte csak a világminőség végén pusztulnak el. Időközben az őrült átzuhan valami vízen, estében megerőszakol néhány vízbabát, amelyek csak neki születtek, más délibáb úgyse lesz az övé, akármilyen magasról érkezne is. Az őrülte bukásában nincs megváltó szerepe a hierarchiának.

Rájöttem, hogy a köd felszívódott, vagy talán átváltozott jégkockákká, hisz különben már rég elolvadt volna ott, a sarokban, ha valami ördögi erő mindig föl nem újítaná. Tényleg, nyilván azokban a jégkockákban lakozik a köd. Elmozdultam hát a nyílástól, leültem a fémpadlóra, térdemre hajtottam a fejem, és bámultam az átalakult ködre, hátha meglátok még valamit. Sehol semmi. A jéggé alakult köd nem szül látomásokat. És ez a következtetés helyesnek bizonyult.

És lőn reggel, és ismét az őr kezét láttam, lábamhoz rakott egy újabb adag lóhúst. Gyomrom egy tekergődző, követelődző kígyófészekhez volt hasonlatos. Még hangot is hallatott. Megettettem hát kígyóimat.

//.

Minden kénre bűzlött. A sátán érkezésének előjele. Megmenthetne-e bennünket valami titok, ha a lópatájúak átvesszik a hatalmat?

Az űr végül benyitott a cellámba. Nyilván megcsapta a magánzárka és az állott hús bűze, mert fintorgott egyet, és távolságtartóan mondta: Elérkezett az idő, Izidor Izidorovics már várja. Kilépni! Mozgás!

Izidor Izidorovics kedvesen fogadott és megparancsolta, hogy adják elő ruhámat és cipőmet, párnás széket és meleg teát hozatott. Fölhúztam tetves börtönrongyaimat, aztán megvetően néztem Izidor Izidorovicsra, kényelmesen elhelyezkedtem és szürcsölni kezdtem, dacból, a teát. A dac prima dolog.

Nos, Izidor Izidorovics, szoltam, ön nyilván tudja, hogy a határozatom csak olyan lehet, amilyennek ön elképzelte. Mindent megtett, hogy így döntsek. De azért szeretnék kérdezni valamit.

Hm. Halljuk, Rogyion Romanovics!

Azt mondta, hogy a sztyepp végtelen.

Végtelen és gyilkos, fiatal barátom, sőt, könyörtelen.

Szóval gyilkos is?

Megmondtam.

Jó. Ráállok. Elmegyek azért az egyszarvúért. De mit fogok enni a nagy út idején? Ma reggel figyelmeztetett a gyomrom, hogy megfeledkeztem róla. Ezért a negyedik csajkát kiürítettem. Meg kellett ennem az adagot. Én nem vagyok örökmozgó, Izidor Izidorovics. Én...

Hát, fiatal barátom, ez az ön gondja marad. Azt eszik majd, amit talál. Váljon aszkétává. Hol vannak az eszményképei? Azért is küldjük erre a feladatra, hogy... figyeljen rám, Rogyion Romanovics, ha ön képtelen megbirkózni azzal az állattal, akkor tűnjön el a szemem elől. Mit mond minderre az ön Napóleonja? Nos? Válaszolja!

Azt mondtam, hogy elmegyek az egyszarvújáért.

Akkor ne foglalkozzon apróságokkal.

Értem.

Szóval, eldöntötte?

Ei.

Gyönyörű!

Úgy látszik, Izidor Izidorovics mégiscsak izgult, mert jócskán megizzadt. Hozatott egy lavór vizet, faggyúszappant, törülközőt és megmosakodott. Szinte újjászületett.

Rogyion Romanovics, kezdte fontoskodva, én meg kisé hátravettem fejemet (később többször földézttem ezt a jelenetet, méricskélve vakmerőségem fokát), akár élve, akár halva keríti kézre az egyszarvút, ön számunkra tiszta múltúvá válik! A törvény nevében! A nép nevében!

Hogyan?

Kiszabadul, Rogyion Romanovics, tiszta lesz ismét, ha úgy akarja: ártatlan!

Nem vagyok tiszta Isten színe előtt.

Ugyan ne bolondozzon, hisz ön ateista!

Az Istennek mindegy, hiszek-e benne vagy se. Mint ahogy mindegy a most megválasztott királynak, mennyire helyeslem trónrakerülését. Nem ismertem ennek az országnak a cáriját se, nem is izgatott különösebben, mégis itt ülök a börtönében. De lehet ennél még rosszabb is, attól tartok. Hacsak valami csoda folytán meg nem tisztulok. De ezt a csodát egy állat aligha idézheti elő.

Én nem vagyok állat, Ro-gyi-on Ro-ma-no-vics!

Természetesen az egyszarvúra gondoltam.

Vagy úgy! Eddig is holmiféle gyilkosokkal volt dolgom, mégse panaszkodtam. De ön nem olyan, mint a többi gyilkos, Raszkolnyikov! A többit megvesszőzöm, csitt-csatt, és megnyugszanak. Ellenben ön, ön egy gyík! A vessző suhog, csíp amúgy istenigazából, de a gyík odébbsurran. Száz csa-

pásból egy ha eltalálja. Az is úgy, ha keresztbe tudsz ütést mérni rá. Keresztbe állítom önt is, Raszkolnyikov! De keresztbe ám! Akkor aztán tiszta lesz. Ha már az egyszarvú nem segít!

Izidor Izidorovics, én már megmondtam, hogy döntésem végleges. Ha azt mondom, megölöm önt, akkor meg is fogom ölni. Ha valamit megígérek, azt meg is teszem.

Mi ez, fenyegetés?!

Á, dehogy, csak a példa kedvéért mondtam így. Másról van itt szó. Vajon az előbb megmosdott-e a vízzel és a szappannal, amit behoztak önnek?

Hisz láthatta.

Láttam is. És vajon megtörülközött-e a törülközővel?

Azt is láthatta.

Valóban. Csupán megerősítést kérek. Hanem vajon ön, hogy úgy fogalmazzak... tiszta volt-e, amikor megtörülközött?

Fogalmam sincs, mire céloz, de nyilvánvaló.

Vajon az is nyilvánvaló-e, hogy amikor a mosónő piszkosnak találja a törülközőt, ki is kell hogy mossa, függetlenül attól, hogy ön tisztának véli; nem lenne-e elegendő csupán megszárítani? Ha már ön... tiszta volt a mosakodás után.

Nyilvánvaló, hogy ki kell mosni.

Ön, Izidor Izidorovics, kimosatja azt a törülközőt, amelybe tiszta, verejtékcseppek nélküli arcát törölte. Mivel kellene hát az én lelkemet lemosni ama bűntény után, függetlenül az egyszarvútól, amelyet vagy elfogok, vagy nem. A mindketőnkre nézve bizonytalan befejezéstől függetlenül! Én nem félek a haláltól. A halál megváltás. Ön ezt jól tudja. De kíváncsi-e a halál arra, akinek élni sincs különösebb oka? Adjon nekem valamit, amivel megtisztíthatom a lelkemet, akkor aztán nem egy ellen indulok. Akár tíz fenevaddal is kiállok ak-

kor, Izidor Izidorovics! Nem fáj a bűnöm! Meghalt bennem a bűntudat. Íme, hogy végzik be a kicsiny vágyú, kicsiny emberek!

Szinte sajnálom önt, ahogy itt szónokol. Ha Isten lennék, most bűnének felét megbocsátanám. Ön elismeri, hogy kicsi és szálnalmas?!

Én kisemberek között éltem, ahol nem könnyű nagygyá válni. Nem a gyilkosság miatt bűnhődöm; Izidor Izidorovics, én talán már... szerettem volna magasra törni, vagy mi a szösz...

Miért nem akasztotta föl magát, Raszkolnyikov? Még a bűntény előtt! Már a gyilkosság előtt fönről nézhette volna a világot, amíg egy erősebb valaki le nem túrja az akasztófáról. Ezzel megkímélte volna azt a vénasszonyt is, önmagát is, no meg végtére bennünket is...

Ki menne el akkor az egyszarvúért?

Elég, elég! Mihail! Indítsd útnak, hadd menjen! Ebből aztán elég!

III.

Három nap és hét éjszaka egyre csak mentem az irdatlan sztyeppén. A szibériai idő furcsa. Több éjszaka is elmúlik nappal nélkül, mintha a Nap, ha már egyszer elnyugodott, rühellne ismét fölkúszni a horizontig. És mindezt lel kifurdalás nélkül. Az éjszakák egymásba folytak, mint a vízfesték a puha papíron, közben csak a láthatatlan és ismeretlen madarak hangja hallatszott.

Nagyritkán ordítást is hallottam, de nem farkasok voltak. Mint ahogy az időnkénti mekegés és bégetés sem közeli kecskék és birkák torkából fakadt. Valami furcsa szerzetek voltak körülöttem, egyszerre ordítottak, mekegtek és bégettek, csiszolatlan hangon és megátalkodottan, uralva az egész

sztyeppét. Talán Lucifer küldi rám testvéreit, hadd ijesztgesenek és retentsenek el, hisz az egyszarvú bizonyára az ő védnöksége alá tartozik, vagy más lény küldi ellenem fő-fő kínzóit és vérszopó hóhérait elfogatási parancs és bírósági pecsét nélkül, de nyaktilóval és máglyákkal; vagy talán a szibériai sötétséget uraló griffmadarak hívogatnak, hogy rokonszenvükről biztosítsanak, vagy egyszerűen csak hallucinálok, és néma csönd van körülöttem. Ébren voltam, na valaki meglátott volna ebben a pillanatban, ahogy a sötétség sűrűjébe markoltam kinyújtott kezemmel, azt hihette volna, hogy egy megszállott holdkóros lépked itt a civilizáció taktusára.

Három éjszakányi idő után virradni kezdett, végre kivehettem lábam mozgását és a kabátom hajtókáján megülő jégkristályokat. Egy kis idő múlva világosan láttam testrészeimet, majd egész testemet, ekkor voltam csak teljesen biztos abban, hogy az egyszarvú még nem tépett darabokra. De íme! Alighogy ez az eszembe ötlött, egy nagyobb mélyedésre akadtam, benne hét, nyilván korábban az egyszarvúért küldött rab haldoklott. Mindannyian éltek, és mozdulatlanok voltak, egyiknek a feje hiányzott, másiknak más testrésze, megint másiknak a sebében, az elveszett testrészért cserébe, ott díszelgett az egyszarvúnak egy-egy foga. Mindannyian hörögtek és siráncokztak, fulákoltak váladékaik és kifolyt vérük pocsolyájában, amely – lévén sűrű és alvadt – a fölszínen tartotta őket. És ha a vér nem aludna meg, már mindannyian rég bevégezték volna. Amint megláttak, mintha visszatért volna beléjük az élet, kiáltozni kezdtek:

Szabadíts meg! Könyörgöm! Ha Istent ismersz! Bátyuska!

Kánonban kiáltoztak, de ez csak a haldoklók utolsó hörgeése volt. Otthagytam őket, elég volt a magam baja is.

Megkerültem a mélyedést. Följebb, a domboldalon megpillantottam az egyszarvút, egyhangúsága megdöbbenett. Két egymásbaolvadt fókára hasonlított, de nem volt fó-

ka, testéhez képest aránytalanul nagy szarva és kőfogai voltak. Nyilván közönséges állati fogak voltak ezek, csak kőre hasonlítottak, és ama hét rab kiszívott testnedvei borították őket. Az egyszarvú is hörgött és vonaglott, ordított és fújt, orrából sűrű és bűzös váladék csorgott, szagától néhányszor elveszítettem az eszméletemet. Amikor ismét magamhoz tértem, dermedtségem is fölengedett, lenéztem a mélybe. Néhai rabtársaim már elsüllyedtek a pocsolyában, csak a végtagok, meg a koszos, undorító börtönegyenruhák rongyai virítottak. A mérgező emberhúst faló egyszarvú még előttük megdőglött.

Megjelentek a legyek. Kukacok sokasága. Paraziták. Húsevő és vérszívó növények borították az egyszarvút, az emberi testnedveket szívták.

Hánytam.

Szökni nem tudtam. Nem volt hová. Napokig kísérleteztem visszajutni a börtönbe. Kíéhezve, csontváznyira soványodva, és az ezúttal nem ködfátyolon át látott vízióktól meghibbanva mászkáltam (ejh, ha egy jótékony felhő ráúszna erre az egészre, roppant hálás lennék). Igyekeztem, valami ezt sugallta, mindig egyazon irányba tartani. És csodák csodájára meg is találtam a börtönt, összefutottak az örök, odajött Izidor Izidorovics is, kíváncsian vizsgálgattak, de nem mertek kérdezősködni. Valami lehetett a tekintetemben, amitől visszariadtak. Odasúgtam – erre is alig volt erőm –, hogy kövessék nyomaimat és győződjenek meg. Fogalmuk se volt, miről beszélek, de Izidor Izidorovics összeszedte magát és parancsot adott:

Mihail! Tüstént indulj, vígy magaddal néhány embert és számolj be a látottakról!

Eszméletlenül kerültem a börtönkórházba. Hónapokig nem tértem észhez. Amikor végre föleszméltem, kimerült voltam, tekintetem megtört, és szakáll borította arcomat. Közölték velem, hogy már régóta likantrópiában szenvedek,

hisz csak egy ilyen, tehát veszett farkas vagy ember győzhette le az egyszarvút: azt hitték, hogy én végeztem vele.

Jutalmul szép új bilincset kaptam, fénye elvakított, a kisebb küklopsz vállon veregetett és belémnyomott egy állati nagy injekciót, meghagyva a felügyelőnek, hogy külön kaját biztosítson a leleplezett farkasnak.

Újvidék

Branka Vuković

Fordította: Rajsli Emese

Magyarország kolbászai

Ötkor orkánszerű zajjal csapódtak ki a székek
az elgémberedett fenekek alól (csak páran álltak
föl méltóságteljesen s csukták be füzeteiket)
s vágattunk szekrényeinkhez ezekhez a több
generációt kiszolgált jellegzetes szagú tintafoltos
morzsás fakasznihoz hogy előbányásszuk
uzsonnáinkat jöjjenek az otthoni falatok

nekem pick szalámim volt hébe-hóba hisz drága
volt és elvétele lehetett csak kapni a városban
azt is hamar bezabáltam mert sose tudtam beosztani
így aztán kíméletlenül kéregetésre kárhoztatott
az éhség: a falusiaknak háztájit vivőknek mindig
fürtökben álltak szekrényeikben a kolbászok
mind más különböző pirosságúak és vastagságúak
akadt egészen puha szinte málló másé épp harapni
való volt megint másé már kőkeményre száradt
de úgy is elcsámcsogtunk rajta
ettem kolbászt ácsról mezőfalváról zalaszentgrótról
nemesnádudvarról budakesziről és bábolnárról
nyírségi kolbászok garmadáját fokhagymásat
kőménymagosat borsosat szarvasból valót
kolbászt tótvázsonyból és ajakról bakonypéterdről
és lentiből szekrényről szekrényre járva
kuncsorogva de inkább viccelődve könnyedén
megígérve a viszonzást de nem számolva semmivel

(sehol sem vagyunk már kik voltunk
de még világ a világ magyarország kolbászai
körtáncot járnak valahol bennem s néha
figyelmeztetőleg csilingelnek mint az a csengő
délutánonként öt órakor)

Budapest

Méhes Károly

Pedig

*Pedig nem voltunk mi gazemberek
mégcsak szigorúan vett „gyalázatosak” se
igen: a szabadságvágy az egyszerű kíváncsiság
hajtott a kriptába akkor a perzselő nyár elején
mondják a cigányok törték föl és dúlták szét
a koporsókat mesés kincsek reményében (ferencz jóska
szárnysegédje van ott eltemetve!) de végülis
aki köreinkben megfordult egyszer mindenképpen
elővakodott ide – nem is tudni miért
látni a szétdobált csontokat?
fölpróbálni a halott „egész jó” cipőjét?
vastag ágat fogni és a foszló díszmagyarban
fekvő összeszikkadt fekete madárkoponyájú
„öreget” tarkójánál megtámasztva fölültetni?
nincs válasz mert nem is lehet
cigarettaztunk majdnem folygújtottuk
a szél-behordta sokéves száraz avart
a halálon röhögtünk vagy azon hogy így végezzük
végül sietni kellett vissza
pár napig gyakrabban mostunk kezét
és egymásról viccesen azt mondtuk
hogy hullaszagunk van...*

Budapest

Méhes Károly

Jaktálás

Soha nem leszek már ép. Sok minden lehetek. Bűntelen, tiszta, sőt szent. Ez a lehetőség minden sorsban benne van. De ép már soha. Nem most, évekkkel ezelőtt néztem így először magamra, és arra gondoltam, hogy öngyilkos leszek, hiszen így nincs értelme. „Minek?”

De nem lettem az. Nem attól féltem, hogy a halálom következtében ne nevelődnének föl a gyeremekeim, de úgy döntöttem, hogy nem adom tovább a tragédiát. Múljon el, szakadjon meg bennem a fekete fonál.

Író vagyok, hírlapíró és költő. Mindez azért fontos csupán, mert ebből következik, hogy egész életemet a művelődésben, különböző szerkesztőségekben töltöttem. Nem voltam atomtudós, kém, repülőgéptervező, rakétatechnikus. Mégcsak egy körlet titkainak tudója, sorkatona se. Ennek ellenére egy fegyveres testület, a soha el nem bocsátott légió állandó testközelségében, ellenőrzése alatt múlt az életem.

Első verseim 1966-ban jelentek meg az újvidéki Új Szimposionban, itthon pedig a Tiszatájban és a Békés megyei Népújságban. Akkoriban Andrassy Lajos a Tiszatáj főszerkesztője. (Több, mint tíz éven át.) Lajos volt az apja is, de egy s-i-vel.

A fordulat éve után András Lajos lett a szegedi postaigazgatóság személyzetise, apám pedig postamester volt Kiskunmajsán, s – korábban – a polgári demokraták egyik helyi vezetője. Emiatt került 'B' listára, s járt ki hozzá Szegedről András Lajos és Zsákai szaktárs. Koszos körmű kezével András rakta a szájába a tökmagot, köpködte a héjat a padlóra és elmondta, hogy a kommunisták nem tudják megbocsátani apám kirándulását a polgári demokráciába. Vagy belép az MDP-be vagy kirúgják az állásából. Aztán jött valami segítség, nem rúgták ki, csak áthelyezték. 1949-ben gyertyaszentelő Boldogasszony harminc fokos hidegében költözött a család Nagybarackára.

Apám mindig arra vágyott, hogy Kiskunmajsán, a szülőfalujában éljen, de ez soha többet nem sikerült neki. Megátkozta idősb Andrásit. Ez fogott-e vagy egy másik, nem tudom, de tény, hogy rákban pusztult el, korán és csúnyán. (Rengeteg embert tönkretett a szegedi postaigazgatóság környékén. Ötvenhatban bujkált, mert megüzenték neki, hogy meztelenül ketrecbe csukják és úgy fogják le-föl húzgálni Szegedében.)

Engem a fia fedezett föl. Beküldtem a verseim a Tiszatájhoz és András Lajos beült a kiadóvállalat autójába, eljött hozzánk Mezőkovácsházára, „szemügyre venni a tehetséges gimnazistát”. Apám töltögette neki a fröccsöt, ő ivott, szidta Ladányi Mihályt, a saját verseiből idézett és biztatott a tanulásra.

Szegeden azzal kérkedett ebben az időben – a hatvanas évek közepén! – az irodalmi lap főszerkesztője, hogy biztosító tiszt volt Rajk László kivégzésén. Tudtuk, hogy ávós. Van ennek nyoma a Fazakas István-féle irodalmi lexikonban is. Ott azt olvashatjuk, hogy András Lajos két évig rendőrként szolgált. De nyilván rossz adatot írt be az egykori főszerkesztő a kérdőívre, s nem ellenőrizte senki. Egy másik adat is rossz az András címszóban. Azt állítja a lexikon, hogy 1966-ban szerzett a költő magyar szakos diplomát a

JATE-n. Klasszikus hazugság. Annyi igaz ebből, hogy a főszerkesztő valóban beiratkozott a szegedi bölcsészkarra, de már a legelső vizsgán kibukott. (Régi magyar irodalomtörténetből, Kovács Sándor Ivánnál. Aki a Tiszatájnál beosztottja volt a kollokvensnek.)

Meglátogatta egyszer Andrásy Katinka a Tiszatáj szerkesztőségét és megkérdezte a főszerkesztőt: „Maga melyik ágból való?” Andrásy Lajos nem értette a kérdést, egyébként is csak azt válaszolhatta volna grófi névrokonának, hogy önhatalmúlag írja a nevét két s-y-nal. A kivégzést biztosító verselő ávos széplélek, aki a néphatalom költőjeként arisztokratizálja a nevét. Verses könyveit a kulturált Illés Endre jelentette meg.

Csabára is többször fölutaztam abban az időben. Dobtáras munkásörök álltak a megyei napilap portáján. Hónom alatt a verseimmel köztük kellett áthaladnom. Előnyös megvilágítású szerkesztőségi szobájában, nagy íróasztal mögött, kéziratok fölé hajolva ült a kulturális rovat vezetője, Sass Ervin. A redakció! És eszembe jutott a Nagyváradi Napló, ahogy Ady könyököl a kéziratok közt a nyomdaszagú teremben.

Meg akartam beszélni valamit? „Esztétikai tanácsért” mentem? Valami oka volt, hogy másfél órát vonatoztam oda és ugyanannyit vissza. Csak az elvágódás? Már Békéscsabára is? („Belehalok, ha mondják, / hogy én itt szálltam útra,, – Ady: El a faluból.) A rovatvezető elvette a kéziratot és egy perc múlva én újra a munkásörök között lépkedtem, de már kifelé. Jelenlétük természetes volt, vagyis nem kellett tőlük félni. Nehéz volt viszont leküzdenem az erről beszélő szavaktól való félelmem. (Mesélni valami szépet... „M. Tamás [lymphoid leukémia] halála előtti órákban felhúzta két térdét, átfogta karjaival, és fejét előre hajtva himbálta magát. Az ügyeletes orvos, aki látta, pár hónap múlva K. István tizennégy éves lymphoid leukémiás fiúnál terminális fázisban ugyanezt a mozdulatot figyelte meg. Megkérdezte tőle: »Mit

csinálsz?» István válasza: »Tamásra gondolok.« ... a nagyobbak... felismerve a helyzetet, olyan azonosításba menekülnek, ami már csak *önmaguknak* szól. [Ahogy István utánozta Tamás mozdulatait. Ami különben a »jaktálásra«, a regresszív magányosság önelringató mozdulataira emlékeztetett.]” Polcz Alaine: A halál iskolája)

Sok időnek kellett elmúlnia, mire megtudtam, hogy Sass Ervin több kötetes helyi költő ugyancsak ávós volt. Azonkívül, hogy rosszak a versei, semmi rosszat nem mondhatok róla. Gimnazista gyerek voltam a megyében, ő pedig, nem túl lelkesen ugyan, de közölte a verseim, cikkeim.

Kevés találkozásunk mindegyikében volt valami borzalmasan hatósaági. A redakció! És jövök-megyek a dobtárak között, a lépcsőház műmárvány csillogása, Lenin. Majdnem mindnyájan rímbe szedtük a nevét. Öt-hat éve, hogy véget értek a kivégzések. A megyében is. Amikről akkor én nem tudok, állok az íróasztal előtt és előveszem a verseket. Hát-ranézve tudom: a halál levegőjén erősödött a tüdőm.

És hosszabb ávósszünet következik az életemben. 1978-ban kerültem a Magyar Hírlaphoz. A főszerkesztő Darvasi István ávós ezredes. A helyettese Varga József ávós al-ezredes. Zöld ávós, vagyis határvadász. Hozzá tartoztak a személyi ügyek, engem is ő vett föl a kulturális rovathoz. „Beszélgetést folytattunk”, melynek befejeztével így szólt: „És a kormányt nem bíráljuk. A kormány a KB.” Bólintottam, a magázódásról ekkor tegezőre váltott: „Hát akkor szervusz. Jó munkát!”

Ízléstelen, hogy nem azonnal kerestem az igazságot. Az elfelejtett abszolút mérték szerint erre akkor sincs mentség, ha volna. És ha már később, akkor magamon kell kezdenem. (Talán magamon fogom majd befejezni is. Ezt még nem tudom, ez még csak a felszín; s máris mennyire lent vagyok.)

Nem tudom, hogy ávósaim – Andrásy Lajos, Sass Ervin, Darvasi István, Varga József – kezéhez tapad-e vér? Lehet, hogy nem. Valószínű, hogy nem is tudom meg soha. A lényeg, hogy abban az időben – még akár két évvel ezelőtt is! – potenciális gyilkosoknak adom a kézirataim, velük beszélem meg, hogy a fiatal költő első könyvéről miért épp az a kritika jelent meg a kulturális oldal bal alsó sarkában 1980. március 7-én. És ez nem okozott problémát. Velük vagyok egy MSZMP-alapszervezetben. Ők támadnak meg, soha nem végzetesen. És ők védenek meg is, igaz, többnyire méltatlan módon: „Nincs még elég rutinja Zelei elvtársnak, csak azért adhatott hangot ilyen helytelen nézeteknek, minden kritika nélkül.” A telefonáló megnyugszik, az ügy el van kenve. Ami nemcsak az én kimentésem. Hiszen „az impresszumból” is átengedte valaki „a helytelen nézetet”.

Vagy így: „Igen?! Borzalmasan le fogom baszni a Zeleit! Ilyen többet nem fordul elő!” És nekem már csak annyit mond, hogy a szovjet nagykövetségről telefonáltak a Tájékoztatóba. Máskor legyek óvatosabb a kárpátjai magyarokkal.

Senki nem kényszerített rá 1980. szeptemberében, hogy belépjek a pártba. Piroskönyvem sorszáma: 1207770. Egyik ajánlómnak közvetlen főnökömet, a kulturális rovat vezetőjét kértem föl. Ő – saját elbeszélése szerint – pufajkás volt az ötvenhatos forradalom után: „Ez volt akkor a helyes döntés.” És már október 23-án is tudta, hol a helye. (Ez a mondat 1980-ban nem azt jelentette, amit 1990-ben.) Volt rovatvezetőm eredeti foglalkozása pedagógus. Egykori tanítványa mesélte, hogy az ötvenhatos események idején a tanár úr buzdítására elmondott egy lelkesítő verset. Ötvenhét elején a tanár úr, már pufajkában, elment érte, izgatás miatt. (Nem találta otthon. Így később a tanítvány munkásörnek állhatott.)

Könnyen lehet, hogy ma sincs lakásunk, ha nincs ez a rovatvezetőm. Ő telefonált nyolcvanban nyár elején, menjek

be gyorsan a kiadóba, mert még egy félóráig feliratkozhatok lakásépítésre, vállalati hitellel. Most is itt lakunk.

Egyszer interjúban akartam bemutatni a Szent István Társulat könyvkiadói tevékenységét. Az Állami Egyházügyi Hivatal jóváhagyása – ,egyeztetés!' – nélkül abban az időben semmi ilyesmire nem volt lehetőség. És ott indokot kértek, politikait. A rovatvezetőm találta ki, amivel át lehetett verni Grnák elvtársat, az Egyházügyi nagyhangon és keményen alkudó illetékesét úgy, hogy ne is legyen átverve: „Indokoljunk azzal, hogy Lengyelországban nagyon rossz az állam és az egyház viszonya. A mi hazánk viszont olyan szocialista ország, ahol ez a viszony rendezett. És a kormánylapnak erről hírt kell adnia, hogy a Szent István Társulat könyveivel is az MSZMP politikáját reklámozza.” Grnák elvtárs nézett, hallottam ahogy kattognak a fejében a váltók, és bólintott. Aztán megjelent az interjú a Szent István Társulat igazgatójával négy flekkben, két hasábban: Egy kényelmes munkanap teljesítménye. Ezzel szemben én háromszor voltam emiatt az Egyházügyi Hivatalban és háromszor a Szent István Társulathoz. Egy hét. És még így is sikerélmény. „Megkormoltuk!”

Élhattünk akárhogy, élhattünk jól is – mindig ,ahhoz képest' éltünk. Minden pohár víz' alján láthatatlanul ott volt az iszap. És egy napon a pohárban váratlanul zavaros lesz a víz, fehéren villannak meg benne a pondrók. A ,keretek' ellenében váratlanul láthatókká lesznek az élet méretei. Borzalmas pillanat: nem vagyok senki. Ami eddig történt, semmit se számít, ha mégis, kizárólag ellenem. És látom, amint a tenyeremen higannyá változik az életem. „Ennyi volt, elég..”

És nem történik meg. Úgyis mondhatnám: túléltem magamat. Egészen különös értelmezési helyzet. (Adott valamit a lét.)

A benszülött

Jézusszive kép lóg a falon a mezőkovácsházi gyerek-szobámban. Csúcsára állított négyzet a keret, egy szöszi gyerekfej, az ég felé emelt kézben nagyteljesítményű Bunsen-égő. Jézuska, aki rám vigyáz.

1956. október 20-án költöztünk oda Szegedről, teherautóval.

Hosszú, meleg ősz, állok a kapuban, alighanem már iskola utáni koradélután, nézem a falut, ahol lakunk. Megáll egy nálam nagyobb fiú:

- Itt laksz?
- Itt.
- Akkor te vagy az, akik Szegedéből költöztek ide.
- Igen.
- Né, mi van a kaputokon!
- Mi?
- Pina!

Nézem a pinát, tetszik. Az iskolában ezzel van telerajzolva a 'véce', kerítéseken, házfalakon is sok van. Másnap a

házi feladat végére be is rajzolk egy sor pinát a füzetembe, hogy szép legyen.

– Tanítónéni! Tanítónéni! Az új kisfiú pinákat rajzolt a füzetébe! – ez Ibi, a leckenéző volt az oszlopban. Volt fülnéző, körömnéző, nyaknéző is.

Egy K. Éva nevű lány jött oda: „Eljössz hozzánk délután játszani?” Más nem törődött velem, a hazugláda pár perccel korábban kezdte mondani, hogy mi történik Budapesten. Nagy volt az idegesség, a tanácsháza körül össze is gyűltek az emberek.

– Képzeld, édesanyám, a sarkon Lenin ellen tüntetnek!
– ez a testvérem.

– Ki az a Lenin? – ez meg én vagyok. Arcról-és névről még csak Sztálint ismertem.

A párházból, tanácsházáról kidobálják Rákosi portréit. „Pörzsölünk!” A lángok közt pödörödnék a frissiben leszaggatott Sztálin-képek is. Aztán a könyvek, táblájukon a Vezér profilja. Végül bármi, a felkiáltással: „Rákosi alatt csinálták ezt is!” Írógép, fényképezőgép, telefon, készpénz Kossuth, Petőfi, Dózsa, Rákóczi arcával.

„Jönnek az oroszok!” Vadászpuskás, fényescsizmás ember a hírhozó. A tömeg: „Nem szabad őket beengedni!”

Félóra múlva a játszótér körül állnak a tankok. A sor eleje már rég túljár a falun, lánctalpal Budapestnek. A vége még bent Romániában. Lehet, hogy átrohantak 'fölröttünk' pár óra alatt, mégis úgy emlékszem, mintha napokig tartott volna a csörömpölés. Mint a folyó: megérkezett a tanksereg, elment és jelen volt.

A hátunkon iskolatáska, körülálljuk őket, mutogatnak, jelvényeket adnak. A fősők: „Szpasziba!” Bemennek bárhová, ha az ajtóban véletlenül éppen áll valaki, félretolják. Épp csak annyira törödnék velünk, amennyire az áthaladásuk érdekében kell.

Annyit tudok róluk, hogy ők szabadítottak fel bennünket, és látom, hogy mindenki fél tőlük. A felszabadulás napja azonban nagy ünnep. Sötétkék rövidnadrágban, szélpirosította combokkal. Mint amikor kórházba, temetésre visznek. Az iskolaudvari ünnepségen egy-két gyerek el is ájul. „Ez mindig így van.”

Másfél év múlva esett le a repülő.

A Bunsen-égő alatt állt egy asztal, annál írtuk a testvéremmel a leckét. Mellette, a spalettás ablak alatt egy dívány. Írhatnám, hogy rökamié. Sőt: rekamié. Mindkettő kárpitozott fekvőbútor. De ez dívány. Nem a francia, hanem a török szó.

Lecke vagy vacsora után, ha a szüleinknek vissza kellett menniük a postára dolgozni, mert a főpénztár 'nem egyezett', azon birkóztunk. Egy este mintha Hofherr (körmös) traktor száguldott volna keresztül a padláson, aztán egy hatalmas robbanás és csend. Másnap tudtuk meg, „mi volt az?!”. Kigyulladt egy szovjet vadászgép és az azóta Mezőkovácsházához csatolt aprófalú, Reformátuskovácsháza („Ref”) határában lezuhant.

„A pilóta azért halt hősi halált, hogy ne a házakra essen a gép. Elvezette a falunk fölül.” Állunk kívül a szovjet katonák kordonján, nézzük a katonai helikoptert, ami valami rangos tisztet hozott és néznénk a lezuhant repülőt, de nem látjuk. Csak egy zsákot, egy katona teszi a helikopterbe. „Abban van a pilóta.” Áll ott egy másik katona is, a vállán ejtőernyő. „Az a rádiós. Kiugrott Bodzáson.” Csak jó pár nap múlva mehettünk a robbanás helyére. Már betemették, de apróbb alkatrészeket találtunk.

Mielőtt hozzáfogtam ehhez az íráshoz, ellenőrizni akartam az emlékeimet és levelet írtam Mezőkovácsházára, Balogh György helytörténésznek. Helyettem a válasza: „Sajnálattal közlöm, hogy a Mezőkovácsházán lezuhant szovjet vadászgéppel kapcsolatos kérdéseire nem tudok válaszolni. Az Ön értesülései a tényeknek megfelelnek, de a gép lezuhanásának körülményeivel Mezőkovácsházán semmilyen hi-

vatalos szerv nem foglalkozott. Hiteles személyek visszaemlékezése szerint 1958. tavaszán, valószínűleg április hónapban történt a szerencsétlenség. A gép rádiósa Medgyesbodzás térségében ejtőernyővel kiugrott, s így ő állítólag lábtöréssel és egyéb zúzódásokkal, de életben maradt. A gép a volt Reformátuskovácsháza szélén a Száraz-ér partjára zuhant, tehát nem lakott területre. A visszaemlékezők szerint este 9–11 óra között. A lezuhant gép felrobbant. A lezuhanást követően az akkor már meglévő munkásőrség és a rendőrség lezárta a területet s senkit nem engedtek a közelbe. Ezt követően két-három órán belül gépkocsival megérkezett egy orosz szakasz, vagy 25–30 katona, tisztek vezetésével, s ők leváltották a munkásőröket és rendőröket, s másnap reggel ők szedték össze a szétrobbant gép roncsait. A munkásőröknek és rendőröknek tovább csak olyan feladat jutott, hogy az orosz katonákat el kellett szállásolni. Ez meg is történt az akkori pártbizottság (ma zeneiskola) nagytermében, melyet emeletes vaságyakkal rendeztek be részükre. Ezek a katonák a tiszteikkel együtt mintegy 4–5 napig voltak itt. A gép lezuhanásával kapcsolatos vizsgálatot teljesen a szovjet katonai szervek végezték – abba a helyi hatóságokat nem vonták be, a vizsgálat eredményéről őket nem tájékoztatták. Mindezeket állították az akkori járási és helyi rendőrkapitány, a munkásőrség parancsnokhelyettese és az MSZMP volt járási titkára. Arra vonatkozóan, hogy a kivizsgálást végző szakasz és parancsnokaik honnan jöttek, szintén nem tudtak válaszolni.”

„Muszkák!” „Kik azok?” „Hát ők.” Játszótársam (dorkó, klottgatya), a túloldalra mutat. Szovjet tisztek osztaga fordul ki Fölföldiek bögrecsárdájából, demizson v ruké.

A muszka kiskunmajsai szó az életemben. Ott volt mindig a nagymamánál a nyaralás. És a temetőben, pár száz méterre a szovjet laktanyától, a békebeli háborúban elesett rokon keresztje: „Itt nyugszik Rádóczi Károly, meghalt az orosz elleni küzdelemben..”

Ha apám testvéreinek, apjának a sírját megkapáltuk, neki is mindig jutott virág: „Viszünk Károly bátyádnak is.”

Odaépítették a szovjet tiszti családok kétemeletes blokkházát a nepomuki szent János szobor helyére, a templom mellé, a falu közepére. Kiskunmajsai citadella. Orosz szó a piacon, a boltokban, az ivókban, orosz járókelők az utcán. Nagydarab asszonyok ülnék bekerítve a napon, a toronyban a tűzör legények, aratási idő, dél, talán épp most harangoztak. Az asszonyok bő ruhájuk elejével legyezik magukat, körülöttük gyerekek rajcsúroznak, fejükön kerek, fehér sapka, keskeny peremmel. Messziről a parafasisakra emlékeztet. Majdnem olyan, mint ami a sivatagban vérző katolikus vitéz fejről esett le a könyvben, amit Gerarda nővértől kaptam. Egy nyaralás titkában ő készít fel az elsőáldozásra: „Mi végett vagyunk a világon?”

A vitéznek nincs már sok hátra. Türelmesen áll fölötte egy sakál, várakozik az utolsó lélegzetre, amivel a haldokló a képaláírás szerint ezt mondja: „Míg a lélek harcol, addig mindig él.”

Járálok a kerítés mellett, nézem a fehér sapkás gyerekeket. Ők a pionírok! Az ezred fiai! Timur... Itt a harangszóban is hős mindegyik. „Vörös zászló leng, lengeti a szél. / A csaták bíbor hajnalán; / Ment a hős brigádok élén / Sok amúri partizán.” (A daloskönyvet összeállította: Vig Rudolf, Benedek Árpád és F. Nagy László. Később F. nélkül, Nagy László.) Búzát, lisztet hoztak a háborúban kiszenvedett hazánknak. Szenet adtak és vasat, hogy föléledjünk. A gyerekeknek csokit, a lányoknak virágot. „Lenin! A hő-ő-ős, ki csak né-é-pé-nek élt.” Mindent nekik köszönhetünk. És ők csak úgy, itt ugrándoznak a kiskunmajsai porban, érintésnyi a közelség, csak ott a vaskerítés. Viszont a kapu, a blokkház oldalánál nyitva. Bemegyek! Az asszonyok rögtön abba hagyják a legyezkedést, föllendülnek a földre dől betonoszlopokról – vagy tizenöten, mintegy ezerkétszáz kilójukkal rohannak rám, s kihajtanak a nyitott kapun.

Mindenen rajta volt a hitelesítés. Ha ezt én akkor így, tény- és tárgyszerűen nem is tudtam, csak éreztem. Ahogy azt is, hogy valami mégsincs rendben. „Nem hihettem nekik, de az se ment, hogy nem hiszek nekik.”*

Akkor mégis inkább hinni, szebb az élet. És mi az, hogy „inkább” hinni? Alatta mi van? Tűzhányó? Pöcegödör? A kettősük?

Egy-egy pincében hatalmas ivászatok. És amikor berúgtak, a szovjet tisztok arról beszélnek, hogy ahol orosz katonáé vére folyt, az orosz föld. Barátság-ondóvezeték: ma is tudják, ki az, aki háborús nemi erőszakból jött a világra. „Hadfi!” És a történetek a rablásokról, a gyilkosságokról.

Az amerikai katonának volt órája, tényleg volt csokoládéja, konzerve meg kenyere. És ezekért cserébe, amikor megérkezett Olaszországba, a római katolikus lányok öt perc alatt leszopták. Neki ott nem kellett erőszakoskodni.

Máshol vagyok. Viharsarok, Mezőkovácsháza. Nagy, földsíri éjszakák, a sötétségbe az ekevasat bele lehet állítani. Ha valaki a gyerekszoba ablaka előtt elmegy, hosszú percek múlva is hallatszanak a lépései.

Szemben a járasi rendőrkapitányság, tetején világító vörös csillag. Hogy működhetett a bekapcsolása? Felelőse volt? Kis zárt szekrényben a kapcsoló? A kapitánynál a kulcs? A fogda kulcsai mellett egy másik szögön a csillag kulcsa? „Mióta ember néz az égre...” Vagy semmi kulcsolás, a falon, a többi kapcsoló mellett egy másik, közönséges kapcsoló és az vezérelte a csillagot?

Ezt látom minden este. A kapu fölött egy villanykörte, alatta Virágh elvtárs őrségben.

Budapest

Zelei Miklós

* R. D. Laing: Bölcsék, balgák, bolondok. (Európa, 1990.)

Megjön az idő

Péter verseket írt, János költő volt. Nagy költő. Péter hamarosan rádöbbsent, hogy igen nagy költő. A hetilap szerkesztőségi előszobájában egymással szemben ültek. Péter (kirúgva az ötvenes évek budapesti egyetemének második évfolyamából) a külvárosi húsgyár faládáinak sikálásával kereste azidőtt a kenyerét (hús akadt hozzá bőven), s ide, ebbe az ablaktalan, faburkolatos szobába, amelyet megtöltött a szomszédos ebédlő ínycsiklandozó illata, ide, Jánoshoz, többszöri telefonálás után, megfürödve, helyesebben a tömérdek ládába ragadt s fagyott húsmorzsálék kocsonyásságából s bűzéből kifürödve, s heves izgalommal érkezett. János derékban, szögletesen meghajolt, mikor bemutatkoztak, összezárt ujjú tenyerét előre nyújtotta (mint a fából faragott királyfi), de nem fogtak az ujjai; hanem a szemei. Magázta Pétert.

János kezében lekonyult a tíz vers papírja. Mondjon magáról valamit, súgta vagy suttogásszerűen tudatta Péterrel az óhaját, furcsán, lenyűgözően visszakapkodva kiejtett szavait. Mielőtt elolvasná a verseket?, kérdezte Péter. János sápadt arcán mosolygásféle futott át, jobbra hajtotta a fejét, s azt mondta, igen. Péter a kerek asztalkán csillogó kerek

üveglapot vizsgálgatta s elmakogta, hogy Újpest, Mogyoród meg Karcag, Simaság, meg katonaiskola, háború és Bécsúj-hely, Svájc, Bodentó, meg szakma és szakmák, egyetem, forradalom, hogy nemrég nősült, gyermekeik vannak, meg pár tucat verse. János elolvasta a verseket, és az üveglapra csúsztatta őket. Költészet ez?, kérdezte Péter. János föl-emelte a fejét, kissé hátraszegte, s onnan nézve le Péterre, nyugodtan, biztosan, az alázatosak fölényével azt mondta: Föltétlenül. S megismételte halkán, már lehajtott fővel, föltétlenül.

Ajtókat csapkodtak, átfutottak a szobán, kezükben borosüvegekkel, jött be a hideg meg a friss újsággötegek nyomdászaga. Jánost viharosan üdvözölték, a kezét fogdos-ták, a vállát ölelgették. Ő rikoltásszerűen ujjongott nekik, hosszú csöngetés hallatszott, a függönyös ajtó kitárult s egy fehérhajú, fekete ruhába öltözött férfi lépegetett kifelé. Las-san haladt, csupalélek arcáról külső-belső figyelem sugár-zott, menetközben is kéziratokat dugdostak a bőr aktatáská-jába, s János félig fölemelkedve, elmondhatatlan baráti tisz-telettel az arcán odaköszönt: Szervusz, Sándor bácsi. Ő volt Sík Sándor, mondta, mikor ismét egyedül maradtak. Péterre nézett, váratlanul széles, eleven karmozgással kísérté szava-it, s így szólt: Négy versét két oldalon közöljük a Vigiliában. De ez vallásos folyóirat, tudja? – Azért hoztam őket ide, vá-laszolta Péter. Hét lépést kell megtennie. S kinyílik a költé-szete, mint a pávafarok, búcsúzott el János. Ez a hatvanas évek elején volt.

Azután sűrűbben találkoztak. Péter egy szombaton föl-ugrott Jánoshoz. A költő ügyeletes újságíróként Ionesco francia nyelvű színháztanulmányait olvasta, mélyen belesüp-pedve egy öreg, zöld fotelba. Péter beleült egy másik fotel-

ba, s beszélgettek. János azt mondta: Nézd, már mindent megírtak. Tele vagyunk déjá vu-kkel és déjá lu-kkel. Mi is már mindent elgondoltunk és mindent elolvastunk. De ez nem számít. Az esélyes nem a téma, nem a sor, nem a kijelentés, hanem a személy. Aki soron következik, írja Csontváry. És a pillanat. A személynek ez, éppen ez a pillanata. És ezt senki, senki, még az Úristen sem ismeri, bár ő tud róla! Hát ez elég. Érted? Ez éppen elég nekünk... Elhallgatott, rágyújtott. Hosszan fújta ki a füstöt s mereven, szempillarebbenés nélkül, élesen figyelte Pétert. Akinek arcán nemcsak azt láthatta, hogy érti, miről van szó, hanem azt is, hogy szavak nélkül is ezt a befejezhetetlen és kisiklathatatlan kalandot, vakmerő időszámítást, örökké változó szellem-gazdaságot gondolja költészetnek.

Nem tudom, mi lesz. Sőt, nem tudom, mi van!, mondta János a mély csöndben, amelyet csak a hólatyakban elsisztergő autóbuszgumik szakítottak meg... Mármint hogy a költészetben mi van. Idő, csoport, iskola, jelent ez valamit? Mondjuk, ha a költészetet a mai napnak fogom föl. Úgy, ahogyan itt ülünk ezen a szombaton. Ebben a szombatban. A költészet borult ege alatt, a költészet szobájában, a költészet székén, mikor szívom a költészet cigarettáját. Érted? Így töltjük a költészet idejét. Nem tudom, mi ennek a célja, de benne vagyok. Nem tudnom kell a költészet célját, hanem ülnöm kell a székén. Az kell, hogy benne legyek. Nincs célja a költészetnek, ahogyan nincs célja a mai napnak sem. A mai napnak nem eléggé célja az, hogy van? A költészet célja a költészet. Ez elég ahhoz, hogy titok legyen, érted?... Kinézett az ablakon, ismét hullani kezdett a hó. Fölállt, szó nélkül otthagytta Pétert, besietett a nagy szobába, melyben vagy tizenkét íróasztal állt kusza rendben, bent fiókokat húzigált ki, keresett valamit, majd elkiáltotta magát: Megvan! S jött, kezében egy kazal papírral. Péter fölismerte a lapokon a költő tisztavonalú kézírását. János leült és még ereszkedés közben elkezdett olvasni: „Az, ami szent, távolról sem a szemé-

lyünk, hanem épp az, ami emberi lényünkben személytelen... A szépség és az igazság valódi otthona: a névtelen és személytelen dolgok birodalma. Szent hely ez. A másik szellemi tartomány viszont sosem az, vagy ha mégis annak lát-szana, akkor is csak annyira, amennyire szent egy színfolt, amely egy festő vásznán az áldozati ostyát ábrázolja.

A tudományban az igazság a szent. A művészetben a szépség. Szépség és igazság pedig mindig személytelen. Ez túlon túl nyilvánvaló... A személyes ellentéte a személytelennek, de van átjárás egyikből a másikba... Mindaz, ami tiszta szeretetből ered, a szépség fényétől világos... Igazság, szépség, igazságosság: nővérek és szövetségesek. E három birtokában semmi szükségünk egyéb szavak után kutatnunk... Ezek Simone Weil gondolatai” – mondta János, akinek hanghordozása, már-már mesterségesen lassú szójelölése, mely mégsem volt soha mesterséges, hangsúlyainak szellemi mértéke, s az a tény, hogy az egész teste olvasott, az előadás szolgálatában állt, legalább annyira megragadta Pétert, mint az olvasottak tündöklő világossága.

A hatvanas évek vége felé Péter János újságíró kollégája lett, becsapva maga mögött egy alakuló tervgazdasági miniszteriális állás belül steppelt-párnás ajtaját, örökre. Először a hetilap operatív gazdasági igazgatójaként dolgozott, majd konyhafőnökként, s végül újságíróként. Karrierje úgy tartott fölfelé, hogy lefelé bukdácsolt. Péternek ez – kisebb-nagyobb zúzóadások és csetepaték árán is – nagyon tetszett. Amikor már nem kívánt semmi mást, mint utazni és írni, békén hagyták. Akiknek kellett, elálltak attól a kísértettől, hogy csináljanak belőle valakit, mert mint egymás közt mondták, „ez a szerencsétlen nem akar semmit. Csak írni... Hát írjon.” Péter sokat utazott, sokszor és megfontoltan beszélt egye-

seknek és közösségeknek, igen sok emberrel, hellyel és pillantással találkozott. Írta a verseit és a prózáját.

Jánossal gyakrabban találkozott. Néha csak összefutott vele, helyesebben belebotlottak egymásba, de olykor négy-öt óra hosszat ültek egymással szemben, eleinte a költő Izabella, utóbb a Hajós utcai lakásán. Találkozást jelentett egy meglepett arc feszessége is, ahogyan mosolyra húzódik, egy felénk hajló kalapos fej, ahogy a szája a fülünkbe súgja: „Ugye?” Péter újságcikkei a hetilap újságírói között kisebb-fajta botránkozást keltettek, legalábbis kezdetben. Sehogy sem tudták elfogadni (a magasból alábukott irkász) mondatait, szavait, természetes eredetiségét s főleg nem a gondolkodásmódját. Megindult a harc a kéziratok körül és bennük, az Állami Egyházügyi Hivatal minden sarokból kivillanó, láthatatlan, de érezhető tekinteteinek kereszttüzeiben. Be vagyunk löve, gondolta Péter. Keményen érvelt leírt mondatainak életben tartásáért. Állhatatosságával némi tekintélyt vívott ki magának, de meg is rendítette vele az állását; hajszal híján utcára került. Utolsó érvként Jánost küldték, hogy Péterrel beszéljen. Jánosnak mesteri fogásai voltak: Figyeld csak? Ezt írod:... Jó. Ez valóban szép. De nem egészen igaz. Azazhogyz: így nem lenne jobb?... Nos?

0 Péter számára nem az volt a döntő a dologban, ahogyan János érvelt, hanem az, hogy aki érvelt, az János volt. Mert más az, ha egy gyűszű tele van vízzel, és más, ha egy gyűszűnyi víz egy kristály pohárban csillog. Amikor Péter Jánosnak engedett, sosem veszített önállóságából, sőt, megfigyelte, mindig nyer ezzel az egész is, és maga is. Ennek oka, és erre jóval később jött rá, hogy János nagyon tisztelte az emberi személyiséget, de nem szavakkal, még csak nem is magatartással, hanem a szellemével. Kis túlzással azt lehetne mondani, hogy János a pusztta jelenlétével alaposan megemelte a jelenlévők létértékeit, a létérzékelését. S nemcsak a barátaiét, hanem a közömbösökét is, sőt, az ellenségeiét is. Pedig ezek jórészt megzavarodtak vagy megkukul-

tak János egyszerre szelíd és éles, kipellengérező és őszinte szánakozást keltő mondataitól. Ez az ember zseniális volt, innen az első hatás. A második, az elsőből következő pedig, hogy nemcsak és nem elsősorban erővel, hanem részvétellel közeledett mindenkihez. Ellenfeleinek mintegy szabad elvonulást biztosított. Nem megszégyeníteni akarta őket, hanem figyelmeztetni arra, amit velük ellentétben gondolt és állított. Aki valóban szabad, annak a tisztelet megadása nem külső gesztus.

Péter szívesen olvasta föl verseit Jánosnak. Az ő figyelme önkiüresítő volt. Mintha átmenetileg megszűnt volna költő lenni. Arca elbambult, a szája elnyílt, a szeme eltompult; befelé figyelt. Lassan emelte szájához a cigarettát, krárogott, s rögtön eresztette is kifelé a füstöt. Nyugodt pillantással nézett az emberre, zavartalan ürességgel, mint akinek halvány fogalma sincs arról, mi fán terem a vers. Pétert ez az önmegadás nagy belső elmélyedésre s külső, szellemi fegyelemre ösztökélte. Így hangsúlyozott, így ejtette a szavakat. János az embernek, aki előtte állt vagy ült, úgy tetszett, minden kaput megnyitott.

Egyszer meglátogatta Pétert R.-i kertés házában. Jelen volt Altorjay, az író, Szentjóby Tamás, Fehér József András és két harmadéves színiakadémiás hölgy. Ők mondták a verseket, a prózát. Edit, Péter felesége sütött egy kosár pogácsát, az alacsony asztalra tettek egy kancsó bort és egy kancsó limonádét, és a nyitott ajtóban kisgyerekek énekeltek meg furulyáztak. János elemében volt. Minden szerző kapott elismerő pillantást, meg ezt a nagyon halkán kiejtett mondatocskát: Ez szép... A szürkülő délutánban hirtelen elfáradt a társaság. Mindenki arra dőlt, amerre tudott, kiszeliőztették a szobát és csönd lett. János ültében fölemelke-

dett, és bocsánatkérően ennyit mondott: Hoztam magammal negyvenkét oldal fordítást. Simone Weiltől. Fölvashatom? Persze, kíváncsian várjuk, olvasd csak, hangzott a biztatás innen-onnan. S a hallgatóság még jobban elnyújtózott.

János kb. egy óra hosszat olvasott. A szöveg nemcsak új volt, filozófiai és intellektuális ritkaság, hanem kifent, késéles, vadonatúj is, ami az igazságtartalmát, a hitét, a szellemi totalitását és a stílus eleganciáját illeti. Érezték a hallgatók, ilyen lett volna akkor is, ha nem János fordítja. Érezték azonban azt is, hogy János, mivel nemcsak mélyen egyet értett vele, hanem csodálta is, ezt az értelmi villogást már-már az elviselhetőség határáig fokozta; a hallgatók megbabonázva figyeltek. Időnként megállt az olvasásban, és magyarázni kezdte a szöveget, evangéliumi helyeket idézett hozzá vagy a szerző evangéliumi kommentárjait s aforisztikus gondolatait elemezte. Megpróbált visszalapozni a már olvasott anyagban, a földre, a lába mellé, ültében a köréje szóródott lapok közt tájékozódni, de nem járt sikerrel. Visszaejtette a fölkapott lapokat s beszélt tovább. Lassan már a papírai nélkül. Szemmel láthatóan rögtönzött, de a fordított anyag mély s beható ismeretében. Az azonosulásnak, a szellemek engedelmes, sőt, várva várt egybeolvadásának oly lebilincselő példáját adta, hogy akik a ma már legendás és halott francia filozófusnőt (aki szent hírében áll) nem ismerték, nemcsak hogy most megismerték, de halaszthatatlannak is gondolták, hogy utána nézzenek művének, mert meg is szerették.

Kezdek megjelenni Péter első kötetei. János soha nem írt a tiszteletpéldányok fejében, hanem mikor beviharzott a szerkesztőségbe, melybe a hetvenes évek vége felé már alig járt, megkereste Pétert, pár lépésről küldött neki egy jelentős madárpillantást s odaszólt: Ebéd után beszélünk!, s eltűnt

valamelyik sötét kis szobában. Ebéd után Péter belépett a nagyszobába. János a hatalmas ablak mellett állt, nézte a lenti nyüzsgést, fújta a füstöt s hátraszólt Péternek: Jó, jó, gyere!... Behúzódtak egy sarokba, két széket rántva maguk alá. Nézd – mondta János –, most ne azt, hogy jó vagy kevésbé jó, ezen nincs mit... Résznire húzta a szemét, kissé fölemelte hegyes állát, megmeredt egy percre, majd erős mozdulattal s kitágult szemmel Péter felé vágott az arcával: Az idő elérkezik, tudod? Megjön! Ugye, a vers ideje. Hogy nem ekkor meg akkor, hanem pont most. Ez szedi össze a verset, ez tölti ki, tudod?, ettől lesz teste, a versé vagyunk. Nem az van, hogy most akkor megírom az új kötetemet. Ez marhaság. Meg hogy a kötetem ír meg engem, jaj, én ezt nem szeretem... Akárhogyan, ugye, amire azt mondjuk, élet, az én életem, azt az idő viszi bele a versbe. Nézd, szóval hogy élni kell? Írni kell? Vagy ezt az egyet?

... Hirtelen fölállt, Péter karjára tette a kezét s fölülről lefelé mondta, *nagyon* mondta: Te ezt már tudod. A többi meg majd elkövetkezik. Megszorította Péter karját és elsietett.

A hetvenes évek közepén túl, koraősszel, mikor Péter a szigligeti alkotóház gesztenyesétányán lépkedett, a mögötte távolodó épületből harsány kiáltást hallott: Péter!... Visszafordult, megismerte a hangot. Egy hasas ablakrács mögött János őszes feje tűnt föl, vékonycsontú kezefejét kidugta a rácson és integetett. Kiderült, hogy egymás mellett van a szobájuk. Péter a harmadik kötetének anyagát vitte magával, javítania kellett és kiegészítenie a verseket újjakkal. Nagyon nem ment a munka. Otthon mindenféle bajok gyűltek halomba, Edit valósággal kimentette őt a gubancból. Kikapcsolódásukat egy hónapra tervezték. De mi az, hogy ki-? Be-
kapcsolódni? Mi az, amiből? Nem éppen az-e...? S mi az, amibe? Nem éppen ebből kellene? Nézte Péter a szobát, a takaros íróasztalt, a falak melletti két ágyat. Minden oldalról az idegenség húzott feléje, mint kicselezhetetlen hidegáram. Itt írni?

Itt megtalálni azt, amit otthon se...? Itt átgondolni? Csengő szólalt meg a folyosón. Étkezdébe kellett vonulni naponta kétszer. Edit állt és nézte őt: Valami baj van? Majd megoldjuk... Persze. Mindig ezt mondja, mert annyi baj mindig van. Péter leült a székre, próbálgatta a fordulásokat, innen oda, onnan ide, hajlongott előre meg hátra, szétterpesztette a karjait az asztallapon, kirakta a papírjait, a tollakat, a könyveit (azt a hármat), a szembe-ablakon jó kitekintés nyílt, virágbokrok, messzebb a csupa repkény kőkerítés. Kedves meleg van itt, gondolta Péter. Anya... – fordult Edithez, aki asszonyosan biztos mozdulataival épp a szekrénybe pakolt. Tudom, főzöm a kávé, válaszolt Edit. A folyosón valakik gyülekeztek, ütögették kézfejjel a falat, egy nő hangosan nevetett, franciául hadart egy mélyhangú férfi. Nuzetyioniszi – ilyesmit hallott Péter meg ezt: Köferszinepala... Dupla ajtaja van a szobának, mondta Edit. A szomszédban üvöltött a dzsezz (amit egyébként Péter annyira szeretett; de most?). Ez János, már a harmadik napja. Kicsit hangos, mondta Péter reménytelenül, és végignyúlt a nagykockás pléddel letakart ágyon.

Edit kisurrant s pár perc múlva megszűnt a hangorkán. Péter elaludt. Estefelé ébredt föl. Az asztalon ott volt az ebédje s egy cédula: Elmentem levegőzni. Csók E... Nagy csönd volt a házban is, a parkban is. Péter gyorsan megszabadult a ruhájától, és bebújt az ágyba. Eddig aludt, de még álmosabb lett. Betakarózott, kinyújtotta a lábát. Ahogy süllyedt lefelé, jött föl valami bizonyosság, amiről csak azt tudta, hogy enyhén rózsaszínű és ritkás, mint a háló.

E napokban jelent meg János *Kráter* című verseskötete. Osztogatta a példányait boldog- s boldogtalannak. Az egyik ebéd után odasietett Péterék asztalához, közel hajolt s mint-

ha titkot osztana meg velük, súgta: Délután gyertek át, olvasok a regény kéziratomból!... Pétert egyszerre fogta el az öröm és a rémület. Lélekben már majdnem kiegyenesedett, s most minden eddiginél nagyobb baj fenyegette. János féktelen szelídsége olyan, mint egy horogütés. Ahogy Péter balagott a szobájuk felé, mégis elfogta a bizonyosság: bízhatok a verseimben. Mintha összeálltak volna egy csapatba, mozdulatlanul, hogy bevárják az érkezőket. Se zászló, se fegyverek. Hajak lobognak, szemek járnak. Nincs baj. Tárgasság van és lehetőség. Úr és tér. Pihent keveset, s öt óra felé átmentek Jánoshoz. A szoba lila a cigarettafüsttől, szanaszét a vörösboros üvegek, vetetlen ágyban a sok könyv, régiek és tegnapiak, Plátón és a francia szótár, köteg papír, színes füzetek, levelek, vastag sárga borítékban külföldi küldemények, a viseltes slafrok, a pár papucs, cigarettaapaklik, kávégumiszag. János pizsamára húzott sötét szvetterben ült a lámpa alatt, füstölt és levette meg föltette a szemüvegét. Olvasni kezdett.

Nem lehet részletezni. Pokol és mennyország. Vakító világosság és démoni érzékletesség. A tragédia csillapodik. Fokról-fokra kell megfékezni a vadakat. Nagyság és még nagyobbbság. Komor tárgyiasság, ezüstlő evilágiság és síró alázat. Minden egyetlen hajszálon függ, ez nyilvánvaló. Egyetlen árvácska tartja szirmaival az egészet, ez nyilvánvaló. János este kilencig olvasott. Szétolvasta Editet és Pétert. A szomszéd szobába hazatántorogtak, és kis megszakításokkal, négy délutánon meghallgatták a Sheryl Suttonnal folytatott beszélgetéseket. János is – újra és újra – belebetegedett. Nappal szendergett, éjszaka bolyongott meg iddógált. Pár nap múlva bőbeszédűen futkosott a faluban, meghívásokra ment, és a boltban a csinos kiszolgálókkal hosszan csevegett, mint egy szalonfi.

Péter egy reggel nekiült a munkájának, de elszántsága sem hozott semmi eredményt. Elsápadt, kiborult, csapkodta a tollait, szitkozódott, átkozta magát és tehetetlenül várta Edit segítségét. Edit megjött a bevásárlásból, ránézett és ennyit mondott: Megyek, szólok Jánosnak... Félóra múlva János kopogott, nyitotta is az ajtót, bedugta a fejét, bedőlt az ajtónyíláson, megnézte Pétert, ahogy hátrafordulva lógotta a szemét Jánoson. Péter látta, hogy János mindent tud, olvas benne, orvosa, semmit sem ért félre. Hogy ide nem orvosság kell, hanem egy lökés: Látom. Mindjárt jövök!, kiáltotta János és halkan betette az ajtót. Péter megnyugodott. Ülve maradt, nézett ki az ablakon s János betoppansáig meg se mozdult. János fogott egy széket, leült és beszélni kezdett. Péter eleinte semmi másra, se ajakmozgásra, se szavakra, se hangsúlyra nem figyelt, csak János szemeire. Olyan a szeme, gondolta, mint egy tyúkóriásnak. Mintha csak oldalt fordított fejjel s teljes, kikerekedett szemmel látna igazán. Nem csukódik a szemhéja. Micsoda fénytelen, belső sötét árad ebből a szemből. Micsoda személytelen erő. Miféle hátország adja benne jeleit? János arról beszélt, hogy Péter ideje kétségtelenül itt van. Nem mindig bajok telepszeneek ránk, néha lepedékek. Függyönyök. De ezek, mint a fal, megkeményednek. A depresszió, mint a beton. El van törve a lelki lábunk. Hogy Ottlik se, meg Mándy se. Aztán Edithez fordult mosolyogva, és kérte, hozzon neki papírzsebkendőt, pálinkát és képes levelezőlapot. Az aprópénzt tegye az asztalra. Fölállt, megvakarta a fejét, mondott néhány kedveset és kiment a szobából.

Másnap Péter egész nap dolgozott. Késő este nagy folyosói járkálásra figyeltek föl. A fehérfejű költő, N.L. a botján bicegve épp elhagyta a gyöngén világított folyosót, a költőnő, Sz.M. úgy állt a szobaajtájában, mint Kondor késes angyala. Az ok: Jánosnak át kellett költöznie a reprezentatív szobába. Leírhatatlanul hurcolkodott. Ölében tartott, mint egy lavórt, egy csúnya koffert. A fedelét magára húzta, tehát

előrefelé tátongett az elnyűtt holmi. Ettől János nem látott, s így jobbra-balra nyújtogatott nyakkal igyekezett kilesni mögüle. A koffer meg volt tömve ruhával, könyvvél, ágyneművel. S ezzel a tetemes poggyásszal Jánosnak még föl kellett lépkednie egy lépcsőn is. Papucsával tapogatta ki a lépcsőfokokat, s amerre ment, hol egy ruhadarab, hol egy könyv vagy valami szerelék potyogott ki az öléből. Dobogás, súroló zajok, csörömpölés és zavart szellemeskedés közepette költözött át János a reprezentatív szoba lilászöld díszcsillárja alá; elég nagy föltűnést keltve a későesti órákban. A hadművelet éjjel kettőig tartott. A halkan fölkínált segítséget elhárította.

Néhány nap múlva következett az a délután, amelyen Péter fölolvastott Jánosnak új verseiből. A dolgot előzőleg megbeszélték. Mivel azonban most is előre lehetett sejteni, hogy a kifürkészhetetlen és alattomos világ (rend) támadást intéz János belső egyensúlya ellen, és a terv füstbe megy, Edit és Péter félórával a megbeszélt idő előtt beállított hozzá. A jóindulat megnyeréséért Edit szedett egy nagy mezei virágcsokrot, ezt előretolva léptek be Jánoshoz. Jól számítottak. János egy karosszékbe süppedve fogta a fejét. Azonnal fölkiáltott: Most nézzétek! Tehetetlenül körbemutatott. Hogy ez a hatalmas, lakhatatlan tér, ez a flanc, a nehéz függönyök, a bankigazgatói íróasztal, ez a torontáli, de a szekrényt nem lehet kinyitni; hogy lehet itt dolgozni? Egyáltalán lenni? Csüggedten állt előttük. Meglátta a virágcsokrot. Ez? Nekem? Igen, neked, szép, nem? Dehát én... Nagyon szép. Nahát, milyen kedvesek vagytok!... Tüstént röpködni, botladozni kezdett, hogy találjon egy vázát. S kávé is kapunk? Azonnal. Egy szuperkávét. Nagyszerű!, rikkantotta s még egyszer, nagyszerű, akkor olvass! Halljuk! S beleomlott egy másik karosszékbe.

Edit kiment, Péter papírjaival az íróasztal mögé ült. János töltött magának a vörösborból, nézett s várt. Péter hagyta hatni a csöndet, beletemetkezett a kéziratba, s lassan, be-

tűpontosan, megnyomva a mély, s kifuttatva a magas hang-súlyokat, olvasni kezdett, igazán lélektől lélekig. Látómezejének szélén észlelte, hogy János hátradúl, nagyon halkan leteszi a poharát és figyel. A Szárnyasoltár című vers volt soron, mely vagy ötvenöt versszak. Péter egyre biztosabban mozgott a vers anyagában, ebben a magateremtette, mégis alig ismert erőterben. S föl-fölfogta, hogy János nem titkolt meglepetéssel veszi őt szemügyre. Mikor befejezte, fölzaklatva, mégis boldogan, kifáradva, de nagyon magasra érve föl, lehajtotta a fejét és várt. Ez a csend igazi kínszenvedés. János fölállt, a leszálló sötétben halványan rajzolódott ki sovány alakja, s ennyit mondott: Fantasztikus... Ekkor lépett be Edit a gőzölgő kávéval. Nagy ováció fogadta. Nyomban másról beszéltek. János, a paraszenzibilitás mestere, elemi-en csevegett Edittel a mellékesről. Péter hátradőlt a székén, szót se szólt, nézte őket. Mikor megitták a kávé, János föl-emelte borospoharát, jelentősen ránézett Péterre, odalépkedett az íróasztalhoz, szorosan melléje állt, kipillantott az ablakon és ezt mondta:

„Majd ha én már nem leszek...”

Péter megdöbbenve nézte őt. Ez a mondat fájdalmas és elfogadhatatlan volt. Nem azért, mert egy János nem halhat meg. Ez a János nagyon is halandó volt. Titkos erői ellenére, nagyon halandónak látszott. De hogy valaha ne legyen, akár halva is? Míg gondolatainak végére ért, János már elmondta életbe vágó mondatait, melyek kettejük költői sorsát illették. Oly világossággal, oly bizonyossággal fogalmazott, ahogy a fényűtség kipontozott mondatai haladnak, de ugyanúgy meg is semmisültek mondatai valami belső sötétségben: Péter mindent értett, de semmire sem emlékezett. A délutánból este lett. Jánost elvitte egy fiatal festőkből verbuválódott tár-

saság, Péterék aludni tértek. Másnap Edit visszament Jánoshoz, mondaná el újra a tegnapi elhangzottakat? János törte a fejét, de nem jutott eszébe semmi. Így jött rá Péter, hogy a túlságosan nyilvánvaló dolgok, és épp azok, fordulnak át titokba. Talán, hogy az idő, mely a mindenféle ügyeink burka, se előbb, se később, a maga törvényei szerint megjöheszen.

*

Hosszú évekig alig találkoztak. János már Székesfehérváron lakott, mikor egy hűvös napon a Ferenciek terén összefutottak. Megbeszélték, hogy Péter néhány nap múlva meglátogatja Jánost. Búcsúzáskor János azt mondta: „Siess, mert rövidesen elutazom.” Külföldi útjára célózhatott.

Három hét múlva meghalt.

Budapest

Vasadi Péter

Utóirat: Csak azt akarom még mondani, hogy az emberi lélek hatalmas. Maga az ember. Bár kicsiként kezdi. De már kicsiként is nagy. Hagyjuk tehát megnőni. Aki megnő, húzza maga után a többi is. Mindegy, hogy ki nő meg. Mindegy, kit húz maga után. Olyanok vagyunk, mint tavasszal a fű. Kibújunk a földből s nővünk az ég felé. Az ég felé nővünk mind. S mindnyájan tudjuk, hogy az ég az ég.

János temetésén Péter mondta az egyik búcsúbeszédet. Rekkenő hőség volt. Edit János lábánál állt, Péter az ezüstös feje mögött. János ajka behorpadt, fehér garbójában feküdt a ravatalon. Edit és Péter késő este ért haza. Edit nyomban lefeküdt, Péter lekuporodott a könyvespolc alatti

beugróban egy barna puffra, s elővette a Krátert. Lapozott benne, hangosan olvasott néhány verset, majd megakadt a szeme az *Ars poetica* helyett című prózán. Ezen a ponton olvasott bele: „A múlt megközelíthetetlen nyitottságába bizonyos értelemben a művészet az első résztvevő, totalitásába az első totális, mozdulatlanságába az első mozdulatlan, konkrétságába az első szeretetteljes, tragikumába az első bizakodó, és szakralitásába az első vallásos lépés.”

Megállt az olvasásban. Úgy érezte, a „lépés” szóban a szöveg textúrája hirtelen kitüremlik, fölpúposodik, mint egy ajándékokat tartalmazó bőrzacskó, s benne a megirandó, de már valamiképpen megírt versek kövei rejlenek. Vörös tintával aláhúzta a szót, betette a könyvet és lefeküdt. 1981-et írtunk. 1987-ben megjelent *Fényromok* című kötetében ott áll a *Lépés* című versciklus tizenhárom verse, Jánosnak ajánlva. Nem az emlékének, neki, magának.

Vasadi Péter

Egy rokokó gitár tört akkordjai

Carl Michael Bellman (1740 – 1795)

Carl Michael Bellmanról eddig nem sokan tudtak Magyarországon. Szerb Antal mintegy tíz sort szentel neki a világirodalom történetében, Babits és Szabó Lőrinc műfordításai között hiába keressük nevét. Egyedül Weöres Sándor szeme akadt meg rajta: két szép versét, a legszebbek és legjellemzőbbek közül, rég lefordította. Weöres mindenről és mindenkiről tudott; nem tudom, milyen nyelven olvashatta Bellmant, de már vagy 15 éve arra buzdított, csináljunk egy teljes magyar kiadást verseiből. Itt már kiderül, hogy Weöres nem volt egészen jól tájékozott. Bellman kb. 1700 – 1800 ismert szövegéből eddig 300 jelent meg nyomtatásban; ezek közé tartozik az a 82 episztola és 65 dal, mely életművének csúcspontját jelenti: a Fredman episztolái és Fredman dalai (1791). Ezekben Bellman egy félig valós, félig költött hős nevében szól, s mondja el mindazt, amit a maga nevében nem akart, vagy nem lett volna ildomos elmondania. Meglehetősen szabadszájú és szabados erkölcsű világot csoportosít Fredmannak, a lezüllött, alkoholista órásmesternek alakja köré: a 18. századi, még félig kisvárosias, kispolgári Stockholm al- vagy félvilágát. Ennek népe éli a maga zajos, zsi-balygó, bor- és pálinkagőzös életét, míg bele nem hal, s ennek számára írta Bellman a Fredman dalokat, a bordalköltészet remekeit, melyek humora, iróniája és féktelensége egyedülálló ebben a látszólag mulékony, könnyű műfajban.

A többi alkalmi költemény és csak imitt-amott emelkedik az ilyenek szokott és elvárt színvonala fölé.

Carl Michael Bellman életéről nem sok a mondanivalónk. Családja Németországból vándorolt be a 17. sz. közepe táján; nagyapja az ékesszólás professzora volt Uppsalában, apja köztisztviselőként álló magasrangú állami tisztviselő. Carl Michael jó polgári nevelésben részesült, latinul, németül, franciául jól tudott. Belőle nem lett professzor, tisztviselő is csak szinte névleg: egy városi sóhivatalban ábrándozta át sok tennivalótól nem terhelt napjait, míg III. Gusztáv király fel nem figyelt egy hódoló versére. Ezzel egy szerény királyi kegydíjhoz jutott, ami persze távolról sem fedezte költekezését. Élete végén megjárta még az adósok börtönét is. Halálakor családja meglehetősen nehéz körülmények közé jutott.

Mit tudott ez a „jó házból való” 18. századi költő a Stockholmon kívüli világról? Nos, ő éppoly keveset törődött ezzel a világgal, mint az ővele. Skandináv nyelvterületen már kortásai ismerték és méltányolták, de híre-neve csak igen lassan jutott túl ezen az elég szűk körön. Először Németországban figyeltek fel rá a 19. sz. elején, tíz-tizenöt évvel halála után. A Napóleon elől menekülő E.M. Arndt író rajzolt róla költői arcképet útinaplójában. De verseinek fordítására csak jóval később került sor, és a fordítások minősége általában nem méltó az eredetihez. Igazi áttörésről szinte csak napjainkban beszélhetünk. 1989 májusában a stockholmi egyetem irodalomtudományi intézete nemzetközi szeminárium keretében mérte fel Bellman költészetének jelenlétét a különféle nyelvterületeken. Ma már az sem túlzás, ha világhíréről beszélünk: vannak angol, francia, olasz, lengyel, orosz, finn fordításai, és most van előkészületben egy Bellman-válogatás az Európa Könyvkiadónál. Ebből az anyagból származnak Baka István itt közölt versfordításai.

Családja és kulturális háttere folytán Bellman művelt költő: poeta doctus. Rendelkezésére álltak saját korának és a klasszikus ókornak kulturális kincsei, ő azonban ezekből

meglehetősen konvencionálisan válogatott. Irodalmi szárny-próbálgatásait kegyes iratok és zsoltárszövegek fordításával kezdte (persze házitanítójával a háta mögött). A színvonalas francia műveltség mondhatni egyetlen nyoma nála Boileau Art poétique-jának egy részlete: ennek fordítását illesztette bele egyik legismertebb episztolájának szövegébe, ám a francia eredeti szellemétől mélységesen idegen összefüggésben. III. Gusztáv alatt a francia műveltség volt a hangadó Svédországban, de Bellman versein nem a felvilágosodás nagy íróinak, hanem a kor francia operettszerzőinek hatása érezhető; nem gondolatilag, mert náluk gondolatokról alig beszélhetünk. Nekik a bellmani formaművészet a cirádás, könnyed, lengeteg rokokó-strófákat köszönheti.

Erről a felszínes franciás rokokó mázról lepergett a német irodalom hatása is. Hogy Lessing drámáinak súlyos mondanivalói nem vehették fel a versenyt a francia operettek slágereivel a 18. századi svéd színpadokon, azon nem csodálkozhatunk. Elgondolkoztató viszont, hogy pl. Gessner rokokó idilljei sem vonták magukra Bellman figyelmét. Ő, meglehetősen zajos vidámságban eltöltött éveit után öregkorára mást keresett és fedezett fel a német irodalomban: Gellert kegyesen moralizáló Fabuláit fordította svédre. Ezek Bellman látókörének nem túlságosan tág határai. De a világ nem csupán könyvekből áll.

A kegyes fiatalság és a kegyes öregség között viszont Bellman nagy beleéléssel adta át magát a *douceur de vivre*, a *dolce vita* örömeinek. Először a vallásosságnak mutatott számárfületeket. Fredman, mint a bor és szerelem igehirdetője, első episztoláiban Szent Pál leveleit parodizálja. A rokokó formának és a leplezetlen, naturalista hangnak ez a keveréke meghökkentette még a felvilágosodás korának erotikus és vallási frivolitásoktól cseppet sem idegenkedő közönségét is. Petőfi ötven évvel későbbi bordalai hozzájuk képest Szabolcska Mihály-i reminiszcenciák Karinthy-változatban.

Ez a vallásos-blaszfémikus témakör elég hamar eltűnik az episztolákból, de a formagazdagság és a realista részletek iránti érzékenység mindvégig jellemzőjük marad. Bellman költészete a hangok, színek és formák ígézetében él, fény és mozgás áramlik a strófákban, és még a statikusabb jelenetek, vagy rajzok is a mozgalmasság emlékeire épülnek, mint pl. egy feldúlt kocsmá ivójának leírása az egyik episztolában. Szinte fékezhetetlen nyelvi és szerkesztési dinamika nyilatkozik meg a bonyolult, virtuóz rímképletekben is: megesik, hogy egy hosszú strófából álló vers valamelyik sora nem a strófán belül rímel, hanem minden következő szakasz megfelelő sorával. Ez a csipkeverő-finomságú formai keret aztán a németalföldi mesterekkel vetekedő, vaskosan naturalista tartalmakat foglal magába: Jan Steen, Teniers, vagy Brouwer köznapian drámai levegőjét.

A mondanivaló köznapisága nem egyszer az igénytelenség, sőt lényegtelenség határait súrolja, és a következetlenségekkel sem törődik Bellman: napsugár vagy holdsugár ilyenkor egyremegy. Ez a már-már idegesítő operett-felszínesség már Strindberget is bosszantotta, aki a maga ingerült modorában Bellmant nem csak mint III. Gusztáv talpnyalóját támadta, hanem mint felületes rímkovácsot is. De az ő rigorista, „pártos” humortalanságától más nem is várható. Nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni, hogy a rokokó operett-dallamok szerkezete megkötötte Bellman kezét, aki minden nehézség nélkül összeszedett egy-két zápor-estőt, napsütést, holdfényt, szivárványt, hogy a strófát kitöltse, nem sokat adva a következetességre. Bellman maradandó versei között csak egyetlenegy van, amely III. Gusztávnak hódol, igen szerényen. Annál maradandóbb azonban az a kép, melyet a 18. századi Stockholm kispolgáraitól, gyárilányairól, kocsmatöltelékeiről, mesterlegényeiről, bohém kocsmái muzsikusairól rajzol.

Ez a világ a háttére Fredman episztoláinak, nem a királyi udvar, vagy a nagyúri paloták. Erről a talajról emelkedik a

magasba kétarcú költészete, „sárból s napsugárból”. Itt karöltve jár a mámoros életöröm a halállal, és a táncmultságok ugrabugráján majdnem mindig áttetszik a danse macabre gyászos kavargása. A rokokó itt nem csak a németalföldi festők realizmusától kap bőséges vérátömlesztést; Bellman temperamentumától a középkor életérzése sem idegen. Villont látjuk itt viszont rizsporos parókában, s gondolkodóba esünk, vajon csak alkati hasonlóságról van-e szó, vagy csakugyan ismerte volna Villont is, nem csak Boileu-t? Vajon véletlen-e, hogy az egyik bellmani dal szinte pontos párhuzama a kövér Margot balladájának? Vagy hogy az egyik episztola olyan közeli rokona annak a balladának, melyben Villon volt szeretője hűtlenségét panaszolja? Sokszor szinte megdöbbentő a párhuzam azok között a villoni és bellmani sorok között, melyek a test halál előtti megkínztatását és megaláztatását írják le, mint Fredman 30. episztolája, és Villon strófái a Nagy Testamentumban, közvetlenül a Tűnt idők szép asszonyairól szóló ballada előtt. Csak egy villanásnyi összehasonlítás, Bellman: „... Rémit köhögésed, Üresen kongnak belső odvaidd, Nyelved fehér. Hogy ráng a szíved, érzed? Szívacs-puha a bőrod s izmaid. Sóhajts! – Mit látok rajtad, hullafoltot?” (Weöres Sándor fordítása) Villon: „... Lelke és lélegzete elfogy, Szívébe epe mérge mar, S izzad! S óh mit izzad ki! Jaj!... A sápadt halál szele rázza, Orra megnyúl, ere feszül, Nyelve duzzad, lehull az álla, Csukló és ideg merevül.” (Szabó Lőrinc fordítása) Bármily megvesztegető is a hipotézis, aligha föltételezhetjük, hogy Villon közvetlenül inspirálta volna Bellmant. Ez a meglepő és vártalan hasonlóság a középközi francia és a 300 évvel későbbi svéd költő között olyan egyedülálló vonással ruházza fel a rokokó svéd költészetét, melynek aligha leljük párját akár az akkori, akár a későbbi Európában...

Az állandó áttetszés a rokokó-finomságok és az ironikus vaskosság, a gyalogjáró realizmus között Bellman alkati sajátága. Egyik leghíresebb verse Ulla Winbladot, a kisvárosi prostituáltat, a Fredman episztolák központi hősnőjét

Vénusz alakjában lépteti fel, és a stockholmi Nemzeti Múzeum büszkeségének, Francois Boucher egyik mitologikus rokokó festményének középpontjában helyezi el. De a vers közepén kilép az édeskés boudoir-levegőből, és ahogy biblia-paródiáiban a szent tanítást gúnyolta, ugyanúgy szállítja le itt Vénusz-Ullát a valóság vaskosan naturalisztikus talajára. Átrendeződik a szín: az elegáns meztelenségek helyét pincérlányok, gyárilányok, dorbézoló szesztestvérek, iparoslegények veszik át: rousseau-i „pásztorok”, akik meg se várják az estét és már délben részegen dülöngélnek egyik kocsmától a másikig.

Bacchus és Vénusz páros csillaga ragyog, vagy inkább imbolyog a szesz ködében az episztolák nagy része fölött. Számos vers vezérmotívuma a szesz-gyújtotta mámor és a másnaposság összetörtsége. Egyik legmeggrázóbb közöttük a 23. episztola: az alkoholista nyomorúság, majd az újabb ital bevétele után fellángoló vad életöröm egymásba fonódó tragikus és lángoló szimfóniája. Meggrázó arcképe egy embertípusnak, aki a lét poklát és paradicsomát egyaránt az alkoholban találja meg. De a lét kínjára szórt átkok és a lét mámorának fellobbanása ebben a versben szimbolikus jelentőséget és általános egzisztenciális érvényt nyer: az élet képét mutatja fel itt Bellman függetlenül az alkoholtól is. Nem véletlen, hogy Weöres Sándor már évekkel ezelőtt lefordította, és bizonyára ennek alapján javasolta kiadásra Bellman összes verseit.

Vénusz, a másik csillag sem csupán rokokó bájt hint az episztolák szerelmi jeleneteire. Többször van bennük szó szeretkezésről, mint szerelemről, és a szeretkezés sem keresi az intimitást. A mitologikus díszletezés bordély-jelenetek háttere: Ulla Winblad „Vésztaszűz” lesz, de asztal tetején, csellókísérettel „veszti el liliomát.” Ugyanakkor a leplezetlen, durva szexualitást a női sors iránti részvéttel enyhíti Bellman. Női hőseinek kiszolgáltatottságát tisztán látja: számukra sűrűbb a különféle rendészeti paragrafusok hálója; „kuncsaftja-

ik”, a férfiak átcúsúznak rajta, ők nem: dologház várja őket és a „közégek” zaklatásai. És mint a bor mámorának sötét összetevője, a halálhangulat belefónódik ezekbe a testi gyönyörökről szóló versekbe is: a frivol jelenetekben, a felvillanó női combok és mellék mögött ott leselkedik a halál rettenete. Az ágy ilyenkor nem csak Vénusz oltára, hanem sírgödör is, és az extázis maga a halál.

A svéd irodalomtörténet és kritika egyik hagyományos témája: mennyiben azonosítható Bellman az episztolák főhősével, Fredmannel. A legáltalánosabb, mondhatni legkedvencebb, ugyancsak hagyományos válasz erre, hogy semennyiben. Ezt a puritánsággal igazán nem vádolható költőt megható igyekezettel mosdatják unokái. Társadalmi helyzete, műveltsége kétségkívül felülemeli azon a kocsmai világon, melyről oly élethűen tudósít költészete. De hogy csak kívülálló szemlélő lett volna, annak ugyanez a költészet a cáfolata. Ez ellen szól sok korabeli emlékirat, ellene szól verseinek élményszerűsége, ellene a nagy szobrász-kortárs, Sergel nem egy rajza, mely a másnapos, roskatag Bellmant örökíti meg ébredés után, de máris a pálinkáspohár előtt.

A Bellman-versek kapcsolata az operettel nem szorítkozik a strófaszerkezetekre. Ebben a korban, generációkkal a mi passzivizáló digitális-akusztikus világunk előtt, a színpad terjesztette a népszerű melódiakincset, és egy-egy korabeli slágert nem hangszórók bömböltek éjjel-nappal, hanem élő emberek dúdoltak-fütyürészttek. Fredman episztolái és dalai is így terjedtek és keltek életre a közismert francia operett-dallamok szárnyán. Ma azt is mondhatnánk, némi anakronizmussal, hogy Bellman a 18. század neves svéd popsztárja volt, saját dalainak híres tolmácsolója, egyfajta Georges Brassens, s amikor olvassuk, nem szabad megfigyelkednünk róla, hogy a versek dallamokra íródtak, és csak így, szólóhangszer kísérettel, gitárral, csellóval, kürttel előadva tárják eléink szerzőjük költészetének teljességét.

No. 64

Fredman episztolája a legutóbbi bálról Fröman
kocsmájában a Hornsgatanon, az útkanyarban

	Sülne szemed ki, te ostoba pára, Kezdi a bált, s te cipőd keresed. Kürt hívogat, de téhen vagy a táncra! Még mit, a gróf urakat tegezed?	Fin.
Cselló.	Movitz a D-húrt pengeti meg:	
Cselló.	Ó, be remek!	D. C.
Kürt.	Kürt recseg, ó,	
Kürt.	Zeng a vonó,	
	Ám Movitz éppen	Cselló.
	Hangol a széken,	Cselló.
	Tűz a pipába, zsebbe kő, acél,	
	Füstölög, zsörtöl,	Cselló.
	Hörpöl a sörből,	Cselló.
	Míg benyakalja, addig nem zenél.	
	Lotta: mi ez? Ki adott aranyórát? Loptad a cifra ruhát, te cafat? Sok strici, Skottrgänd lányai ropják: Uccu, te utcai nászi csapat!	Fin.
Cselló.	Húzd, Movitzom, bár húrja szakad:	
Cselló.	Abba ne hagyd!	D. C.
Kürt.	Járja a lyány,	
Kürt.	S vén kapitány.	
	Svéd a bolond agg?	Cselló.
	Hablatya holland.	Cselló.
	Rajta paróka, bő tokája leng,	
	Büszke grimaszt vág,	Cselló.
	Nézd a pimaszt hát,	Cselló.
	Képe vöröslik, nagy pocakja reng.	

Kormányos kit ölel? Ki e lányka?
 Hú, de liheg, szedi szét a füzőt! Fin.
 Szombata víg, nyomorú a vasárnap,
 Hétfőn ülhet a rokka mögött,
 Cselló. Kedden a bíró színe előtt
 Cselló. Látod e nőt.
 Kürt. Ám a Movitz
 Kürt. Kürtszava friss.
 Hé, te figyelj most, Cselló.
 Tartsd be a taktust! Cselló.
 Nézd csak, a kormány óre kést ragad.
 Hé, kapitány:
 Kuss, te zsvány!
 Rosseb egyen meg, széthasítalak!

Villog a penge, a nők visitoznak,
 Röpköd a légben a kés meg a bot, Fin.
 Vér csorog, orr lilul és dagadozgat,
 Rúg, harap itt, ki a harcba' forog.
 Oboa. Nem hederít rá, gondja nagyobb:
 Oboa. Nézd Movitzot!
 Kürt. Kürtje rivall:
 Kürt. Bacchusi dal.
 Templomod ójja, Cselló.
 Isteni Freja; Cselló.
 Nincs is ilyen hős, mámoros, vidám.
 Jól bevedelve
 Ég a szerelme;
 Tágul a zsernyák, most igyál, komám!

C.M. Bellman

Szeged

Fordította: Baka István

DIDERGÉS

(Fredman dalai – No.18)

*E földet el kell hagyni végleg,
Bacchusnak búcsút mondhatok,
Isten hozzátok, jó borok,
Nektár, mit a szüret kipréselt
Épp mostan, éltem alkonyán.
Jöjj, hívlak, kétségbeesésem!
Korsóm tekerd körül kötéllel,
S akassz fel rá! egy korty csupán.*

*Üres kupám, mely egykor éltet
S derűt csöpögtetett belém,
Most síromon hever szegény,
Miközben más szuszog, pőfékel,
Hol én csücsültem, éppen ott.
Mint színpadon, a cimborákat
Úgy látom: tűz körül pipáznak,
S a kampón más kalapja lóg.*

*Rémlik, kupát ürít az Elnök
A kocsmasztal túlfelén,
S babéros kancsót nyújt felém
Rőt parazsas pipája mellől,
Ám kancsi, vak, mint jómagam.
De már nem érzek ízt a számon,
Akár a légy a friss kalácson,
Ha süti még, melege van.*

A négyes számú krigli őre,
Rózsás pofájú cimborám,
Mint ánglius matróz, vidám,
Akárha tíz font vón a bére –
Küld ám a poklok mélyire,
És menten kétfelé hasítna,
Ha lelke égő kínjait ma
Feledve, nem iszom vele.

De nem, nem ízleli a nyelvem
Többé az óbor csöppjeit,
Még annyit nyög ki tán: proszit,
S a vér megáll az ereimben;
Már zsibbatag, nehéz a comb,
Karom jeges, fagyott a lábam,
Orrom csöpög, s az éjszakában
A lelke rémülten bolyong.

Igen, ahol Bacchus mosolygott
Szuszékomról is egykoron,
Mivel kecsegtetsz még, csehóm?
Útravalóm sovány savó most
És zabpehelyleves csupán,
Hashajtópor papírtasakja,
Doktorköpeny, sok száraz flaska,
Csak ezt hagyom magam után.

C.M. Bellman

Szeged

Fordította: Baka István

Testvérem, Guiraut

E költemény szerzője Narbonne-ban született, 1230 körül. Ezt onnan tudjuk, mivel magát így nevezte: en Guiraut Riquier de Narbona, a narbonne-i Guiraut Riquier úr. 1292 áprilisában még élt, mert ekkor még költeményt szerzett. Szerzett egy utolsó vers-et is, amelynek kezdete: Be-m deg-ra de chantar tener, Hozzám nem való az ének... Trubadúr volt, ráadásul – a klasszikus romanista Alfred Jeanroy elhíresedett elnevezésével – „az utolsó trubadúr”. Katasztrofista és posztmodern költő.

Amikor róla szólunk, kettős, egymással összefüggésben álló akadályba ütközünk.

Egyrészt abba, hogy régi-új arca meglehetősen elmosódott. A kontúrok abban az értelemben is elmosódottak, hogy XIV. századi utódaitól – említsük olykor kedvesen a keresztnevén – Guiraut nem kapott sem vidát (azaz olykor mesés, vagy egyenesen mitikus elemekkel ötvözött prózai kiséletrajzot), sem bármely cansója razót (azaz életrajzi vagy életrajzszerű elemekkel színezett prózai kommentárt, 'magyarázatot').

Másrészt meg kell küzdeni a tér- és időbeli távolsággal. Nem úgy, hogy mintegy kortársunknak tekintjük őt, sem nem úgy, hogy modernizáljuk vagy romantizáljuk (miként Joseph Bédier tette némely ófrancia chantefable szövegével:

amikor nyelvileg archaizált, paradox módon modernizálta szövegét). „Ugrást” kell végrehajtanunk, egy merész poétikai ugrást a XIII. század végébe: ahogy ezt a „Pound-érában” már többen végrehajtották. Guiraut nem nekünk *énekelt*, de a mai Olvasó eldöntheti, mondott-e számára valamit. Nevezzük az ugrást „posztmodernizmusnak”!

Guiraut Riquier egy különös költészettörténeti szituáció költője volt, olyannyira, hogy szituáció és költemény nála elválaszthatatlan egymástól. Azt hiszem, nem tévedek nagyot, amikor e ténynek, önnön költészettörténeti helyzetének a felismerésére vezetem vissza Riquier egyik igen feltűnő, a trobarban páratlan szokását. Azt, hogy mindegyik költeményét a címben keltezte, minden esetben megjelölve a keletkezés évét (pl. La secunda canso de Guiraut Riquier facha en l'an M CC LV), olykor a hónapot is (pl. XXIV. cansóját 1284-ben szerezte, en fevrier), sőt néha a napot (en l iorn XII kal. de marz), de olykor még a napszakot is. Egyik nevezetes körkörös énekét, redonda cansonját (Mölk kiadásában a XIX. szám alatt) például egy reggelen készítette, un mati. Innen, e technikája révén tudhatjuk, hogy utolsó költeményét 1292-ben, ráadásul „a legkegyetlenebb hónapban”, áprilisban szerezte: ezt követően Guiraut eltűnik a szemünk elől.

Furcsa ez a szokás: berögzíti, beágyazza a költeményt, idő-rácsok közé kényszeríti, azt mondja, hogy a műhöz leválaszthatatlanul hozzátartoznak megszületésének konkrét feltételei, konkrét körülményei. Ez a (modern) szemlélet idegen a szerelmi költemény, a canso felfogásától, de nagyon riquieri. Mert költőnk a pusztulás éveit számlálta, a hosszú haldoklás idejét. A költemény az időpont rögzítésével mintegy feldarabolja a hanyatlás folyamatát, majd megjelöli ennek egyes fázisait. Benne vagyunk a zakatoló időben, mondja. Mert a katasztrofista számára fontos az év, a hó, a nap, az alkony vagy a szürkület: az időpont tagolja, tehát kezelhetővé teszi az egyeneműt, a tagolatlant.

Guiraut Riquier nagy életművet hagyott maga után. Paul Zumthor számítása szerint körülbelül 10000 verssort (ennek több mint a fele vallásos ihletettségű) [ZUMTHOR, 1981, 295.]. Költeményei egészének máig nincs teljes kiadása, műveinek jó része 1853-ban jelent meg (a Pfaff-kiadás), cansóit kritikai kiadásban 1962-ben adta ki a kitűnő romanista, Ulrich Mölk, Heidelbergben (MÖLK, 1962). Munkái két kéziratós énekeskönyvben maradtak ránk, Bartsch nemzetközileg elfogadott és használatos jelölésével R-ben és C-ben. Abban a csodálatos C-ben, amelyet ma a párizsi Bibliothèque Nationale őriz (francia fond 856), s amely vaskos kötet egymagában közel 1200 költeményt őrzött meg, a teljes trubadúrköltészetnek hozzávetőleg a felét. A C-t épp Narbonne-ban állították össze a XIV. század elején, így a riquieri anyag másolata közel (majdnem) egykorú, Mölk szerint „jó esetben kortási”. R is languedoci kézirat, s szintén a XIV. század elejéről való. Tehát a szöveghagyományozódás nagyon jó feltételei között mozoghatunk.

Guiraut nem pusztán 88 művet, ezen belül 68 lírai darabot hagyott hátra (még elveszett művéről is tudunk!, hála a szerző címadási és darabmegszámozásos technikájának), hanem egy teljes és megszerkesztett életművet. Kötetkompozíciót alkotott, tehát az egyes költeményeket nem csak időpontmegjelöléssel látta el, hanem megjelölte a kötetben (libre) elfoglalt helyüket is. C belső kötetfelirata ezt mondja:

Aissi comensan li can d'en
 Guiraut Riquier de Narbona
 enaissi cum es de cansos e de
 retroenhas e de descortz e d'al-
 bas e d'autras diversas obras
 era adordenat en lo sieu libre,
 del qual libre escrig per la sua
 man fon aissi tot translatat,
 e ditz enaissi cum desus se conten.

Azaz a *libre* címe a következőket rögzíti: a költeményeit Giraut Riquier egy könyvbe rendezte, egy „maga kezével írott könyvbe”, *qual libre escrig per la sua man*, s a C másolója ebből dolgozott. A könyv kettős szerkezetű: a műveket egyrészt műfaj szerint illeszti egymás mellé, így alakul ki mindenekelőtt a cansók sorozata, majd a vers-eké, a pásztori daraboké, stb., egészen a „különböző művek” név alá (*autras diversas obras*) tartozó darabok blokkjáig. Az egyes műfajokon belül viszont a szerkesztés szigorú időrendet mutat, a költemények beszámozása a kronológiát követi. Ismereteim szerint Riquieré az első népnyelvű, időelvű kötetkompozíció.

Mint a címben olvasható felsorolás is mutatja, szerzőnk számos műfajban alkotott. Fontos dolog költőnknek ez a rendszerező, hierarchizáló szenvedélye: az a makacsság, amelynek segítségével értelmet kívánt adni az értelmetlenné válnak, amelynek segítségével megpróbálta újraalapozni a költészet már-már menthetetlenül elveszett mesterségét. Egy nem egészen két évszázados történet, a trobar történetének legvégén. Guiraut Riquier bizony „látta a trubadúrköltészet végét” (ROUBAUD, 1971, 436). Mégsem az alkony költője volt, hanem már a szürkületé. Mint sokan mások, ő is írt albát – majd kitalálta ennek műfaji ellenpólusát, a hajnali dal helyett az esti dalt. Vagy egészen pontosan a szürkületi dalt, s elnevezte serenának (az *Ad un fin aman fon datz...* kezdetű költeményről van szó). Mielőtt rádőlt a tengernyi éj.

A Hozzám nem való az ének... kezdetű műve a kötetkompozíció egyik kitüntetett pontján áll. Guiraut 27 cansót írt és 27 vers-et, ez a műve a legutolsó, a 27. a vers-ek között. „Az utolsó Vers és az utolsó canso egyként a huszonhetedik, és ebben az azonosságban – Anglade* szerint – a riquieri „*esprit d'ordre et de méthode*” (módszeres és rendező szellemiség) mutatkozik meg” – hangsúlyozza MÖLK

* (Riquier e század eleji monográfusa – Sz.Cs.)

(1962, 121). Formáját tekintve is párdarabja ez az utolsó vers a XXVII. cansónak: bár a szótagszámok mások, mindkét költemény rímSOROZATA UGYANAZ.

Guiraut Riquier, mint minden túlélő, nagyon sok mindenen túl volt. Még meg sem született, amikor 1209-ben a Dél és az aragóniai segédc csapatok elszenveték első, nagy vereségüket. Túl volt az albigensek ellen indított kereszteshadjáraton – az egyetlen olyan középkori kereszteshadjáraton, amely Európán belül zajlott le, sőt a román világon belül. Túl volt udvarok szétropannásán, túl a fin’amors eszmerendszerének szétzilálódásán, túl az „udvari” korszak végén. Írt még cansót a hölgyhöz, a dompnához (akinek a Belh Deport álnevet adta), de írt öt Mária-cansót is a Szűzanyához. Nem ő volt az egyetlen, aki a XIII. század végén már vallásos ihletekre is hallgatott. Ne feledjük, közel az idő, hogy Dante Alighieri Az Új Élet végén beígérje nagy művét, mely a kedvesen trobar-párti, s így Dantével szemben elfogult Jacques Roubaud szerint „elsősorban amors-ellenes háborús gépezet” (1986, 21). A XIII. században már megnyílt az út Keresztes János számára.

Voltak sokan, akik az emigrációt választották: ő, Riquier is megpróbálkozott ezzel, de Itáliából visszatért. A si szavak mögött nem lelte meg, amit az okszitan szavak magukba rejtettek. Mások, mint a katalán Cerveri de Girone, a formális játék mámorát keresték. Álljon itt egy strófa példaként – fordítás nélkül – a formális alkotás szenvedélyére a katalán költőtől (evez avaz szövöveveg kivivavagyovok-nyelveveven iviróvóvodott):

Taflamart faflama hoflomom maflamal puflumus siflima
eflementrefleme boflomonaflamas geflemens efleme fafla-
mal leflemeumefflemens quiflimi viflimiaflama prefflemen afla-
mab deflemeslefflemeyaflamal caflamar tuflumuyt loflomo tef-
lemenoflomon pefflener aflamaytaflamal.

(ROUBAUD, 1971, 426)

Guillem de Montanhagol még úgy említhette az első, azaz legjobb trubadúrokat, hogy azok nem mondtak el mindent a szerelemről és a boldog korszakról. Be-m platz qu'ieu chan – szeretek énekelni, írhatta Non al dig tan li primier trobador kezdetű énekében. Riquiernek pedig már őrizkednie kell az énekléstől...

Azzal, hogy túl volt a trobaron, Riquier át is látta a trobar egészét. Világosan látta a trobar erős archaizmusát, a nemzedékeket, műfajok és énekek egymásra épülését, százötven éven átkígyózó motívumsorokat, az allúziós technikák állandó jelenlétét. És erre, az archaista magatartásra alapozta a trubadúrköltészet megújításának már-már esztelen kísérletét. A trobart, ha mesterségesen is, ha senkinek, de fenn kell tartani. Visszatért hát a legkifinomultabb költőkhöz, Raimbaut d'Aurengához és Arnaut Danielhez. Megfigyelte, majd rendszerezte permutációs rímszerkesztésüket, hogy az 1200-as évek végén saját tapasztalatai alapján biztosítani legyen képes a canso hangzó és formális egységességét az általa elnevezett cansos redondasban, a körkörös énekekben. Egyedítette költeményeit a legnagyobb teljesítmények hatására. Eredeti megoldásokat eszelt ki, hogy bebizonyítsa, a trobar belső megújító ereje változatlan. De nem csak a legjobbakat élte tovább műveiben, hanem a legjellemzőbb vonásokat is. Ebben az utolsó, XXVII. versében például a trobar leggyakoribb rímképletét használta (abbacdd), intrikációs, bekeretező frons-szal (ami majd a sonetto-kezdetekben köszön vissza ránk), valamint konkatenációs, egymás mellé rakó cauda-szerkezettel.

Verseiben (tehát nem a cansókban!) egy szerelem-nélküli világ mutatkozik meg, részben a ves-műfaj követelményeinek hatására. Mölk a „Riquiers cansos und vers (Ein Beitrag zum Problem der altprovenzalischen lyrischen Gattungsbezeichnungen)” című tanulmányában a tematikát tekintve így írja le ezt az anyagot, a versek osztályát: „Verseiben Riquier többnyire azokat a témákat tárgyalja, melyek a

sirventes műfaját jellemzik: panasz az udvari erények hanyatlásáról, panasz a világot behálózó bűnről. Két versében politikai eseményekről tudósít (a X. vers, a XIII. vers), van egy siratója (planh) az épp elhunyt narbonne-i algrófról (a IV. vers), és ide tartozik egy kereszteshadjárat-ének is (a VIII. vers). Néhány vallásos vers, himnusz, ima vagy bűnbánati ének szól Máriához (az V. vers), Krisztushoz (a VII. vers) és az Atyaistenhez (a XX. és a XXIII. vers). Az első vers azonban a szerző által dicsőített hölgyről készült költemény.” (MÖLK, 1962, 122). Az utolsó pedig, tehetnénk hozzá, katasztrófa-költemény.

Azt mondja, hogy nincs kiút. S ráirányítja a figyelmet a katasztrófa lassú és kiterjeszkedő természetére: a világ aktuális összedőlése, a katasztrófa fokozatosan kilép a jelenből, átformálja és -hatja a múltat, bekebelezi a jövőt. Amikor az első strófában (coblában) Riquier a rideg múlttól, a nehéz jelenről és a lehetetlen jövődőről beszél, a vers műfaji követelményeit tartja be és kérdőjelezi meg. A *Doctrina de compendre dictatz* poétikai előírása szerint ugyanis a vers „parla de proverbis e de razon naturals, de exemplis de veritatz, de presents temps, de passat e de esdevenidor” (közmondásokkal beszél és természetes észjárással, igaz példákkal, a jelen idejéről, a múlttól és a jövődőről). Igen, Riquier beszél az idő mindkét vektoráról, de azt mondja, hogy az idő – kész-passz – egyszerűen elfogyott. S vele a múlt, a jelen és a jövő is elfogyott. Az eszmék jelszavakká változtak, rosszabb esetben indulókká – a világ gyorsan felfalta, felzabálta önnön eszméit is. Mindenekelőtt az öröm eszméjét és magát az örömet. Nincs sok értelme a hármas idő-megkülönböztetésnek, múlt, jelen és jövő elgondolásának: most a katasztrófa kiterjedés nélküli, és ezért mindenre kiterjeszkedő ideje van.

A legfájdalmasabb nem az eladott világ állapota. Az még tovább dőcög a maga logikája szerint, megrakva göggel és önfejűséggel, rosszindulattal, a szerelemtől messze

távolodott hamis keresztényekkel. A legfájdalmasabb az ének ellehetetlenülése, a trobar eltűnése. A vers indításában Riquier axiomatikusan fogalmaz, amikor azt mondja: a költeményt az öröm, tegyük hozzá, a szerelmi öröm hívja életre, az táplálja, hiszen 'a chan coven alegriers', „újjongó öröme áll a dal”. Amor és joi, öröm és szerelem elválaszthatatlanok. Ismét Jacques Roubaud szép megfogalmazásához fordulva: "... a szerelem nem más, mint öröm, felragyogás, extázis, szépség, a rímek szépsége, a formális alkotás extázisa a cansóban" (ROUBAUD, 1986, 21). Riquier számára az öröm lehetetlen, következésképp lehetetlen a canso is. Az öröm nélkül magára maradt világ egyben könnyörtelenül költészet nélküli világ.

Ez a korábban a hölgyhöz, a Belh Deporthoz cansót író Riquier, a volt trubadúr, a trobar nagy örökségét ismerő költő állítása. Mondjuk úgy, költőnk itt a trobar múltja, a hagyomány felől fogalmaz. De fogalmaz egy másik eszmei nézőpont, – képletesen – Dante, a keresztény Isten harcossá tétele felől is. Amikor azt mondja, hogy Isten elfordult tőlünk. Hiszen költőnk abban az időszakban él, amikor már javában megindult a trobar művészi leigázása is. Roubaud szerint e művészi leigázás egyik eszköze az amors, a szerelem elbeszéléssé, történetté változtatása, amely – az egy, csodálatos Flamencát kivéve – idegen a trobar szellemétől. „A prózában megalkotott elbeszélésekben válik nyilvánvalóvá, hogy megalkotásuk – Danténél éppúgy, mint a Lancelot szerzőinél – kísérlet arra, hogy amennyire lehet, érvénytelenítsenek, megtérítsenek, leromboljanak valamit, ami a szemükben botrányos. Mivel a trubadúrok szerelme erkölcs, de alapjában profán erkölcs. Ha nyoma sincs is náluk vallásellenes szándéknak (és kétségkívül nincs, vagy csak egy csipetnyi heterodoxális megkísértettségnek van), az bizonyos, hogy számukra a szerelem valami evilági dolog, mint az öröm, s még ha folytatható is lenne egy másik világban, itt és most egyedül a hölgyből áradó fény hatására elérhető ál-

lapot: e fény ragyogja be az éneket. A trubadúrok grand chant-jának, mint a Laplace-i világegyetemnek, nincs szüksége Isten feltételezésére a szerelem és a szépség evilágában, hacsak a világteremtés miatt nem. A trubadúrok nem ateisták, nem pogányok, nincs „szerelemistenük”: ők elsőrendűen a szerelem és a dal számára élnek benne ebben a világban” (ROUBAUD, 1986, 20). Ez a trobar „klasszikus”, immáron a XIII. század végére végképp elveszett alapképlete. A trubadúrok azt tartották, hogy a halál e földön is megélhető: a szerelem nélküli állapot a halál állapotának evilági megjelenése. Riquier, az archaista számára világa halott világ, élőhalottak világa.

Folytassuk a szerző kettős gondolatmenetét! Korábban az öröm működtette a dalt, de mára az öröm eltűnt. Mi írat akkor még most, 1292-ben is, az öröm híján, utolsó verset? Isten róta ki, hogy – mivel a régiek mestersége folytathatatlan – egy másféle mesterséget gyakoroljunk, másféle éneket énekeljünk, a száz oldalról támadó fájdalom műveit. Az öröm világa nem választható, mert eltűnt, legfeljebb csak a hiányában van jelen; viszont voltaképp Isten világa sem választható, mert Isten elfordult tőlünk. „Mihamarabb a földbe tétetünk”. Kiút nincs, mondja.

Majd a vers felsorolja a katasztrófa néhány tünetét: az udvari erkölcsök széttörlését, a szaracén fenyegetést, a rossz vezetőket. S két nagyon lényeges dolgot. Az egyik szerint a felmorzsolódás nem, vagy csak látszatra jön kívülről: önmagunk harcolunk önmagunk ellen. A másik még fontosabb. Riquier azt mondja, a katasztrófa állapotát az jellemzi, hogy a vágyaink válnak rendezetlenné, kuszálttá. Nem a tetteink, nem a gondolataink, nem az érzéseink, hanem a vágyaink. A mezúra hiánya, a mértéknélküliség okozza, hogy már vágyakozni sem vagyunk képesek épen, világosan, tisztán. A zavaros vágyak ideje van, mondja a vers.

És itt bezárul a kör. Ahogy a vers szerkezetében is. Vessünk csak egy pillantást az egyes strófák rím-sorozataira!

Mondottuk, hogy mind az öt cobla rímszerkezete a trobar leggyakoribb sorozata, abbacdd, a negyedik rím után hatarponttal, dieis-szel (abba)(ccdd), a strófa mindkét nagy tömbjében két-két lábbal ((ab)(ba))((cc)(dd)). Ám érdemes megfigyelni az egyes verssorok konkrét rímeit is. Mindegyik versszak mindössze négy rímmel él, hiszen az első strófa is négyféle rímet (a-t, b-t, c-t és d-t; -er, -iers, -at és -or) használ fel. Az első strófában egészen pontosan így: -er, -iers, -iers, -er, -at, -at, -or, -or. Majd ezek a rímek elkezdenek átvándorolni strófáról strófára, egy bonyolult, de áttekinthető elv alapján. Megfigyelhető, hogy mindegyik strófa utolsó ríme egyben a következő strófa legelső ríme is (ami kijelöli, hogy meg kell jelennie a mindenkori „következőnek” nevezett versszak 4. sorának végén is). Mivel a négy rím mindegyike a költemény egészén belül előfordul valamely strófa első, második, stb. rímpozíciójában, s csak négy rímet használunk, az ötödik strófa teljes rímsorozata visszatér az első strófa teljes rímsorozatához: -er, -iers, -iers, -er, -at, -at, -or, -or. A kör bezárul. Ez az a szerkezet, amelyet Riquier Raimbaut d'Aurengánál és Arnaut Danielnél figyelt meg, ez az az elv, amelyet az átsétáló rímek elvének nevezhetünk, s amelyre a híres danieli sextina is épül, s amely elvet Riquier rendszerezett, majd névvel is megjelölt: ez a redonda canso, a körkörös ének. Táblázatba foglalva a körköröség ebben az esetben a következőképpen alakul:

	Istrófa	II	III	IV	V=I
a	-er	-or	-iers	-at	-er
b	-iers	-at	-er	-or	iers
b	-iers	-at	-er	or	-iers
a	-er	-or	-iers	-at	-er
c	-at	-er	-or	-iers	-at
c	-at	-er	-or	-iers	-at
d	-or	-iers	-at	-er	-or
d	-or	-iers	-at	-er	-or

Ugyanakkor a vers zárása kétféle. Az V. strófának ez a teljes visszatérése a legelső strófához strukturális természetű zárás. De a trobar költeményei ismernek egy konvencionális és metrikai zárást is, az ú.n. tornadát. A tornada nem más, mint a költemény visszhangja, zenei-metrikai toldalék. Tehát a költemény végére oda kell illeszteni egy rövidebb, „plusz” részt, azaz a mű végén meg kell ismételni az utolsó cobla caudáját, zárórészét. Itt kettős tornadát láthatunk, azért, hogy a tornada lehetőleg ne szakítsa meg az addig kibomló körkörösséget. Mindkettő -at, -at, -or, -or rímsorozatú, de úgy kell szemlélnünk, hogy az első tornada az első strófa caudájából képzett, a második az utolsó strófa caudájából. Tehát a kettős tornada itt a kör kijelölt kezdő- és végpontjának zárását ismétli meg – kétségtelenül megszakítva valamelyest a redonda-jelleget. A dupla tornada a maga fohászkodó hangütésével is eltér a vers egészétől. De előtte már – ismétlünk – a kör szerkezetileg is bezárult.

Mondottuk, hogy Riquier egy sajátos költészettörténeti szituáció költője. Ez nem jelenti azt, hogy megváltozott helyzetben változatlanul tartotta vagy tarthatta volna fenn a költészetet. Hiszen kérdése éppen ez: lehet-e költészetet csinálni a katasztrófa állapotában? Nem az lenne-e a helyesebb, ha lemondana az éneklésről? Hiszen nem tudható, hogy az, amit tesz, egyáltalán ének-e? (Persze ez utóbbi is felfogható egy hosszú utaláslánc utolsó láncszemeként: már a legelső trubadúr, IX. Vilmos is semmi-versét „a nem tudom, miről” írta, Aimeric de Peguilhan és Albertet de Sisteron tensója (vitaverse) is eljut 1230 körül addig a kérdésig, hogy tenso-e az egyáltalán, amit készítenek). Az utolsó trubadúr utolsó versében a kérdésesség az énekekre és a költészetre irányul: lehetséges-e még, mindezek után és mindezen feltételekkel együtt költészet?

Frank István egyik tanulmányában még az 1950-es években felvetette a trobar és a modernség viszonyának a kérdését. Ezra Pound és mások is az első európai modern

költészetet – úgy tűnik – a trobarban látták, vagy másként fogalmazva, azt állítják, hogy a modern költészet Oksztániában született meg, a XII. században. Azt hiszem, Guiraut költészete nem befejezése, nem lezárása valaminek, hanem a kezdete: a posztmodern (poszt-trobar) költészet kezdete. Szilárdan meg kell vetnünk a lábunkat a reménytelenség talaján, mondja. Meg kell vizsgálnunk az elődök hagyatékának legjelentéktelenebb forgácsát is. Számot kell vetnünk az írás lehetséges vagy lehetetlen voltával. Meg kell próbálnunk értelmezni a letűntet. Tudva, hogy nincs kiút, nincs megoldás. Tudva, hogy már túl későn jöttünk az utolsók között. Aztán már csak a tornada marad: gracia perdon et amor

Szeged

Szigeti Csaba

(A legfontosabb hivatkozások: Ulrich MÖLK: Guiraut Riquier. Las Cansos, Kritischer Text und Kommentar, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1962; Jacques ROUBAUD: Les troubadours (Anthologie bilingue), Seghers, Paris, 1971; Jacques ROUBAUD: La fleur inverse. Essai sur l'art formel des troubadours, Éd. Ramsay, Paris, 1986; Paul ZUMTHOR: Histoire littéraire de la France médiévale, (1954), Slatkine Reprints, Genève, 1981

Rövid útmutató a költemény magyar fordításához > Trubadúrokat fordítani – Ezra Pound óta – nem könnyű mesterség. E terepnek számos külön szabálya alakult ki. Az itt olvasható fordítás látszatra nyers, hiszen nincs tekintettel a rímekre, a szótagszámba, cezúrákra és lejtésre. Ez a trubadúrok fordításának sajátos „roubaldienne” módszere > egy hosszú-hosszú rímtörténet végén képtelenség rímelni a rímzavak asszociálta költeményidegen kontextus kiiktatásával. E fordítás – miközben híven követi az énekeskönyv írásrendszerét – megőrzi a mondattan lebegését és a szavak novel, friss mivoltát. Itt kívánok köszönetet mondani B. Gy. barátomnak az elkészítéséért.)

Be-m degra de cantar tener

Be-m degra de cantar tener. quar a chan coven alegriers. e mi destrenh tant cossiriers. que-m fa de totes partz doler. remembran mon greu temps passat. esgardan lo prezent forsat. e cossiran l'avenidor. que per totz ai razon que plor.

Per que no-m deu aver sabor. mos chans qu'es ses alegretat. mas Dieus m'a tal saber donat. qu'en chantan retrac ma folhor. mo sen mon gauch mon desplaizer. e mon dan e mon pro per ver. qu'a penas die ren ben estiers. mas trop suy vengutz als derriers.

Qu'er non es grazitz lunhs mestiers. menhs en cort de belh saber. de trobar qu'auzir e vezer. hi vol hom mais captenhs leugiers. e critz mesclatz ab dezonor. quar tot quan sol donar lauzor. es al pus del tot oblidat. que-l mons es quays tot en barat.

Per erguelh e per malvestat. dels christias ditz luenh d'amor. e dels mans de Nostre Senhor. em del sieu Sant Loc discipat. ab massa d'autres encombriers. don par qu'elh nos es aversiers. per desadordenat voler. e per outracujat poder.

Lo greu perill devem. de doblo mort qu'es presentiers. que-ns sentam Sarrazis sobriers. e Dieus que-ns gier a non-chaler. et entre nos qu'em azirat. tost serem del tot aterrat. e no-s cossiran la part lor. segon que-m par nostre rector.

Selh que crezem en unitat. poder savieza bontat. done a sas obras lugor. don san mundar peccador.

Dona maires de caritat. acapta nos per pietat. de ton filh nostre redemptor. gracia perdon et amor.

Hozzám nem való az ének

Hozzám nem való az ének ujjongó öröme áll a dal és a fájdalom
úgy szorongat hogy mindenfelől szenvedek emlékezvén zord
múltamra nézve a nehéz jelent és elszomorodván a jövőtől
minden okom megvan a sírásra

Nem lehet fény dalomban mert nincsen öröm benne de Isten oly
hívást adott hogy énekeljem örületeimet tudásom vígságom
bosszúságom jó- és balsorsomat mind ahogy ezek vannak alig
tudnék beszélni másról túl későn jöttem az utolsók között

Kevés érdem miként az udvarban a költészet fenséges művészete
hallani látni csak léha szórakozás kell nekünk s a megszegyenítő
lárma az ki dicsért még hajdanán minden mást feledett inkább
mondhatjuk a világ el van adva

Szeretettől gögjük távol hamis hívők gonoszsága által a Mi Urunk
keze által kiűzettünk a Szent Helyről katasztrófát mást nem emlétek
úgy tűnik ellensége lett zavaros vágyaiknak az önfejtő
hatalmasoknak

Nagy a veszély félünk kéne a két haláltól mely közeleg hogy a
szaracénok magukkal ragadnak hogy Isten elfordul tőlünk
önmagunk harcolunk önmagunk ellen s mihamarabb földbe
tétetünk kötelességünkre alig van gondjuk vezéreinknek úgy
látom én

Amit egyetlennek hiszünk hatalomban bölcsességben jóságban
fényt bocsát a teremtet világra tisztuljanak meg a bűnösök

Könyörületesség Asszonyanyja irgalmad bocsásd ránk a te fiad
által megváltónk kegyelem bűnbocsánat és szeretet

Proensa

Guiraut Riquier

Szeged

Fordította: Belányi György

Kopszohiládeszi versek

2. Elégia

Tervezte: füstté könnyíti élete törvényeit. A Nap merőlegesen a tengerre állt. És e fölfelé örvénylő tengelyen a tárgy égre húzott fel, felfelé. Nézte fegyelmезetten és hallgatott, mint aki régóta várna. Valamire (Hofberg Lilire – füst fátylát csavarintja izmos combjain által). Amikor elindult is tudta, így lehet. Majd akár az asszony, aki falnak fordulva kínálta fel neki nyirkos ölét (hátulról csak baszni hagyja magát az ember lánya), halkan felsikoltott mégis. Uszonyok lebegtek a horizont szélein, zöld uszonyok a kék szalvétás asztalon. Füvektől volt keserű a szája íze, nem érezte a széllel támadt hűvös permetet. Szoborként vízionálta lényét. Szoborként tartotta magát saját tenyerén, emelte a súlytalanná kékült monst-rumot. Még voltak állatok is, a kígyó tarka hasát mutatta feléje. És mind a többi állat, a fürj, a panda-róka, a zöld madár az olajfa hegyén, a páncéljába szorult teknős, krokodil csattogtatta rá a pófáját, s a számár, a bogáncsos, a papírból kivágott állat. A combjain által. És ott a tulajdon tenyerén, az égből leverődő fényben, csak hunyorogva, megérteni vélte: hol vétette el. És már azt is sejtette, talán, mikor.

Ekkor kezdett feleslegessé válni a húsa, a bőrébe préselt romlandó kiterjedés. Homokba merülő lábát bámulta, ha ilyen könnyen, ha a földi létet kísérő látványvilágtól ilyen könnyedén... félmeztelen nők lihegték szerte a partokon, akháj asszonyok várták hazatérő harcosaik. Az undor kiáltásként verődött szét szája összes szegletében. Mossa tenger, vér, messzi fegyvereken virrad a birodalom fénye. Elhatározása kínozni kezdte, mint holmi viszketés. Szenvedett, hiába látta az éjszakákra függesztett máglyák fényét. Könnyed léptekkel közeledett hozzá, tenyerét előrenyújtva, hogy fölfogja a nyálát, váladékait összegyűjtse, mégha a könnyeit kell fölemelnie is. Meggörnyedve ekkora jóság láttán, hallgatta a benne nyűszítő állatot. Telek emlékét rendezgette ilyenkor, a kielégülés párás lenyomatait próbálta meg azonosítani, hiába. Nagy volt már az Isten, ha el tudta képzelni halottnak, akkor az. »Legalább ne egyedül ennyire lenne!« Ismeretlenné szürkültek a valakivel fölvert hajnalok, melyek egyikén, hajdan, a tárgy ott hevert. Keze akkor még nem ütközött folyton-folyvást üveglapoknak. Útját nem kísérte reszketés. Könnyed léptei végül nem fogják elérni, már világos volt, ha érhető nem is lehetett. Duzzadt mellei anakronisztikusan ragyogtak a táj rettenetes fényzuhatagában. Füstté lenni, akkor, ott. Szétvagdalni a büntudat kötelékeit, leválni a halottá deresedő rendszerekről. Utánanyúlt, de keze átütött a testén, mintha füstön át, mintha a délibábra emelne kezét. Kopszohiládesz fürdött a földön túli fényben. Az áldozat fölmutatása egyre messzebb és messzebb távolodott, leánderek zümmögtek körül a hallgatását. Egy víz fölé nyúló, robajló sziklán ágyéka fölfakadt – kiejtette hóna alól a fölforrósodott sakktáblát. A szavak mégsem találtak a szájába vissza. Így a gyűlölködőket sem érthette többé. Üres tekintettel hallgatta hát reáfröcskölő átkaik. Ha lehet, egy mosoly. Valami titkos. Elnyomhatatlan. A szája szegletén. Akár a megmozdított víz árnyéka, még ottmaradt. Majd kellő mozdulat születik meg ebből, a kiszenvedett rend, ha elengedhetetlen lennie. A jövő személytelennek tűnt fel, és már (de

mily szomorú!) zenétlennek is. Aki nincs sehol, ő, majd oda-
ér mindenhová. Bólintott a szobor, a szája szeglete, őrizte,
ahogy ígérve volt. Vízen úszott az áldozat, lágy volt és az volt
emlékeikben a mása. Nézett a tárgy után, várta a fölfele pör-
gő káprázat választát. Válasz lehet a csönd is, ha úgy akarja.
De már semmiről sem szólt benne a várakozás. Persze,
igen, a falnak forduló asszony, akkorott, háttal, bal combját
ahogy emeli öntudatlan. Háttal az éjszakának. És lágyan.
Tervezte: könnyít élete terhein. Nézte a hullámozó alkonyban
vergődő hajókat. Halála lehetne csak ennél egyszerűbb. Ha
megértenék... Hogy legalább a jelentése nyilvánvaló
lehessen. (A fölfordult kutyát ahogy elkaparják) Istennel
lenne még, ha, lenne beszéde. Ha lenne. Vízre szakadó
hegyoldalakon időznek az árnyak. Egyikük akár az is lenne
még. Füstté hogyan, ha lehetne? Könnyíteni. Háza ha volt,
hát otthona nincsen. Álmából kiszédült, üzenet várta: nincs
oda visszatérés. Szembogarát kettészelte a váratlan ra-
gyogás. Innentől már csak talány, meddig tart az utazás, s
honnantól egy szétbomló élet lényege. »Tapadj a falhoz, akár
a borostyán!« Ha szólítja, még mindig összerendezzen. Össze-
rándulnak benne a könnyű firhangok. Néz, de már a lát-
ványnak háttal. Visszafelé lát, akár

Budapest

Zalán Tibor

Valamennyi klasszikus legény

A filológia virtusa

(E.R. Curtius könyvéről)

*Par ma foi! il y a plus de quarante ans
que je dis de la prose sans que j'en
susse rien*

*Mindannyian 1913-ban éltünk, anélkül,
hogy tudtuk volna*

Esterházy P.

1. Az ardennes-i sűrű erdőben Orlando egy *pálmafára* (*palm-tree*) szegezte szerelmes üzenetét, majd kicsit később, az erdő egy más helyén, birokra kelt az *oroszlánnal* (*lioness*). Álnok testvérét mentette meg így, aki nem késik megtérni, s az ájult Orlando véres kendőjével Rosalindához siet egy *olajfákkal* (*olive-trees*) szegett *kis majorba*. Pálma, olajfa és oroszlán bőséggel akadt a messzi északon már a 12. századtól kezdve. *Shakespeare* készen találta s *még majdnem épségben* a latin szerelmi költészet egzotikus faunáját és flóráját. A századelő egyik precíz német tudósa azonban értetlenül jegyzi meg, hogy az oroszlánok emlegetése teljességgel értelmetlen az Alpoktól északra, s a közép-

kori természetkép nagyfokú tisztázatlanságát jelzi. Pedig bizonyos, hogy az oroszlánnak semmi köze a természetképhez, mert az *un lion d'antiquité*, azaz *Róma ajándéka*. Alcuin verse pl. Aachen környékén inti a vándort, hogy oroszlánoktól és tigrisektől menekedjék. Nincs itt sem másról szó, mint az antik retorika és költészet tájképeinek irodalmi hagyományáról, talán *Ovidius verhenyős sárga oroszlánjairól* (*fulvi leones*). Hiba, ha az értelmezésben elhagyjuk az irodalom területét. Ezt tette a tudomány akkor is, amikor Ekkehart költői áldását (*Benedictiones ad mensas*) a legegyszerűbben - *ad litteram*- közvetítette, mint a St. Gallen-i kolostor kultúrtörténetileg nagyon becses étlapját. A következő, immár tökéletes képét rajzolta tehát az étkezésnek: a barátok először többféle sós kenyeret ettek, aztán legalább egy-egy hal-, szárnyas-, hús- és vadfogás következett szósz, főzelék, vagy akármely körítés nélkül, erre tejet ittak és sajtot kaptak. Lepényt és tojást tálaltak ezután erős fűszerekkel, mártásokkal és mézzel, ehhez ecetet ittak jókedvvel (*sumamus leti gustum mordentis acetī*), a komoly kultúrhistorikusok szerint nyilván apéritifnek a következő fogás elé. Ugyanis hüvelyek kerültek még az asztalra, gyümölcs és déligyümölcs, valamint gyökérfélék. A szomjúságot különféle borokkal enyhítették, majd sörrel, legvégül vízzel. Az étlapon füge is szerepel, ehhez a kiadó újabb tudós jegyzetet fűz: „Jóllehet a füget Németországban is megtelepítették, de népi eledelként sohasem honosodott meg. Mindenesetre a St. Gallen-i kolostor ezt a gyümölcsöt is délről szerezte be”. Az utókor – tudományos komolysággal – *itt is* illetéktelen területre tévedt. Mindjárt az első fogásnál gyanakodhatunk ugyanis: a kenyér a mediterraneum közkedvelt tápláléka volt, s a 9. században nem is igen terjedt el távolabb. Bizonyítják ezt a korai, jórészt még az *interlineáris* eljárást követő német bibliafordítások: a kenyér (*panis*) helyett más, érthetőbb megoldást kerestek, mint pl. a *bilib* (*Beileib*, a testem szükséglete), avagy később *das Nützliche*. Az ilyen s hasonló érvek mindazonáltal kicsinynek bizonyultak amellett, hogy a *Benedic-*

tiones csak azokat az ételeket említi, amelyekt *Sevillai Szent Izidor* híres kompilációja, az *Etymologiarum sive originum libri viginti* pontosan felsorolt. Ekkehart tehát *verse* szedett *lexikográfiát* közvetít, nem pedig étkezési szokásokat.

2. Ostoba tételek nélkül persze nem is lehetséges tudományos kutatás. Az állatok s növények világát rendszerezni kell, s aki csak erre figyel, a hiedelmeket befogadó primitív gondolkozással magyarázhatja az oroszlánok, tigrisek idegen helyeken való felbukkanását. Nem feltétlenül jut az eszébe, hogy a *locus amoenus*, ahol együtt pihen a pásztor s az oroszlán, topográfiailag nem határozható meg. Az is menthető, ha esetleg egy költői szöveg *valóságtartalmát* akarjuk csak észrevenni, s forrásértékében bízunk. Sokkal nagyobb a veszély akkor, ha a tudomány *gonosszá* válik. *Erns Robert Curtius* leginkább ettől döbbent meg, s féltette a szélsőségre képes német szellemet (*Deutscher Geist in Gefahr* 1932.). Az európai közös hagyományokra figyelő anyaggyűjtését bizonyosan ez a döbbenet határozta meg. Azidőben formálta módszerét, (s még 16 évig építette anyagát), mikor *Bergson* is nyilván legnehezebb filozófiai problémájával néz szembe. Nem választotta, de találkozott vele. *Lezárja utunkat. Nem marad más számunkra, mint legyőzni az akadályt, avagy többé nem filozofálni.* Curtius igazolást kap, s mintákat keres. *Toynbee* és *Troeltsch*. Ők eléggé bizonyították neki, hogy a tudományok terepének kiszélesítése *reális, sürgető általános* kérdés, ám ugyanakkor *megoldható*. Ha a történetiséget nem érvényesítjük, Európa csak *geográfiai megjelölés*, ugyanaz, ami Metternichnek *Itália* volt. Sajnos azonban nem szoktunk ilyen gondolkodáshoz. Mert hogyan is tanítják a történelmet *Curtius* idejében a német iskolákban? Régóta változatlanul: először 16 óra a császárokról szól (négy a szászokról, öt a Salier-, hét a Staufer-házról). Ezután négy óra a keresztes háborúkról, ugyanennyi *Németország belső fejlődéséről és szellemi életéről*. A késő-középkori német történelem (1254 – 1517) tizenegy óra, az egész történelem emel-

lett csak kilenc órát kap: egyet Franciaország (987 – 1515), egyet Anglia (871 – 1485), egyet Spanyolország (711 – 1516), kettőt a fölfedezések s négyet az itáliai reneszánsz. A deformálódott történelemkép *európaizálása ma politikai követelmény*. Curtius határozott programja ez, s ha könyvéről beszélünk, vagy ha elmarasztaljuk historizmusát – miként meg is tettük – ezt a kellemetlenül szomorú (mert politikai) szempontot bizony sehogy sem kerülhetjük meg. Az ostoba gonoszság *lezárta útját*, s neki is csak két végletes lehetősége maradt. De meg tudta írni európaiságát, s a büszke Sorbonne, az első egyetem értette ezt: ő lett a legelső német, akit a háború után, 1954-ben díszdoktorává fogadott.

3. *Der liebe Gott steckt im Detail*. Aby Warburg mondta Curtiusnak nagyon fontos. Kitüntetett helyeken idézi, könyve elején s az Epilogusban. A *filológia* feladatáról s lehetőségeiről van szó. Az európai irodalom 26 évszázadában a *filológia* csak a *civis Romanus* engedti tájékozódni. Ebben a státuszban *több tucat, vagy több száz támpontot nyerhetünk*. A pontok eme rendszerét vonalkákkal összekötve figurák rajzolódnak ki, amelyek aztán – így vezet az analízis a szintézishez – beláttatják velünk, hogy a középkort csak az antikvitással s az újkorral való kontinuitásában lehet megítélni. Ez a terep az *intelligible field of study* (Toynbee), vagyis az *európai irodalom maga* (Curtius). Persze lehetnek olvasók, akik ebből a képből mármost a népnyelvű szövegeket hiányolják. Ezeknek a címet is ajánlja elolvasni: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948).

A század közepén a könyvet már lefordították angolra, spanyolra, portugálra, olaszra és franciára. Magyar kiadása nincs.

A retorika*

1. A retorika értékelése

A retorika második a szabad művészetek sorában. Mélyebbre vezet bennünket a középkor képzési világában, mint a grammatika. Számunkra idegenné vált. Önálló szaktárgyként rég eltűnt az oktatásból. A retorika nélkülözhetetlen töredékét még előírták a 19. század német gimnazistájának, amikor a német nyelvű fogalmazások elkészítésére oktatták. Megadtak egy „dispositio”-t, amely bevezetésből, fő részből és befejezésből állt. A bevezetésnek általános gondolatokat kellett tartalmaznia. A világért sem lehetett azonnal a tárgyra térni egy odaillő „átmenet” nélkül. Ezek az átmenetek aztán bajlódást jelentettek. Már La Bruyère megrovásban részesíti Boileau-t, mert az megspórolta magának a *le travail des transitions*-t – *qui sont ce qu'il y a de plus difficile dans les ouvrages d'esprit*. A gimnazista aztán a latin költők magyarázatánál (sőt még Schillernél is) újból a retorikába ütközik, ti.

* Az itt közölt részlet a szerző *Európai irodalom és latin középkor* című művéből való, annak 4. fejezete.

itt voltak felismerhetők metaforák, metonimiák, hiperbolák és néhány ehhez hasonló költői eszköz.

A mi képzési rendszerünkben nincs helye a retorikának, s iránta a németeket látszólag velük született bizalmatlanság jellemzi.¹ Goethe ezt a magatartást Faust Wagnerhez intézett szavaival írja le:

*Az értelem és ép gondolat
így könnyűszerrel síkralép.
És ha komoly beszédre szántad
magad, kell-e a szó-vadászat?
Bizony, mondókád bármi csillogó,
sületlenséggel traktálván a népet,
mint ködhozó szél, oly szomorító,
mely ősszel száraz lomb közt cicézget.*

(Jékely Zoltán fordítása)

E szavak Faust lelkiállapotának felelnek meg, aki elvetvén minden iskolabölcsséget a mágiában keresett menedéket, és nem Goethe véleményét fejezi ki. Lipcsei évei alatt ő „minden poétikusát és retorikusát kellemesnek és öröndetesnek” talált. Strassburgi éveiben az „Ephemeriden” oldalait Quintilianus-kivonatokkal tölti meg. Idős korában (1815) a retorikát „annak minden történeti és dialektikus követelményeivel együtt a legmagasabb értékűnek és nélkülözhetetlennek” nevezi és az „emberiség legmagasabb követelményei” közé számítja. Benne elven volt valamennyi európai hagyomány. A latin népekre természetes kötelék és Róma öröksége bízta a retorikát. Az olyan szónokok, mint Bossuet, a franciaországi klasszikusokhoz tartoznak. Angliában a 18. század óta az ékesszólás a politikai erő, a nemzeti ügy kifejezése. Németországban hiányoztak ezek a feltételek. Adam Müller „Beszéd az ékesszólásról és annak hanyatlásáról Németországban” (1816) című csodálatos műve nem tudott visszhangra találni. A német tudomány a legújabb időkg még az antik retorikát is többnyire eltévelyedésnek tekintette.² Szembe kell ezzel állítanunk Jacob Burck-

hardt ítéletét, melyből egyetemes törtneti szemlélet árad: „Nem értékelte túl az ókor az írás és a beszéd oktatását? Nem tette volna jobban, ha a gyerekek és ifjak fejét használható valóságos dolgokkal tölti meg? A válasz erre az, hogy nincs jogunk ezt eldönteni addig, amíg mi magunk beszédeinkben és írásainkban mindenütt a formátlanságot követjük; amíg nálunk száz művelt emberből jó, ha egynek fogalma van a periódusépítés művészetéről. A retorika, segédtudományaival együtt, az ókoriaknak törvényesen szép és szabad létük, művészetük és költészetük nélkülözhetetlen kiegészítője volt. Mostani életünknek részben magasabb elvei és céljai vannak, de mindez egyenetlen, diszharmónikus; a legszebb és legfinomabb lakik itt együtt a durva barbársággal; sokféle tevékenységünk épp csak időt nem hagy arra, hogy ezen megbotránkozzunk.”³

2. A retorika az ókorban

A retorika „beszédtant” jelent,¹ ez tehát a beszéd művészi felépítésének meghatározás szerinti alapjelentése. Az idők folyamán ebből a magból tudomány, művészet, életideál, sőt az antik kultúra alappillére válik. A retorika, bár változó formában, kilenc évszázadon keresztül kifejezte a görögök és rómaiak lelki életét. Létrejötté elég világos előttünk. Helyszín: Attika, idő: a perzsa háborúk utáni évek.

A retorika kialakulásában különböző tényezők kapcsolódnak össze. A beszéd, a művészi beszéd öröme a görögök természetes adottsága. Az ékesszólás már a homéroszi ember számára is a legnagyobb előnyök egyike, isteni ajándéknak számít:

*Hát csak nem kap meg mindent mindenki az égtől,
jó alakot, jó észet s jelesen szólás tudományát.
Mert van olyan, ki a földön gyalróbb külsejű férfi,
ám szavait nagy szépséggel koszorúzza az isten,*

*és mindenki gyönyörrel néz rá, büszke beszéddel
szól, de szerényen s édesen, és kimagaslik a nép közt
s istennek látják, ha a városon át veszi útját.*²

De az ékesszólás nevelési cél is. Az ifjú Akhilleusz mellé küldött Phoinix így határozza meg feladatát:

*...legyek én, aki mindenre kioktat,
szónak szónoka légy és végbevívője a tettnek.*

Későbbi szerzők gyakran hivatkoznak ezekre a sorokra annak bizonyítékául, hogy a retorika atyja Homérosz volt. Az Iliásznak csaknem a fele és az Odüsszeia több mint kétharmada a cselekvő szereplők beszédeiből áll, gyakran jelentős terjedelemben. A Roland- és Nibelung-énekekben hasztalan keressük ugyanezt. A retorika uralma a görög szellemiségben azonban csak jóval később kezdődik: amikor Athén az ionok örökébe lép és felvirágzik. A beszéd és a beszéd művészete mind nagyobb teret nyernek a nyilvános életben. Úgy tűnik, az elesett harcosok feletti gyászbeszédek már röviddel a perzsa háborúk után gyakoriak voltak. A demokrácia Periklész alatti kibontakozása és az évszázad közepétől fellépő „görög felvilágosodás” a legmesszebbmenőbben teret engednek aztán a politikai és a törvényszéki beszédeknek. Minden polgárt bevonnak a nyilvános életbe. A beszéd-készség válik az eredményes pályafutás előfeltételévé. Ezt vándor bölcsességtanárok („szofisták”³) oktatják pénzért. A szónoklatoktatásnak – logikai és dialektikai iskolázottsággal párosulva – képessé kellett tennie a növendéket arra, hogy befolyásolja a hallgatóságot, s hogy adott esetben még a „gyengébb dolgokból is erősebbeket csináljon”⁴ (Arisztotelész *Retorika* II. 24, 11). Így kerülhetett át a retorika az ügyvédi technikába. A szofista viszont tanító és népnevelő is akart lenni. Ő a logosz ereje által szolgálja a *paideiát*. Eredménytelen újítást majd a 427-ben követként Athénba érkező szicíliai Gorgiász hoz: a nyelvi összecsengésnek a zenei-poétikai hatást célzó tudatos kihasználását. Ezáltal a beszédoktatás stílustanná, irodalmi technikává válik. „A kettős tagolásban

gördülő mondatok egyenletessége, az antitézisek, asszónácok és rímek által történő felerősítése, a metaforák bőséges használata és a behízelt előadás olyan hatásokra törekednek, amiket addig csak a költészet ért el.” Az ékesszólás aztán ezzel tudatos versenyre kelt. „Az új stílusirányzat befolysa alól alig néhány kortárs vonhatta ki magát teljesen, s eszközei az egész ókoron át használatban maradtak.” (PAUL WENDLAND). Gorgiasz a díszes ékesszólás, azaz az antik műproza első mestere, mely az évszázadok folyamán a különféle stílusok bőségét fejlesztette ki. Történetének ismerete nélkül az antik irodalom érthetetlen.⁵

A görög retorika tehát a szofisztikával, illetve általa jött létre. Platón mindkettőt elvetette – éppúgy, mint a költészetet – filozófiai és pedagógiai okokból. De Hellasz nem tudta vagy nem akarta a művészi beszéd démoni hatalmát, a szofisták mámorító felfedezését a filozófiának feláldozni. Ez rövidesen azt eredményezte, hogy a Platón által elvetett műformákat mint az emberi szellem jogos alkotását fogja fel. Ez Arisztotelész műve volt. A költészetet, éppúgy mint a retorikát, felveszi a művészetek filozófiai vizsgálatának sorába. Bizonyára az a szándék vezette ebben, hogy a platonikus ítélet egyoldalúságával szembeszálljon. Hatástanával (ahogy poétikájában is), a karakterek tipológiájával s kidolgozott stílus-tanával értékesen gazdagította a retorikát. Célja az volt, hogy a retorikát egyenjogúként állítsa a dialektika mellé, amely Platón szerint minden tudomány koronája.

A retorika történetében azonban Arisztotelész könyvének, melyet kevesen olvastak⁶, sokkal csekélyebb jelentősége volt, mint ama retorika tankönyvek⁷ hosszú sorának, melyet 340 körül Anaximenész vezetett be. A politikai ékesszólás Attikában éppen ekkoriban emelkedett a legnagyobb méltóságra a makedón fenyegetés elleni ellenállás vezetőjének, Demoszthenésznek (384–322) személyében. A szabadság elvesztése után azonban az állami ékesszólásnak is el kellett vészítenie minden jelentőségét. A törvényszéki

beszéd viaszszorult, mivel állami perek többé nem léteztek. A görög retorika iskolai gyakorlatokba menekült, melyekhez kitalált jogesetek kezelése is tartozott.

A 2. századtól a görög rétorok Rómába özönlöttek és ott oktattak. Róma intenzív politikai élete a beszédművészetnek erős ösztönzést adott. De Görögországgal ellentétben ennek kizárólag praktikus céljai voltak. Rómát először az 1. évszázadban ostromolták a hellenisztikus Kelet retorikai műstílusai. A legrégebb latin nyelvű retorika tankönyv egy ismeretlen szerző korábban Cicerónak vagy még Cornificiusnak is tulajdonított *Rhetorica ad Herenniuma* (K.e. 85 körül). Ez az írás és Cicero ezzel érintkező fiatalkori írása, a *De inventione* a 4. század görög kézikönyveinek tananyagához semmi újat nem tesznek hozzá, de éppen a görög tanok Rómába közvetítése által igen nagy jelentőségűekké váltak. A Herennius-retorika mind a középkorban, mind a reneszánszban autoritásnak számított. Cicero retorikai írásait is olvasták a középkorban, beszédeit viszont ritkán. Cicero ekkor nem volt mintaszerző, miként a humanizmus idején. Politikai-pereskedő ékesszólását a középkor nem tudta alkalmazni.

A köztársaság bukása hasonló értelemben hatott a római ékesszólásra, mint a makedón, később pedig a római uralom a görögre. Augustus és utódai principátusa alatt a politikai beszédnek el kellett némulnia. A retorika iskolai ékesszólássá válik. Gyakorlatokat (*declamationes*) teremt kitalált jogesetekhez. Az ékesszólás hanyatlását vizsgálta Tacitus *Dialogus de oratoribus* című művében. A retorika számára azonban már rég új tér nyílt a római költészetre való alkalmazással. Ez Ovidius műve volt.⁸ „Témát gondolt ki magának, hogy arról beszéljen, vagy ahogy ez a declamatioknál történt, egy kitalált személyt beszéltesse” (WALTHER KRAUS). Költeményei antitézisekben és csattanókban, hangzás- és gondolatjátékokban bővelkednek. A retorika itt egy tetszetős szellemes költészet szolgálatába áll, és fűszerével emeli a tárgyalandó anyag báját. De a retorika képes

tragikus tartalmat is kifejezni a szörnyűségek halmozása, az izgalom, fokozás és túllicitálás által a rendkívüli hatás érdekében. Így jön létre a patetikus stílusa a nérói időkben Seneca tragédiáiban és Lucanus eposzában. Statiusnál (kb. 40–96) alkalmi költeményekkel találkozunk, melyek szorosan kapcsolódnak esküvői és gyászbeszédnek, műalkotások és építmények leírásának retorikai receptjeihez. Így tör elő a retorika a császárkor első évszázadában mindenütt. Ennek az időszaknak a végére esik a retorika legáltalánosabb és leghatásosabb megjelenítése, Quintilianus *Institutio oratoria* című műve (95 táján jelent meg), „a legkiválóbb írásoknak egyike, mely a római ókorból ránk maradt” (MOMMSEN).

Quintilianus műve nem tartozik az évszázadok óta Görögországban és Rómában szokásos kézikönyvek közé. Ez egy vonzóan megírt traktátus az emberek képzéséről. Az ideális ember Quintilianus számára csak a szónok lehet. Mert a legfőbb isten és világt teremtető⁹ (II. 16, 12) egyedül az embernek kölcsönözte a nyelvet. Az ékesszólás tehát magasan az asztronómia, a matematika és más tudományok felett áll (XII. 11, 10). A tökéletes embernek pedig szükségképpen jó embernek is kell lennie (I. pr. 9). A szónok tehát Cato meghatározásával *vir bonus dicendi peritus* (XII 1, 1). Még tovább fokozva: bölcsnek kell lennie, *vere sapiens; nec moribus modo perfectus, sed etiam scientia et omni facultate dicendi* (I pr. 18). Így módon a retorika Quintilianus által azzal az igénnyel lép fel, hogy képes legyen egymaga valamennyi követelményt kielégíteni, melyeket a filozófia és az általános képzés támasztott.¹⁰ Az ékesszólás közvetlenül a bölcsesség forrásából keletkezik (*ex intimis sapientiae fontibus*, XII. 2, 6). Quintilianus a jövő szónokot mintegy már a bölcsőben megfigyelése alá vonja, hogy aztán a gyermekkoron, az iskolán és magasabb tanulmányin keresztül végigkísérje. Minden tárgyat és iskolai auctort végigtárgyal. Az egész retorikai tananyag elvégzése után a X. könyvben még egy útmutató következik az irodalom tanulmányozásá-

hoz és a legjobb szerzők jellemzése Homérosztól Senecáig. A retorikai lényeg ebben a műben egészen mássá válik – az irodalom tanulmányozásának legfelsőbb életértékként való humanisztikus vallomását. „Az irodalom szeretete s olvasmányaink értékesítése nem szorítkozik csupán az iskolázás idejére, hanem kiterjed egész életünkre” (I. 8, 12). „Akkor a legtisztább a tudományok élvezete, mikor már fölszabadult a tevékenység, azaz a szereplés nyűgétől, s elmerülhet saját szemléletébe.” (II. 18, 4). Az ilyen mondatok a Nyugat tipikus művelődésélményét előlegezik.

A görög retorika közben tovább virágzott, de nem Attikában, hanem Kisázsiaiban. Egy olyan stílust hozott ott létre, mely a klasszikus attikai szónokok (Demoszthenész, Lüsziász) stílusával újként és idegenszerűen állt szemben. Vajon a kalandos jogesetek természetellenessége volt ennek oka, amelyek törvényszéki beszédek alapjául szolgáltak? Vagy a „terjedelmes és buja kifejezésmóddal” (Cicero, *Orator* 25) magyarázható, mely a keleti ízlésből származik? Talán mindkét magyarázat felületes, és a valódi okot egy belső törvényszerűségben kell keresnünk annak analógiájára, amely a Raffaello utáni itáliai festészetben valósult meg, és amelyiknek a művészettörténet több periódusában és területén vannak párhuzamai. Az új stílust asianismusnak nevezték, szemben az atticistákkal. Cicero nyomán az asianismusban két stílusfajtát szokás megkülönböztetni: a szellemeskedő-szentenciózust és a dagályos-patetikust (*Brutus* 325). Ám ezek nem választhatók el élesen. Mindkettőben közös a meglepő hatások hajhászása. A részletek és nüanszok nem érdekesek. A jelenség maga azonban az európai irodalom megértéséhez kiemelkedően fontos. Ez az első jelentkezését is jelenti annak, amit általában irodalmi manierizmusként igyekszünk megjelölni. Az asianismus az európai manierizmus első formája, míg az európai klasszicizmusé az atticizmus.

Az atticizmus egy klasszicista irodalomesztétikát alakított ki, mely Kr.e. első évszázad közepe óta győzedelmeskedik. Uralkodóvá a görög művészet- és életideál reneszánsza idején vált, ami a Kr.u. második században indul meg és nyugaton kb. a negyedik század közepéig tart.¹¹ Vezető szerepet játszik itt a retorika, mivel ez tűnik az ógörög szellemiség képviselőjének, és nem a filozófia vagy a poétika. Magát új illetve második szofisztikának nevezi. A Flaviusok oktatásreformja, majd Hadrianus filohellenizmusa ösztönzi, s oly messze megy, hogy a műveltek, élükön a császárokkal görögül írtak, s hogy a római irodalom hirtelen lehanyatlott. Róma ekkor második alkalommal adja oda magát szellemileg a görögségnek. A görög tehát a világnyelv és a világműveltség. Sőt, a görög lesz a kereszténység kultikus és irodalmi nyelve is:¹² a negyedik évszázad nagy prédikátorai, Baszileiosz, Nazianoszi Szent Gergely és Aranyszájú Szent János szofista tanítványok voltak. Hogyan is kell elképzelnünk ezeket a szofistákat? Nietzsche hatásosan jellemzi őket: „Ők a régi hagyományok hőstisztelete alapján álló reproduktív művészek, kiknek lelke előtt az ókori hellénség lebeg, ám nem minden rivalitás nélkül... Hangsúlyuk nyilvánvalóan mindenben a formán nyugszik, a valaha létezett legformaérzékenyebb publikumot nevelték ki... Közös bennük a nagyon korai fejlődés, egy változatos, felörlő élet, halálos ellenségeskedés; javarészt nagy vagyonok tulajdonosai; ők nem tudósok voltak, hanem a beszéd mesterei, virtuózai, és ezáltal különböztek a 15. század itáliai humanistáitól,¹³ akik nyomorúságos tudósokként nehezebben éltek, de hozzájuk egyébként nagyon hasonlóak”.¹⁴ A második szofisztika első és eddig még túl nem haladott történeti méltatását Erwin Rohde¹⁵, Nietzsche fiataalkori barátja adta.

Láthatjuk: az antik retorikának hosszú, formákban gazdag a története.

3. Az antik retorika rendszere

Miután történetét áttekintettük, egy rövid vázlatot kell adnunk tanfelépítményéről is, melynek sémája az évszázadok folyamán változatlan maradt. A későbbi korok újításait is magába tudta építeni.

A retorikának mint művészettannak (*ars*) öt része van: *inventio* (feltalálás), *dispositio* (elrendezés), *elocutio* (kifejezés), *memoria* (emlékezés), *actio* (előadás). A retorika tárgyát (*materia artis*) az ékesszólás három fajtája képezi:¹ a törvényszéki beszéd (*genus iudicale*) tanácskozó beszéd (*genus deliberativum*) dicsőítő vagy szemléltető beszéd (*genus demonstrativum*).

A törvényszéki beszéd a görög és a római szabadság hanyatlásával csaknem elvesztette jelentőségét. Ám megvolt már a pertechnika magas fejlettségű tana, és nem akarták ezt elfelejteni. A törvényszéki beszéd „mindig az elméletet fogta át, csak ennek állított érvényes és kimerítő szabályokat” (KROLL). Éppen ezért gyakorolták a kitalált jogi eseteket és adták sematikusán tovább, így Alcuin is retorikájában, mely Nagy Károlyt tanbeszélgetés résztvevőjeként szerepelteti. A törvényszéki beszédnek azonban csak a római jog országaiban lehetne értelme, s ott is csak a jogi tanulmányok újjáéledése után, tehát Itáliában a 11. század végétől.² A tanácskozó beszéd eredetileg a népgyűlésen vagy a szenátusban elhangzó politikai beszéd. Ez is iskolai gyakorlattá válik a császárkorban, *suasoriának* vagy *deliberatívának* hívják. A tanuló a múlt egy ismert személyiségének helyébe képzei magát és megfontolja, hogyan cselekedjék. Így gondolkodik Agamemnonként, hogy feláldozza-e Iphigéniát; Hannibálként, hogy Cannaenál csapatait Róma ellen vezesse-e; Sullaként, hogy visszavonuljon-e a vidéki életbe.

A hellenizmus óta mindkét eddig említett beszédtypusnál sokkal nagyobb jelentőségű lett a dicsőítő beszéd. A tár-

gya legáltalánosabban a dicséret,³ "kiváltképpen az istenek és az emberek dicsérete" (Quintilianus III. 7, 6). Politikailag a császárkorban lett jelentős. Az uralkodókhoz szóló latin és görög nyelvű dicsőítő beszédek készítése a szofisták legfőbb feladatává vált. Külön fajtaként vezették be ekkor az uralkodódicséretet. Egyéb műfajok voltak: a gyászbeszéd, esküvői beszéd, születésnap beszéd, vigasztaló beszéd, üdvözlő beszéd, szerencsekívánatok stb. Csupán a korszak végén tanítják a dicsőítő vagy szemléltető beszédet pontosan rendszerezve és iskolai mérték szerint. A retorika „előgyakorlásához” a „dicsőítésről szóló” útmutatások tartoznak. Ilyeneket találunk pl. Hermogenésznél (Kr.u. 2. évszázad). Könyvecskéjét a híres grammatikus, Priscianus (a 6. sz. kezdetén) fordította le és került át ily módon a latin iskolák tananyagába. Igen nagy volt a szemléltető beszéd utóhatása a középkori irodalomra, ahogy az majd kiderül. Az újszofisták stilisztikai technikájához tartozik a művészi „lefestés”⁴ is (*descriptio*, leírás) emberekről, helyekről, épületekről, műalkotásokról. A későantik és a középkori költemények nagy bőséggel alkalmazták ezt.⁵

A beszéd három fajtájáról térjünk át a retorika öt részére. A IV. és V. rész (*memoria* és *actio*) az antik teóriában kis jelentőségű. Ezek a gyakorlati előadásmód-technikát fogalmazzák meg, és csak olyan beszédek számára érvényesek, melyeket valójában megtartanak. Az anyag feltalálásának tana a legfontosabb rész. Ez arra az öt részre tagolódik, amelyekből a törvényszéki beszéd áll: 1. bevezetés (*exordium* vagy *prooemium*); 2. „elbeszélés” (*narratio*); azaz a tényállás kifejtése; 3. bizonyítás (*argumentatio* vagy *probatio*); 4. a szembenálló állítások cáfolata (*refutatio*); 5. befejezés (*peroratio* vagy *epilogus*). Ezt a beosztást vették alapul vagy illesztették más beszéd-fajtákhoz is. A bevezetésben arra törekedtek, hogy a hallgatót jóindulatúvá, figyelmessé és fogékonnyá tegyék (*benivolum*, *attentum*, *docilem*). A befejezésben a szónok a hallgatók lelkére hatott, hogy a kívánt hangu-

latba hozza őket. Ami a bizonyítást illeti, az antik teória éppen ezen a területen igen találékony megkülönböztetéseket tett, mire tilos rátérni. Lényeges: minden beszédnek (még a dicsőítő beszédnek is) egy elfogadható tételt vagy ügyet kell tartalmaznia. Olyan érveket kell felhozniuk, melyek a hallgatók értelméhez és érzelméhez folyamodnak. Nos, egész sora létezik az ilyen érveknek, melyek különféle esetekre alkalmazhatók. Ezek a gondolati témák bármely fejlődéshez, átalakuláshoz hozzáilleszthetők. Latinul *loci communes*nek, a régebbi németben „Gemeinörter”-nek hívják őket. Így használja még Kant és Lessing is. Az angol *commonplace* nyomán képezték 1770 körül a „Gemeinplatz”-ot. Mi nem alkalmazhatjuk ezt a szót, mivel eredeti használatát elveszítette. Így a görög *toposznál* maradunk. Hogy a mondottakat világosabbá tegyük: egy *toposz* legáltalánosabb faja az „alkalmasság hangsúlyozása, hogy az anyagnak eleget tegyen”; a dicsőítő beszéd egy *toposza*: „az előljárók és azok tetteinek dicsérete”. Az ókorban egész gyűjteményeket készítettek az ilyen *toposzokból*. A *toposzok* tanával – topikának nevezve – önálló írásokban foglalkoztak.

A *toposzok* tehát eredetileg segédeszközök a beszédek kidolgozásához. Ezek, ahogy Quintilianus (V. 10, 20) mondja „a bizonyítékok forrásai” (*argumentorum sedes*), tehát gyakorlati célt szolgálnak. De láttuk, hogy a beszéd két legfontosabb fajtája, az állami és törvényszéki beszéd a görög város-államok és a római köztársaság hanyatlásával eltűnt, a politikai valóságból a retorikaiskolákba menekült; a dicsőítő beszédből dicsőítő technika lett, amely bármely tárgyra alkalmazható; a poétika pedig retorizálttá vált. Ez nem jelent más, minthogy a retorika elvesztette eredeti értelmét, létcélját. Ehelyett azonban betört minden irodalmi műfajba. Általános értelemben véve művészien kidolgozott rendszere az irodalom közös nevezője, formakincse, formatana lett. Ez a legeredménytelibb fejlődés az antik retorika történetében. Ezáltal viszont a *toposzok* is új funkciót nyernek. Klisék lesznek,

melyek irodalmi értelemben általánosan felhasználhatók, az irodalmilag megragadott és formált élet minden területére kiterjednek. Látjuk, hogy a későantik korban a megváltozott életérzésből új toposzok keletkeznek. Ezek nyomkövetése lesz feladatnak egyike.

Az elrendezés tanát, más tananyagokkal összevetve, csak szűkösen kezelték az antik teoretikusok. Csak későn és sohasem elég világosan vált el a feltalálástól. Mert az elrendezést már megelőzte a beszéd öt részének vagy egységének tana, amely ebből a szemszögből a feltalálás vezérfonalát adta. Amit ma felépítéstechnikán (kompozíción) értünk, annak nincs megfelelője az antik és a középkori irodalomelméletben.⁷ Az ókor, a „klasszikus” is, a kompozíció fogalmát tulajdonképpen csak a tragédiában és az eposzban ismerte, aholis Arisztotelész a cselekmény zártságát követelte meg. A próza általános elmélete és fajtái nem rendelkeztek és nem is rendelkezhetek ezzel, mivel ez a retorikához mint általános irodalomelmélethez tartozott. A modern megítélés így az antik irodalomban is többször hiányolta a kompozíciót.⁸ Amit a későantik és középkori költészetben kompozíciós elemnek érzünk, azon nagyrészt az öt beszédrész hagyományos egymásrakövetkezését értjük. Öt helyett alkalomadtán négy vagy hat található: ez az antik iskolai anyag különbségeire megy vissza. Olykor a versek széljegyzetei vésik az olvasó fejébe a retorikai tagolódást.⁹ A *narratio*t az elbeszélés minden fajtájához alkalmazhatták.¹⁰ A *narratio*hoz kitérés (*egressus*, *excessus*) is kapcsolódhat.¹¹ A középkori költészet gazdagon alkalmazta ezt. A *prooemium* és a *peroratio* valamennyi írásmű számára elengedhetetlen.

A retorika harmadik része, a kifejezés tana (*elocutio*) áll a legközelebb a modern megértéshez. Ez az írásbeli előadás minden fajtája számára beható stilisztikai előírásokat tartalmaz. Tárgyalja a szavak kiválasztását és összeillesztését, továbbá a három stílusnem elméletét¹², végül a beszédalakzatokat. Ennek az utolsó résznek gyakran speciális tankönyve-

ket is szentelnek. Az uralkodó álláspont mindig az az elképzelés, hogy a beszédnek „díszítettnek” kell lennie. Az *ornatus* (Quintilianus VIII. 3) a legfőbb törekvés, és ez is marad a 18. századig. Vergiliust küldi Beatrice Dante segítségére, mert ő a *parola ornata* mestere (*Inf.* 2, 76) / Az ő énekéről mondja Dante: *la bellezza e nell' ornamento delle parole* (*Conv.* II. 11, 4). Még Marmontel a saját korában sokat használt *Éléments de littérature*-je (1787) is azt tanította: *le style de l'orateur et celui du poète a besoin d'être orné.*

Az eddigiekben kísérletet tettünk arra, hogy a mai olvasót megismertessük az antik retorika fő tényeivel és alapfogalmaival. Az igen bonyolult összkomplexumból csak a legfontosabbakat emeltem ki: azt a tudomány számára létező létminimumot, amivel rendelkezünk kell, ha e könyv problémafelvetését követjük. A következő fejezetekben ez a vázlat finomodik és gazdagodik.

4. A római későantikvitás

Ahogy a grammatika, úgy a retorika is a szabad művészetek kötelékében kerül át a középkorba. Mint „tekinthető alapértéket” az iskola foglalja le, sorsát nem határozza meg többé élő, történelmi esemény. Mindez a megmerevedés, a lényegsorvadás, az eltorzulás jeleivel jár. Ezért egységes kép nem rajzolható róla a középkor első évszázadaiban. Ezen időszak félhomályban álló történelmi színpadán igen különböző stíluskarakterű és értékű művek maradtak fenn. Ezeket tekintjük át röviden.¹

A 3. században a birodalom politikai, szociális és gazdasági válsága a római kultúrát alapjaiban rázta meg. A 4. század utóvirágzása csak egy erősen redukált állapotot tudott megmenteni. A régi római hagyomány mentsvára Róma szenátori nemessége. A Symmachus-kör restaurációs kísérletei Bizánc és az államvallássá emelkedett kereszténység

elleni védekezésből állnak. A rómaiak felhagynak a görög nyelvű olvasással. Macrobius Cicero *Somnium Scipionis*-át és Vergilius *Aeneis*-ét úgy értelmezte, mint az allegóriák fényében csillogó tévedhetetlen tudományos, filozófikus, teológikus és retorikus tekintélyeket. Quintus Aurelius Symmachus a prózalevél ifjú Plinius által megalapozott retorikai kezelését kezdte újra² és talált méltó utódra a gall Sidonius Apollinaris (430–86)³ személyében. A 12. századi reneszánsz számára Symmachus és Sidonius mintaszerzőkké válnak. Itt is, mint oly gyakran, megfigyelhetjük, hogy a későantik kultúrárték, amely időközben rég eltűnt műveltségünkéből, középkori virágkorában új hatással bontakozott ki.⁴

5. Szent Jeromos

Symmachus levelei a 365 és 402 közti éveket ölelik fel. Ebben az időben megy végbe az a világtörténelmi küzdelem az antikvitás és a kereszténység között, amely Szent Jeromos és Szent Ágoston nevéhez kapcsolódik. Ahhoz a két igencsak különböző természethez, akik oly kevés megértést tanúsítottak egymás iránt. Jeromos a legjobb latin képzésben részesült, majd a világ kísértései elől a szíriai sivatagba menekül, ahol azonban csak három évig tart ki. Arra használja ezt az időt, hogy egy zsidó tudóstól héberül tanuljon. Aztán Konstantinápolyban a görögöt pótolja be. Damasus pápa hívja vissza Rómába. Jeromos itt a patrícius nők egyik körében forog, akiknek Biblia órákat ad. Ebből az időből származó levelei szatírikus fényt vetnek a római társadalomra, melynek egyházi köreit sem kíméli. Harcias temperamentum lakik ebben a tudós filológusban, ami őt a reneszánsz humanistái számára oly vonzóvá és velük-rokonná tette. Damasus bízta meg Szent Jeromost a latin Bibliafordítás revíziójával. A pápa halála után néhány római barátnőjével és tanítványával visszaköltözik Betlehembe, és folytatja

héber tanulmányait, hogy az Ótestamentum görög fordítását (*Septuaginta*) felülvizsgálhassa. Így válik az újkori Biblia-tudomány úttörőjévé. Hozzáfog tehát, hogy csaknem az egész Bibliát az összövegből lefordítsa. A konzervatív egyházak ezért azzal támadják (miként Spanyolországban II. Fülöp támadta Luis de Leont), hogy lealázza az egyházat a zsidó tudomány előtt. Maga Szent Ágoston is kifogásokat emelt. Ezek a támadások vitára készítették Jeromost, melyekben eredményesen kapcsolódik össze szenvedélyessége tanítóképességével. Csak a tridenti zsinat kanonizálja „régis és igen elterjedt (*vulgata*)” fordítását az egyedül autentikussá (1546. ápr. 8-i dekrétum). A felülvizsgált szöveg, amely ma is egyedül érvényes, 1592-ben jelent meg. Ezt árusítja minden katolikus könyvkereskedő. Aki ma megvásárolja a Vulgátát, az nem csupán a latin Bibliát kapja meg, hanem Jeromosnak az összegyűjtött művek elé és az egyes bibliai könyvekhez nyomtatott bevezetőjét is: 25 nyomtatott oldalt, mely a keresztény humanizmus breviáriuma, oly módon, ahogy azt Szent Jeromos értette. A pogány és keresztény hagyomány megfelelésének eszméjét vallotta. Mózes 4. könyve „az egész aritmetika misztériumát” tartalmazza, Jób könyve „a dialektika összes törvényét”. A zsoltáros (Dávid) „a mi Simonidesünk, Pindarusunk, Alcaeusunk, Horatiusunk és Catullusunk”. A Biblia ennél fogva Jeromos számára nem csupán szent dokumentum, hanem irodalmi mű is, mely a Thesaurus mellett valóban *gentilitas*nak nevezhető. Ezt a hasonlóságrendszer Jeromos nem vezeti végig, de oly világosan megmutatja, hogy ezt a középkorban továbbépíthették – miként azt majd látni fogjuk (17. fejezet 4. paragrafus).

E.K. RAND szembeállítja a misztikus Ambrosiusszal a humanista Jeromost: „egy humanista olyan ember, aki az emberi dolgokat szereti; aki számára a művészet és az irodalom, különösen Görögországé és Rómáé a fontos; akinek az értelem és a misztikus ismeretlenbe való menekülés rideg

fénye előbbrevaló; aki az allegóriával szemben bizalmatlan; aki imádja a változatokkal és *notae variorum*mal ellátott kritikai kiadásokat; akit szenvedélyre gyűjtanak kéziratok, melyeket felfedezne, összekoldulna, kölcsönvenne, sőt akár el is lopna; ő egy beszédes nyelv, mely szorgosan gyakorol; egy éles nyelv, mely alkalomadtán halaskofák stílusában fakad ki vagy éppen epigrammával sértegeti ellenfelét.”¹ Majdnem valamennyi jellemző megtalálható Szent Jeromos irodalmi személyiségében, akárcsak a 15. századi Poggionál és Filelfonál, s a 16. században Budénál, Casaubonusnál és Erasmusnál. Ők az emberi komédia azon szereplői közé tartoznak, akiket „szenvledélyből lett filológusoknak” nevezünk.

6. Szent Ágoston

Filológia és szerzetesség, kutatószenvledély és irodalmi humanizmus jellemezték Szent Jeromost. Semmi sem található meg ezekből Szent Ágostonnál. Nála viszont minden megvan, ami Jeromosból hiányzott: finom érzelmi élet és lelki tűz; a lényegmegismerésnek az a vágya, mely minden ténytudáson túlmutat. Ő nem tudós, hanem gondolkodó. Nem próbálkozik a zsidó és görög hagyomány kiegyenlítésével. Olyan élesen állítja egymással szembe az egyik világot a másikkal, miként a földi államot az isteni állammal. Ő azonban már a későantik műveltségideáján nőtt fel: a retorika tanára, a platonikusok tanítványa volt. Megtérése révén jutott arra a belátásra, hogy mindenfajta tanulást a hit szolgálatába kell állítani. A Bibliát sajátos retorikaként értelmezte. A szent szövegek tanulmányozásánál viszont megmaradt az antikosan játszó és allegorikusan csűrűcsavaró módszernél, melyet Macrobius Ciceróra és Vergiliusra alkalmaz.¹ A Biblia telve volt homállyal, de Pál úgy tanította, hogy ezeket Isten sugalmazta, *omnis scriptura divinitus inspirata* (2. Tim. 3, 16). Szent Ágoston ebből levonja a következtést: a Biblia minden igéje, mely nem vonatkozik közvetlenül

a hitre és a morálra, titkos értelemmel bír. Ezzel nemcsak a későantik Homérosz- és Vergilius-allegorézist követi, hanem a már Origenész óta meghonosodott Biblia-allegorézist is. Mindehhez azt a gondolatot veszi alapul, hogy a rejtett értelem megfejtéséért tett fáradozás a szellem üdvös és élvezetes gyakorlása. Így a Biblia-tanulmányozásba újból bekerül egy irodalmi-esztétikai szemlélet, mellyel egy későantik iskolázottságú irodalmárnak rendelkeznie kellett. Teológiai szempontból ma szemére vetik az egzegéta Ágostonnak az allegorizációval való visszelést.² De elmélete a középkor szilárd eleme lett.

Szent Ágoston retorikával való kapcsolatát még egy szempontból meg kell néznünk. Ő nem csupán mély gondolkodó, hanem kiváló szerző is. A Vallomások minden szempontból a Nyugat nagy könyveinek egyike. Stílusa antik műpróza. Az antik retorika eszközei itt az új keresztény lelki világ szolgálatába állnak. Szent Ágoston főként azt a három eszközt alkalmazza, melyet Cicero ajánlott (*De oratore* III. 173–198; *Orator* 164–236): *isokolon* (ugyanolyan hosszú tagmondatok összekapcsolása), *anthiteton* (két egymással gondolati ellentmondásban álló tagmondat összekapcsolása), *homoioteleuton* (rímes *isokolon* a kolonvégződésnél). A Vallomások egy imával zárul. Utolsó mondatai így hangzanak: „..., örökkön pihenhetsz, mert nyugalmad nem más, mint Magad. Ámde felebarátjával valaki megérteti-e mind ezt? Melyik angyal miféle angyalnak magyarázza meg ezeket a kérdéseket? Miféle angyal melyik embernek? Tőled kell ezt kérnünk, benned kell keresnünk, nálad zörgessünk érte. Így, csupán így kaphatunk és találhatunk és így nyitnak ki nekünk” (Városi István fordítása). De latinul is: *semper quietus es quoniam tua quies tu ipse es. Et hoc intellegere quis hominum dabit homini? quis angelus angelo? quis angelus homini? A te petatur, in te quaeratur, ad te pulsetur: sic, sic accipietur, sic inuenietur, sic aperietur.* Ezt az ünnepélyes párhuzamosságot és összecsengést semmiféle

modern próza nem adhatja vissza. A retorika itt költészetté lesz – mint oly gyakran a római liturgiában.

7. Cassiodorus és Isidorus

A 6. század első felében Cassiodorus révén még egyszer összekapcsolódik az antik retorika az állami élettel. A keletgót Theodorik és Athalarik királyok megbízásából megfogalmazott állami levelei még antik szellemiséget árasztanak. Athalarik utasítására az ügyvéd, diplomata és költő Aratornak küldött egy irományt (*Variae* VIII. 12; MOMMSEN p. 242), melyben állami szolgálatba hívta őt, mégpedig kiváló retorikai képzettsége miatt (*moribus armata facundia*). Egy követség vezetőjeként Arator állítólag „nem mindennapi szavakkal, hanem az ékesszólás sebes áradásával” (*non communibus verbis, sed torrenti eloquentiae flumine*) élt. A római szenátushoz írott egyik levelében (*Variae* IX. 21; MOMMSEN p. 286) figyelmet szentel Athalarik az oktatásügynek és kifejti Cassiodorus által, hogy az állam számára szükséges a grammatika, az antik szerzők tanulmányozása és az ékesszólás. „A barbár királyok nem éltek vele; ott maradt ez a törvényes uralkodóknál. Más népeknek is vannak fegyverei hasonlók, de ékesszólással egyedül csak a római uralkodók rendelkeztek.” A keletgót királyság összeomlásával a régi római szellem eme utolsó felcsendülése is elnémult. Cassiodorus visszavonult calabriai birtokaira, s ott megalapította a Vivarium kolostort. Életének e hosszú második felét a keresztény képzés szolgálatában álló tudományos munkának szentelte. „E lépéssel szimbolikusan bevezette a klasszikus kultúrát a középkor szűk cellájába” (FEDOR SCHNEIDER). *Institutio*jában a retorikának is szentel egy csekély bemutatást. Jellemző, hogy a memóriára és a beszéd előadásmódjára vonatkozó előírások itt a szerzetesek liturgikus gyakorlataihoz igazodnak (II. 16).

Isidorus retorikavázlatában elárulja zavarát az áthagyományozott anyag gazdagsága miatt (*Et. II, 1–21*). Ez többé már nem volt összefogható (*conprehendere impossibile*). Kifejezésmódja szeszélyessége ellenére szakértőként mégiscsak Martianus volt az anyagban szakmailag jártas. A kivonatok összerakosgatására tehát a nyugatgót püspököt utasítják. Ő aztán erőteljes rövidítéssel és egyszerűsítéssel segít magán. A retorika mindenekelőtt Martianus példája nyomán a törvényszéki beszédre korlátozódik: *rhetorica est bene dicendi scientia in civilibus quaestionibus*. A figuratant aztán mégiscsak igen behatóan kezelik – a költészetből vett bő igazolásokkal. A kompiláció így stilisztikai kézikönyvként vált használhatóvá.

8. *Ars dictaminis*

Újabb fejlődést csak a 11. században találunk. A stílusművészetet ekkor az *ornatus* elméleteként tankönyvekben tárgyalják: így Ekkehart IV. (*De lege dictamen ornandi, Poetae V. 532*) Németországban; Marbon von Rennes (kb. 1035–1123) Franciaországban (*De ornamentis verborum*, PL. 171 1687, szoros kapcsolatban van a Herennius-retorikával IV. 13–30; *De apto genere scribendi*, PL. 171 1693, igen személyes színezetű). Sokkal jelentősebb azonban a retorika egy új rendszerének kidolgozása: az *ars dictaminis* vagy *dictandi*. A közigazgatási gyakorlat hívta életre, s elsősorban arra szolgált, hogy mintát nyújtson a levelek és okiratok megfogalmazásához. Levélminták (*formulaenak* nevezve) ugyan már a meroving és karoling időkben is léteztek, s gyűjteményekben továbbhagyományozódtak. A királyi és egyházi kancelláriáknak volt rá szükségük. A 11. század végétől azonban az elméletről a gyakorlatra tértek. A levélmintákhoz bevezetőket, előírásokat mellékeltek.

Nincs abban semmi meglepő, hogy a retorika levéltanná válik. E fejlődést nemcsak Plinius, Summachus, Sidorius levélgyűjteményei, de Cassiodorus államlevelei is előkészítették. Ennodiusnak az *epistolaris sermora* műpróza értelemben van szüksége. A görög későantikból is maradtak ránk levélírással kapcsolatos utasítások, retorikai levélsablonok, sőt levélgyűjtemények is, melyek mintapéldákat adnak egyes társadalmi rétegek karakterizálásához (halászok, parasztok, paraziták, hetérák). Ez az attikai komédia utóhatása. Ilyesféle szórakoztatást a latin levéltorika nem nyújt.

Új a 11. században viszont az a kísérlet, mely az egész retorikát a levélstílus tanának rendeli alá. Ez ugyanakkor a korabeli szükségletekhez való igazodást és a hagyományos retorikai tanfelépítménytől való tudatos távolodást is jelenti. Az új modern művészetet egy új névnek kell megneveznie, mely természetesen magából az antik hagyományból származik. *Dictare* eredetileg tollbamondást, diktálást jelent. De már az ókorban is többnyire diktálni szoktak, méghozzá nem csupán leveleket, hanem mindenekelőtt emelkedett stílusú írásokat. Így a *dictare* szó felveszi az 'ír, megfogalmaz', különösen pedig 'költői műveket ír' jelentést.¹ A latin nyelvtörténet e fejlődési irányának köszönhető a német nyelv *dichten* (költ), *Dichter* (költő), és *Gedicht* (költemény) szavai. Használatuk tehát egy történeti konstelláció eredménye abban az értelemben, ahogy azt a görög esetében már megállapítottuk. A költő (*Dichter*) és a diktátor (*Diktator*) ugyanabból a nyelvi anyagból keletkezett. Danténál a trubadúrokat *dictatores illustres*nek hívják (V.E. II. 6, 5).

Az *ars dictandira* más összefüggésben még közelebbről visszatérünk. Ugyanígy a latin költeményekre is, melyeket kb. 1170-től franciák és angolok fogalmaztak meg. E *poetriák* is az antik retorika újabb átalakulását jelentették. Ezeken alapul Dante poétikája és retorikája is.

9. Wibald von Korvey és Johannes von Salisbury

Szakértői ítéletet mond egyik levelében a 12. századi retorika elmélete és gyakorlata közti ellentétről a híres államférfi, Wibald von Korvey (másnéven Stablo), aki kalandos élete során megismerte Itáliát, és a bizánci udvarba igyekezve halt meg Kisázsziában 1158-ban egy útja során. A kolostorokban, írja, a beszédművészetet sohasem lehetne uralomra juttatni, mert a gyakorlati használathoz hiányzik az alkalom. Ez a tudomány szerinte a jelen számára elveszett, sem az egyházi, sem a világi bíraskodás nem nyújt neki teret. A laikus bírók gyakran természetből fogva tehetségesek, ámde minden irodalmi képzettség nélkül, különösen Németországban: *in populo Germaniae rara declamandi consuetudo* (PL. 189, 1254 B).

Az *ars dictaminis* mellett és azt megelőzve tartja magát a 12. században az antik ideál: a retorika, mint minden képzés integráló része. Ez Cicero, Quintilianus, Augustus volt együttvéve; ez szolgál alapul Martianus Capella ötletéhez is, miszerint házassági köteléket létesít Mercur és a szűz Philológia között; ez táplálja a 12. század első felében a Chartres-i iskola humanizmusát, amelynek atmoszférája betölti Johannes von Salisbury írásait. Ő egyike a 12. század legvonzóbb jelenségeinek – mint ember, mint író egyaránt. Általa ismerjük meg a képzésideál változását. A dialektikus divatáramlat védelme nála egy nem azonosítható Cornificius ellen irányul, aki a retorikát feleslegesnek tartotta és enélkül akart filozofálni. Johannes szembehelyezkedik vele: a retorika az értelem és a szó varázslatos, termékeny kapcsolata. A harmónia által tartja össze az emberi közösségeket. Aki megpróbálja szétválasztani, amit Isten az emberek üdvére egybeszerkesztett, az megérdemli a nép ellensége nevet (*hostis publicus*). Ha Merkurt kivonnánk Philológia karjaiból – a retorika elméletét leválasztanánk a filozófiai tanulmányokról; annyit jelentene, mintha minden magasabb szel-

lemi képzést (*omnia libera studia*) széttörnénk (*Metalogicon* WEBB p. 7, 13 ff.). Johannes itt azt a Cicero által előadott (*De officiis* I. 50 és *De oratore* III. 56 ff.), Poseidonusra és Iszokratészre visszemenő tant reprodukálja, miszerint az értelem és a beszéd (*ratio* és *oration*¹) a társadalom és műveltség alapját együtt képezik. Johannes versben is leírja ezt a gondolatot (*Entheticus* p. 250, 363 ff.):

Eloquii si quis perfecte noverit artem,
Quodlibet apponas dogma, peritus erit.
Transit ab his tandem studiis operosa juvenis
Pergit et varias philosophando vias,
Quae tamen ad finem tendunt concorditer unum,
Unum namque caput Philosophia gerit.

A skolasztika 13. századi fénykora időszaklenné tette ezt a humanisztikus képzési ideált az Alpoktól északra. A 14. századi itáliai humanizmus azonban új fellendülést adott neki. Lelki rokonság áll fenn Johannes von Salisbury és Petrarca világa között.

10. Retorika, festészet, zene

A retorika nemcsak az irodalmi tradíciót és a műveket hatotta át. A firenzei quattrocento idején L.B. Alberti azt tanácsolta a festőknek, hogy fogadják bizalmukba a „poétákat és a rétorokat”, mert ők ösztönzést adhatnak a tárgyhoz (*inventio*!) és a kép témájának megformálásához. E gondolatnak felel meg, miszerint Poliziano volt Botticelli művelt tanácsadója. A „Vénusz születése” és a „Primavera”, ahogy A. WARBURG rámutatott, ikonográfiailag csak az antik szerzőkre való utalások révén érthetők, akiket a korabeli költészet és tudományosság hozott közel Botticellihez¹.

De a zene és a retorika között is szoros köteléket találunk.² E felismerést ARNOLD SCHERING-nek (1877 – 1941³) köszönhetjük. A zenei tanrendszert a retorikából vették át. Létezett zenei „feltalálóművészet” (*ars inveniendi*; gondoljunk Bach „Inventióira”), zenei topika stb. „Milyen gyakori – mondja GURLITT –, hogy nem egy dallam- vagy ritmus-megformálást, motívumot vagy figurát, hangzás- vagy harmóniaváltást újkori poétikai értelemben vett témaként, sőt ötletként fogtak fel, miközben ez alapjában semmi más nem mutat, mint éppen egy hasonló szerzeményt a ránk hagyott toposzkinszből – jelenti ez bizonyos tipikus témák, megformálások és fordulatok átvételét, átalakítását, újjá-dolgozását.” Itt pontosan ugyanazt a területet írja körül, amivel az irodalom esetében fogunk találkozni. Az egyezések oly szembeűnőek, hogy azt kell mondanunk: az antik retorika recepciója határozta meg messze a középkoron túl is a nyugati országok művészi önkifejezését.

A retorika még a 17. és 18. században is elismert, nélkülözhetetlen tudomány volt. Az 1635-ben alapított *Académie Française*-nek nem csupán szótárat és nyelvtant kellett szerkesztenie (amit meg is tett), hanem retorikát és poétikát is (amit nem tett meg). Így olyan „egyéni” vállalkozásokkal találkozunk, mint Charles Rollin *Traté des Études*-je (1726–31), az idevágó címszavak Voltaire *Dictionnaire philosophique*-jában (teljes terjedelemben először az 1784–90-ben megjelent az ún. Kehler kiadásban) vagy Marmontel *Éléments de littérature*-je (1787, 1867-ben újranyomtatták). Angliában nagy visszhangra talált a skót lelkész és professzor Hugh Blair (1718–1800) *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* (1783, 1. kiadás) című műve. Ma mindez csak papírhalmaz. Mutatja azonban, hogy ez meggyőzte Európát a júliusi forradalomig anélkül, hogy képes lett volna kiadni egy mindig megújuló és a modern szépirodalmat nyomkövető retorikát. Egyedül és büszkén emelkedik ki ebből a zagyvalékból Adam Müller ma még olvasatlan

könyve, (melyről már szoltunk), amely *in nuce* egy rövid német szellemtörténetet tartalmaz.

Ernst Robert Curtius

Szeged

Fordította: Molnár Andrea

Jegyzetek

1.

1. Kant így magyarázza Az ítélőerő kritikájában:

Be kell ismernem, hogy egy szép költemény nekem mindig tiszta élvezetet okozott, viszont ha egy római népszónoknak vagy mostani parlamenti vagy egyházi szónoknak legjobb beszédét olvastam, ez mindig keveredett egy körmönfont mesterkedés helytelenítésének kellemetlen érvelésével, amely képes rá, hogy az embereket fontos dolgokban olyan ítéletalkotásra indítsa, mintha gépek lennének, amely ítéletnek nyugodt meggondolás esetén minden súlyát el kellene veszítenie. A beszédkészség és az ékesszólás (együttesen retorika) a szépművészetekhez tartozik; azonban a szónoklás művészete (ars oratoria) mint az a művészet, amely az ember gyengéit a maga céljaira használja fel (gondolják bár a célokat még olyan jónak, vagy legyenek azok valóban olyan jók, amilyenek csak akarnak), semmiféle tiszteletre nem méltó. A szónoklattan – Athénben csakúgy, mint Rómában – abban az időben emelkedett tetőfokára, amikor pusztulás felé rohant az állam és kihunyott az igazi hazafias gondolkodásmód.

(Kant: Az ítélőerő kritikája, Akadémiai Kiadó Bp. 1966. Fordította Hermann István, 295. o. 31. lábjegyzet)

2. A *Zeitschrift für romanische Philologie*-ben (ZRPh) (63, 1943, 231.) hozok erre bizonyítékokat.
3. Jacob Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Großen* (1852), Ausgabe Körner, 304. o.

2.

1. Az összes antik retorika áttekintését a kereszténységig WILHELM KROLL adja: *Rhetorik*, 1937. (Különkiadás a *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)* (Pauly–Wissowa–Kroll)-ból). Kiegészítés a *RE Suppl.*-ben VII. 1039. és köv.
2. Odüsszeia 8, 167. és köv.; Ford. Devecseri Gábor
V.ö.: Hésziadosz: *Theogónia* 81. és köv.
3. A szó eredetileg azonos jelentésű a *σοφία* szal, és mindazt jelöli, „akit szellemi képessége kiemeli a tömegből” (KROLL).
4. Gyakran szemére vették ezt a retorikának. V.ö. ennek fejtegetését Quintilianusnál II. 16, 3. és köv.
5. EDUARD NORDEN, *Die griechische Kunstprosa*, 1898.
6. WENDLAND–POHLENZ, *Die griechische Prosa*, 1924. 115.
7. Görögül *Τεχνικὴ* Szerzőit technográfusoknak hívják.
8. Megmutatja költészetének a beszédművészettel való rokonságát a retorikatanár Salanushoz szóló levélkölteményében (*Ex Ponto* II. 5, 69. sor). – Találón veszi észre W. KROLL (*Studien zum Verständnis der römischen Literatur*, 1924. 109), hogy a retorikai iskolázottság az Augustus korabeli költőknek a fordulatokra kiélezett megformálás képességét kölcsönözte. „Ezért a római költőktől való gyakori idézetek, melyek a világirodalom általános értékeivé váltak és amelyek különösen az angoloknál kedveltek kollégiumi neveltetésük következtében.”
9. V.ö. Exkurs XXI.
10. Ahogy már Iszokratész is *φιλοσοφία*-nak tartja retorikáját.
11. W. SCHMIDT, *Über den kulturgeschichtlichen Zusammenhang unk die Bedeutung der griechischen Renaissance in der Römerzeit*, 1898. 4.
12. THEODOR KLAUSER nemrég bebizonyította, hogy csak 360 és 382 között hagytak fel hivatalosan a görög liturgianyelvvel Rómában és vezették be kötelezően a latint (*Miscellanea Giovanni Mercati*, 1946. I. kötet 3. o.)
13. V.ö. J. BURCKHARDT, *Die Kultur der Renaissance* (Kröner), 252. o.
14. Nietzsche 1872/73-ban tartott *Geschichte der griechischen Beredsamkeit* (Werke, Band XVIII, 1912. 232.) című előadásából.
15. *Der griechische Roman und Vorläufer* (1876) című művében. A harmadik fejezet (288–360) a „császárkor görög szofisztikájáról” szól. WILAMOWITZ (*Hermes* 35, 1900. 1. o. és köv.), kritikája ellenére nélkülözhetetlen a második szofisztika korszakfogalma, mely Hadriánustól a gazai iskoláig tart (kb. 117 – kb. 528).

3.

1. AZ (*ostentatio*) terminus a pompa jellemző jegyeire, a ^{πανηγυρικός} terminus külső okra (ünnepi gyűlés ^{πανήγυρις} pl. olimpiai vagy más játékoknál) megy vissza.
2. A római jogbölcselet retorikához való viszonyáról v.ö. FR. SCHULZ, *History of Roman Legal Science*, 1946. 259 és 269.
3. „Dícséret és megrovás”, mondják már a régi kézikönyvek is; v.ö. 190. o. 2. lábjegyzet.
4. Alapvető: PAUL FRIEDLÄNDER, *Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius*, 1912.
5. Az újszofisztikával való összefüggésre először KONRAD BURDACH mutatott rá. Az HENNIG BRINKMANN érdeme, hogy követte ezt az irányt (*Zu Wesen und Form mittelalterlicher Dichtung*, 1928.).
6. *Capitatio benevolentiae*ként ismerjük (Cicero, *De inventatione* I. 16, 21). – Bizonyítékok: R. VOLKMANN, *Die Rhetorik der Griechen und Römer*, 1885. 128. o.
7. A kompozíció irodalmi jelentésében a *compositio* (görögül ^{συνθήκη}) félreértett és átértelmezett folytatása, a *compositio* azonban a hatáskörébe tartozik, nem a ^{λέξις} éba, és a jóhangzás szabályai szerint a mondatban a szavak összefüggésének tanát jelöli. A tétel definíciója: *oratio est compositio dictionum consummans sententiam remque perfectam significans* (KELL I. 300, 18).
8. Így DIEL a *Nachrichten von der Kgl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* (GGN), 1894. 304, és NORDEN 112 és 115.
9. Így Drancontiusnál (*Romulea* 5). Hasonló BUECHELER – RIESE *Anthologia latina* I. 1, Nr. 21. A középkorban is.
10. A *narratio* fogalma igen széles értelemben meghatározható. Szent Jeromos (65. levél) ezt a zsoltároknál jegyzi meg (44, 3): *finito prooemio, hic narrationis exordium est*.
11. Cassiodorus (*Variae* II. 40) a *voluptuosa digressio* szokásával kokettál.
12. V.ö. *Die Lehre von den drei Stilen in Altertum und Mittelalter* című írássommal, in *Romanische Forschungen* (RF) 64, 1952. 57. o. és köv.

4.

1. Baudri von Bourgueil a hét szabad művészetet egy díszterem szobrainak ábrázolja. A retorikáról ezt mondja (ABRAHAM 225):
 1128 Commotis pacem, pacatis seditionem,
 Ad motum linguae noverat efficere.
 Laetos in lacrymas, tristes in laeta ciebat,
 Omnia nam voto compote sic poterat.
 Denique mox poterat quicquid suadere volebat.
 Dissuadere cito suasa prius poterat.

Ezt Cicero és Demoszthenész áradozó dicsérete követi, majd a retorika öt részének tanítása. Mindez Martianus Capela 5. könyvéből (DICK 211. o. és köv.) származik. Baudri az idézett versével a retorika azon képességére mutat rá, mely az érzelmeket megváltoztatja. Javaslatát kínálja, hogy (211. o. és köv.) *veluti potens rerum omnium regina et impellere quo vellet et unde vellet deducere, et in lacrimas flectere et in rabiem concitare, et in alios etiam vultus sensusque convertere... poterat*. Ez forrásul szolgálhatott Dante *vulgare illustre* (VE. I. 17, 4) kifejezéséhez: *quid maioris potestatis est quam quod humana corda versare potest, ita ut nolentem volentem et volentem nolentem faciat*. Alanusnál a retorika tárgyalásakor Cicero mellett Quintilianus, Symmachus és Sidonius is a retorika fő képviselőjének jelenik meg PL 210, 513. és köv.).

2. V.ö. J. STROUX vizsgálataival a *Corona querneae*-ban, 65. és köv.
3. E. FARAL *Sidoine Pollinaire et la technique littéraire du moyen age* (in *Miscellanea Giovanni Mercati*, 1946. 2. kötet) című műve nem volt számomra hozzáférhető.
4. Az egészhez FR. KLINGNER, *Römische Geisteswelt*, 1943. 338. o. és köv.

5.

1. EK. RAND, *Founders of the Middle Ages* 1928. 102.

6.

1. HENRI-IRÉNÉE MARROU, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, 1938.
2. *Des abus incontestables du sens mystique... Allégorisme exagéré*. E. PORTALLIÉ a *Dictionnaire de théologie catholique* s. v. Augustin (2343. és köv. hasáb).

8.

1. Bizonyítékokat ad A. ERNOUT a *Revue des études latines* 29-ben, 1951. 155 – 161. o.

9.

1. V.ö. Cicero, *De inventione* I. 1, 2.

10.

1. A. WARBURG, *Gesammelte Schriften* I., 1932. 27. és köv.
2. W. GURLITT a *Helicon* folyóiratban 5, 1944. 67 és köv.
3. Ld. GURLITT utószavát SCHERING *Das Symbol in der Musik* (1941) című posthumus művében.
4. Ezeket 1797-ben CANTWELL, 1808-ban P. PREVOST, 1821-ben GUÉNOT, 1825-ben S.-P.-H. (HARLODE) fordította franciára.
5. ARTHUR SALZ 1920-as gondos újkiadása ellenére (Drei Masken Verlag, München). Ott a 71. oldalon található Blair visszautasítása. – Hallgatónak mondta Müller: *ahol önökre a beszédemmel közvetlenül hatottam, ott egy nálam nagyobb ember volt, aki a szám által beszélt: a legnagyobb érdmem az volt, hogy századom legnagyobb szónokát, hogy Burkét megértettem.*
6. Szilárd helyet foglal el a jezsuita rendben a retorika. Joseph Kleutgen (1811–1883) *Ars dicendi* című műve 1847-ben jelent meg és 1928-ig 120 kiadást ért meg.

Európai levél

1777 1778

Crusoe

A.T.-nek

(Ezen az igazán friss, a nyolcvanas évek képzőművészetét reprezentáló, „**az olasz posztmodern**” vándorkiállításán Sebastiano Guerrera hozza leginkább zavarba a látogatót; ahogy nem képre (festményre) *emlékeztető* valamivel, és nem is *objekttel* (mondjuk à la Duchamp), hanem egy kibehajtos, két szárnyú táblaképpel mutatkozik be. Egy *közönséges*, a terem falára akasztott diptychonnal. Így, egészen *litterate* – amennyiben persze egyáltalán állítható diptychonról olyasmi, hogy közönséges.

De nem Guerráról, nem az ő „Gesamtkunstfrei” objektjéről, hanem erről a diavetítő mellett helyet foglaló férfiről akarok beszélni.)

- a gonosz befolyás, amely belém oltotta a kalandok heves és elpusztíthatatlan vágyát, süketté tett minden intellemmel szemben –

(New York Brooklyn Párizs Saint Germain a Saint Denis kurvái és Foucault Stockholm Historiska Museet ó ezek a szürke kompromisszumaikban kibírhatatlan svédek nehézkesség köteleességszag New York Manhattan kiszuperált kórház hideg vörös téglafal műtőasztal üresség műterem üresség körben csak graffitik élénken százával Kandinszkij meg más orosz avantgardok modorában New

York narkósok és homokosok szexuális kiszolgáltatottság és szexuális aberrációk szürrealista experimentumok rét tisztán áttetsző csillogó kék vizű tóval a tó előtt hatalmas akvárium aranyhalak szikrázó gyémántok aranyhalak aztán le Délre hatvanas évjáratú lerobbant Ford Fairlinok és Buickok bodegák hűgyszag a háttérben fejek kivillanó hibás fogsorok puerto ricoiak vagy mexikóiak s majdnem mindig feketék bleeksz aztán Tibet beretvált fejű buddhista szerzetesek csoportjában imamalom Dél-Kína egyik kezével a biciklikormányt a feje fölé a másikkal esernyőt tartva zuhogó eső csuromvíz mosolyog tömény csípős füst gőzölgő emberi testek körben tánc elképzeltetlenül színes karneváli kavalkád és sár és füst;

most itt, az Iparművészeti Főiskola egy kisebb termét éppen csak megtöltő, visszafogott közönsége előtt, holnap New York City, holnapután Tokió vagy Peru vagy ki tudja.)

Ki ez a diapozitívról ránk mosolygó, őszülő, zsidó kozmopolita?

– sok mindent összeszedtem, amit akkor csekélyebb értéknek tartottam, noha nem egészen haszontalannak –

A fotóeposz, amelynek szerzője ez a posztmodern fényképészet atyjának is (micsoda ostobaság!) nevezett férfi* – az épített világ széthullásának, a széthullás mikéntjének módszeres kutatásáról szól. Mindez csak később vált világossá. Ott és akkor a személyes jelenlét tűnik fontosnak, a legfontosabbnak. Gesztusokra és rezzenésekre figyelek, a hanghordozására, az *arcára*; a történeteire.

(Az az epizód, amelyik egyik tibeti gyűjtőútján esik meg vele – az s.-i múzeum megbízásából számos tanulmányutat tehetett a Lappföldtől Új-Guineáig – különösen mély nyomot hagy bennem. Egy helybeli öreg felcsillanó és hirtelen élénkké váló tekintete, ahogy T. valamilyen – még odafele menet, a repülőgépen véletlenül nála maradó – színes heti magazint mutat neki. Illusztráció volt-e, vagy reklám, amin az öreg szeme megakadt, már T. sem *emlékszik pontosan*; csak arra, hogy a *kép* egy, a Pantokrátort ábrázoló bizánci ikon reпрója volt.)

A rövid időre körbe adott albumba bele-belelapozva elsőre nem is ragad meg más, mint a képek játékosága. A sárm. A fotók cselekményessége, mozgalmassága, dramaturgiája – egyikének,

* The Teapot Opera, Goro Intern. Press Company Ltd. Tokio 1986.

másikának vad egzotikuma – mögött történetet sejtek; természetesen kezdettől *ellentörténetre* gyanakszom, a lyotard-i métarécit fölöött ironizáló, szellemesen megcspidelt virtuális *metatörténetre*. Minden ezt látszik alátámasztani: maga a, (egy közönséges teáskanna – innen a cím – körül bonyolódó) dráma, a voltaképpeni opera (színház, teátrum, azaz a **theatrum mundi**), melyet T., mint pantokrátor, mint „nagy rendező” felvonásokba rendez, sokat sejtetően háromba; továbbá maguk, az *Eszmék születésének*, *Az utazásnak*, *Utolsó ítéletnek* elnevezett felvonások is. Ha akarom a stációk.

Egyszerre, már újra itthon, a magam számára is váratlanul rossz, de legalábbis furcsa érzésem támad. Időbe telik, amíg rájövök, hát persze az *arc*, az hiányzik!

(Ha korábbi kísérleteiben „keresett” valamit, akkor az épp az *arc* – az esetetek történeteiben, a narkós sorsokban, fotóregényekben, melynek utószavában Derrida minden – vagy bármely, „any” – történet elmondhatatlanságáról, tulajdonképpen az *arc* leírhatatlanságáról értekezik; a törvényszerű *kudarcról*...)

A gyanú beigazolódik. Az albumban csak antik szoborfejek gipszmásolatait találok, egy clown papírmaséját, és néhány, comicsból kivágott sheriff figuráját. Aztán még hárfát is, porcelántálatost, Buddha-szobrot, ólomkatonákat, rozsdás dugattyút az obligát nyomásmérővel, Singer varrógépet, műanyaggyümölcsöt, comicsból kitépett lapokat...

Telekít, a század elromlott, vagy eldobott, vagy divatjamúlt gadgetjeinek zsibvásárát.

Abban a világban, melyet T. mint megmunkálendő *anyagot* használ (később, itthon értem meg ezt is) több a melankólia, mint a játék és az irónia. Pilinszky *didergő lim-lomainak*, *bőröndjeinek*, *csajkáinak*, *pléhkanalainak* (a század passiójának e résztvevőinek) szemszögéből megírt univerzumára emlékeztető világ, T.-é, mesterseges, talán artisztikus, de legfőképp minimalizált, mert a látható és látott szerint humánium nélküli világ: a személyes csak mint hiány, mint rezignáció, mint emlék van jelen benne. A térnek – az exponálást megelőző – utolsó *el*-, vagy inkább *berendezése*; a véglegest megelőző kézmozdulatok. A tárgyakon utolsó *simítások*, a még nem teljesen kihűlt kézmeleg.

(A diavetítéssel egybekötött előadás után a hamar kiürülő teremben T.-vel a tradíciók egymásba keverhetőségéről, játékról és ironiáról, Hérodotoszról, a *theatrum mundi*ről beszélgetünk. Ez az utóbbi láthatóan tetszik neki, mintha a szót most hallaná először,

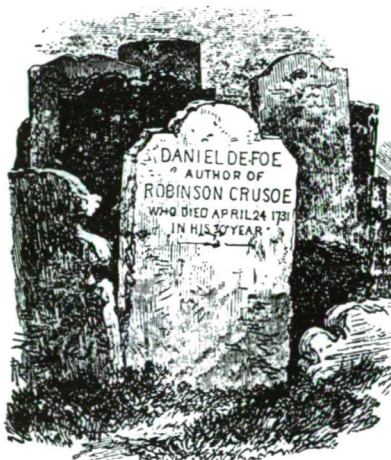
„érdekes, igazán érdekes” mondja. Elkedvetlenedem. Hátha nem is Lyotard-ról és Foucault-ról, nem szabadságról, nem az ellentétek egymásmelletiségének kiértelt tudásáról, nem a metarécit elvesztéséről, de nem is újszenzibilitásról, hanem egy bolhapiacon meglátott és megvásárolt papírmáséről, egy gyerekkori fekete-fehér comicsről, vaudevilleről van szó: olcsó *közönséges* kis tucattörténetről. A kudarc szégyenéhez hasonló érzés fog el...)

– megtanultam a szigeten, hogy semmitől se riadjak vissza –

(Epilógus) Azon az őszön egyébként Brodskij angol nyelvű esszéköteté, a **Less Than One** teszi rám a legnagyobb hatást. Kétségkívül a nyelv, az oroszul kigondolt angol, a kettő termékeny szimbiózisa. Az élmény olyan szokatlan és olyan erős, hogy az esszé voltaképpen tárgya háttérbe is szorul. Egy képre azonban (a kötet legjobb, Brodskij Bizánc-élményéről szóló írásából) máig pontosan emlékszem. Arra, amiben Brodskij minden ornamentika és **ars** archetípusát véli megadni: ahogy Robinson a nap nap után meghúzott rovátkákat hét – vagy tizenként egy következő függőlegessel áthúzza; ahogy összeköti. Ahogy jelet hagy.

Helsinki – Budapest

Szántó F. István

Pompeji útinapló

Nápoly, 1891. április 10.

6-án S. Giovannin, Porticin, Resinán, Torre del Grecón, Torre Annunziatán keresztül – konflissal és végig az öböl mentén – Pompejibe utaztunk. A hosszú úton a lombok meg a gyümölcscsel teli citromfák mögül csodálatos látványt nyújtott a kék víztükr. A tányér-alakú pineák akkor a legszebbek, ha koronájukat úgy próbáljuk meg látni, mintha függenének a levegőben, amítől is levegőtengerben úszó zöld szigetnek látszanak. Pompeji egészen bámulatos. Három órán át barangoltunk kísérőnkkel házakat, templomokat, színházakat kutatva, de anélkül, hogy a kiásott részből – egy nagy terület még feltáratlan – mindent láttunk volna, noha a leglényegesebbet azért mégiscsak megtekintettük. A régészet számára mindez ideális, hiszen egyáltalán nem történelem. Aminek joga az elmúlás és a rothadás, az fennmaradt. Amit az élet eltakar, azt a minden formát megőrző hamu megőröki a csaknem kétezer évvel későbbi kor tiszteletlen pillantása számára. Az élet minden apró és szokványos kelléke megmaradt. Kész haszon az antikvárius kíváncsiság számára. Orvosi műszerek, kenőcsös fiolák, kenyér, kötelek, gyümölcsök, a legfinomabb szőrszíták, kalácsformák – a maihoz bámulatosan hasonlatos élet minden limlomja konzerválva. A tárgyak sokasága és sokfélesége lenyűgöző. Ezeket és az összes értékes leletet az itteni múzeumba vitték, és példásan kiállították. Ezért egyedülálló a múzeum a maga nemében. De nemcsak a hétköznapi élet egészéről, hanem egy teljesen más jellegű aktualitásról is képet kapsz. Mert itt nem a halált lehet látni, hanem a meghalás görcsét, s

egyidejűleg a halál ténykedését. A kis pompeji múzeumi teremben találhatóak a betemetettek testének lenyomatai, gipszöntvények a megkeményedett hamuból. Néhány asszony és néhány férfi az elevenség formái gazdagságában, a meghalás görcsében, abban a pillanatban, amint elestek, amint félelmükben hamutól súlyos ruháikat fel-, vagy éppen letépték. Egy gyönyörű nő, akit karkötő ékesített, arcán és karjain fekvő. És az embereken kívül egy nagy kutya is, görcstől összegömbölyödve.

Egy rég elmúlt esemény rideg közvetlensége és jelenléte. Megörökített érzékiség, mégpedig egy más vonatkozásban. Az akkori élet érzékisége, melyet az élet, bármily szabad volt is, némileg eltakart – nos ez most teljes mértékben és egyenletesen ki van terítve a napsütésben. Pedig a görög kellem fényes napja süttött erre a pajkosságra, amely csak néha süllyedt le a legdurvább közönségességig. Ez az érzékiség volt a minden egyedit összekötő erő. Ő maga, mert az élethez tapadt, nem konzerválódott. Csak az egyedi maradt fenn. Persze ezt az érzékiséget bizonyos fokig még ebből is át lehet élni, s ez szép feladat. Szükséges azonban még azt is megértenünk, hogy miképp fejeződik ki, és miképp jelenik meg az érzések skálája a mitológiában és a mitológia által. Ez a mitológia pszichofizikája. A mitológiák elegendő anyagot szolgáltatnak, s bár a klasszikus, reprezentatív mítoszok köre nem tág túlságosan, azért annyira mégiscsak, mint az érzelmeké, melyeknek épp ezért lehetnek adekvát kifejezői. De az egyes mítoszok nem minden szempontból olyanok, mint a vésett érme, hanem bizonyos keretek között variábilisak, és csak az érzések dolgában azonosak. És az már egy másfajta érdeklődést igényel, hogy összehasonlítsuk és felismerjük az egyes vezérmotívumok módosulásait, és következtessünk a variációk motívumaira. Ezen variációknak azonban nemcsak a vizuálisan megfogalmazott mondanivaló, és nemcsak a váltakozó érzelmi játék az előfeltétele, hanem mindemellett maga a művészi szándék is. Világossá vált számomra, hogy az embert formáló görög művészet az összes mozgásforma elemzését adta, és kívánta adni. Leírta és kitöltötte a struktúra kínálta adottságok körvonalait, méghozzá Michelangelótól eltérően nem bánt túl szabadon ezen strukturális lehetőségekkel, mint valami erőforrással, konstrukciós faktorial. Leginkább a görög szobrászat ilyen, amelynek nagyjából a görög festészet a mása, ahogy érintkeztek is egymással. Számomra ugyanis kétségtelennek tűnik, hogy olyan absztrakciók, mint a tisztán kőszínű, fehér szobrok, Görögországban sohasem léteztek.

Módszerében mindez hasonlatos a görög geometriához, ahol a megformálás lehetőségei teljes egészükben kibontakoznak, csak-hogy ott az elevenen, itt pedig az élettelenen. Ez a művészet a maga részéről a mozdulat motívumai után kutatott, hogy így eljusson a mozgás különféle formáihoz, s ezáltal került olyan eleven kölcsönhatásba az anyagi kifejezés szükségszerűségével, s ezért kedveli annyira a sokrétű érzelmek tükrözését. Így a Pompeji falain lévő ábrázolások egyúttal lehetnének a történelem betűi is. Megértésük azonban sok időt és ismeretet igényelne!

Ott barangoltunk tehát az utcákon, melyek kövei a már 1800 éve hiányzó forgalom kocsinyomait őrzik. A házak szerkezete egy felboncolt test belső részeinek tűnt a szemünkben. A táj azonban békésen honolt a falak közt és általában mindenütt. Különösen szép kilátás nyílt a Vénusz-templom hátsó oldaláról a Vezúvra, a Jupiter-templom előtti fórumon pedig a völgy lágy vonalai fölé emelkedett a meredek hegyorom, mely a Monte S. Angelo szakadékába torkollik. S lám, abból a szép vulkánból zúdult le a pusztulás. Így a Vezúv megmászása, melyre 8-án vállalkoztunk, a pompeji-beli tapasztalataink kiegészítése volt. Ezért most ezzel folytatam mondandómat, az április 7-i beszámolóval még várva egy kicsit.

Az idő szeles volt, és az ég fehér felhői, nemege a napsütötte tenger párája eltakarták a messzeséget. A Vezúvot is fátyol borította, amely néha azért fel-fellibbent, és ilyenkor felfárult a csúcs a kék ég alatt. Így aztán fentről nem nyílt számunkra kilátás a mélybe. Csak lefelé menet vehettük szemügyre a tájat, melyet mintha ezüsttollal rajzoltak volna meg. A tengert, a környező partokat és Caprit az öblöt képező hegyek Echójával. Az expedíció egy teljes napot vett igénybe, de azért hála a Cook-féle szervezésnek, egész kényelmes volt. Meredek, ám kitaposott út vezet túl az obszervatóriumon a vulkáni kúphoz. Egészen lentről indul a funiculare, a drótkötélpálya, melynek segítségével az elfogyasztott reggeli után – mindig csak tizesével – egy hol 40-, hol 60- vagy néha 100 %-os emelkedőn közelíthetjük meg magát kúpot. Csak a kráter szélét kell magunknak megmászunk, ami körülbelül negyedórát vesz igénybe. A kilátás csodálatos és grandiózus. Lentről és mégiscsak tetemes távolságból nézve a Vezúv nem tűnt számomra a táj ennyire lényeges pontjának. A távol színei és az ibolykéket varázsló napsütés szelíd külsőt adott neki, úgyhogy azt hittem, csak részleges lávakitöréseket kell feltételeznem, bár így a katasztrófa nem tűnt számomra megmagyarázhatónak és elképzelhetőnek. Mennyire másképp hatott és tanított

a közelség. Már maga az út is, felfelé. Az egész hegy vulkáni képződmény – ezt nemcsak az elvont elmélet tartja így –, nem, ez saját szemmel is jól látható, amit némi megdöbbenéssel kellett konstatálnunk. Ahol növényizöld, ott a láva csak régi, kopott, és felületét át- meg átszötte a fokozatosan előretörő vegetáció. A távolban sötétlő, árnyékszerű foltok több ezer holdnyi lávát jelentenek. Ez pedig formai sokszínűségével önnön mozgásának törvényszerűségeit mutatja. Részben hatalmas, egymásra dobált tömbök, részben barázdált lapok, részben pedig olyan – s ez a legjellegzetesebb – mint ha megkövült gyökerek, vagy az egymásba tekert kolbászok, mint egy sűrű és a lefolyóban megdermedt leves. Ettől a szürkésfekete kőtől és a hamuesőtől vált kővé az élet azokban a betemetett városokban. Be vagyunk zárva a lávamezőkbe, ez itt az egyetlen realitás, és csak a messziségben van zöldellő élet. A széles, fekete sávok nagy, hosszú karok gyanánt nyúlnak mélyen a vidékbe. A benyomás kifejezetten pokoli, a dimenziók hatalmasak, a látvány világostalan. Hatalom ez a lávafolyam, hatalom, mely alakítja a földet, és amely ellenállhatatlanul elpusztít minden élő. Az út felfelé olyan volt, mint maga a csúcs. A krátert teljes szélességében és mélységében kavargó füstoszlop töltötte ki, melyet a szél a szárazföld felé sodort. Néha kő, vagy lávahab vágódott ki a gőzön keresztül a magasba és oldalra, néha rotyogó hangot véltem a mélyből hallani. A kráter falát kénsárga kőzet és homok borította. A résekből meg az üregekből jobbra és balra is kéngőz tör elő, rátelepszik a tüdőre, és a kulcsaimat, melyeket pedig ki sem vettem a zsebemből, rozsdaként vonta be. A kőzet fakó színe, a forró gőzök kiáramlása, a hőség és a talaj üreges kongása, végül pedig a hatalmas füstoszlop sebes ereje, szóval mindez nemcsak a sívár, erőszakos kőbirodalom lényegének külsődleges megnyilvánulása, mely a hegy oldalát a szakadozott felhőzet heves kergetőzésének megfelelően váltakozva hol látni engedi, hol pedig eltakarja. Ahogy magát a csúcsot is egyszer felhők takarták, máskor meg a mélykék ég borult rá. A kanyargós és gyűrött szürkésfekete kötőmeg egyre fokozza azt az érzést, mintha a pokolban lennénk, s a gőzölgő kráterfal kénsárga fénye mindezt bizonyossá teszi. Ez a látvány új és bámulatos tapasztalat volt a számomra.

Paul York von Wartenburg

Szeged

Katona Tünde fordítása

Számok

A számok helye

*Ezen a forgalmas padláson nagyon is indokolt
a számok szerénysége. Az egyszerű tárgyak
és a galambtetemek tartósabban őrzik helyüket
az értelmetlenné vált arányok között.
A régi madarak ürüléke az első kéreg felfelé.*

A számok kezdőpillanata

*Ez a fa a lombjában növeszti a gyökereit;
törzse láthatatlan, de egészen bizonyos,
hogy azzal tartja egybe a földet és a levegőt.
Óriási, magtalan gyümölcsét hogyan lehet
gyümölcsökre osztani?*

Új számok

*Kiút a meneküléstől függetlenül adódik,
ezért nem is jelent menedéket.
Az utolsó kiút az ébredés. Megérintünk egy kört,
mely új számokat foglal magába.*

Budapest

Sziji Ferenc

* Az előző számunkban hibásan közölt vers helyes változatát adjuk közre a fentiekben. Elvettük továbbá a 83. oldalon látható kép készítőjének nevét. A kép részlet Beöthy Balázs és Pereszlényi Rolland installációjából, a felvételt Pereszlényi Rolland készítette. A szerzőktől és olvasóinktól elnézést kérünk. (A szerk.)

Horizontális irányú variánsok

Egy szöveg pontos lemásolása természetellenes dolog. A nyelvi közlemény megértésének „kreatív” oldalát frappánsan bizonyítja az írásbeli szöveghagyományozás. Az adott szöveget (kézzel vagy géppel) másoló vagy szedő szándékosan arra törekszik, hogy az előzményt minél hívebben reprodukálja, ez a törekvése azonban csődöt mond. A reprodukálható jegyek tetemes részét nem veszi észre, ezeket a felfogottak alapján rekonstruálja,¹ illetve emlékezetből egészíti ki,² vagy pedig az történik, hogy a „kapott jelek a hallgatóban aktivizálják figyelem-rendszerének megfelelő láncszemét, és így egy hasonló, de nem azonos fogalom felmerülését idézik elő.”³ Ez okozza a szövegvariánsok keletkezését. Csak azoknak a jelsoroknak a visszaadása sikerül változtatás nélkül, amelyeket mesterségesen úgy állítottak elő, hogy a lehető legkevesebb asszociációt keltsék.⁴

Az így keletkező variánsok az elveszett szerzői szöveg rekonstruálásának eszközei. Ezt az a tény teszi lehetővé (ami megint csak a nyelv „teremtő” jellegéből következik), hogy *általában* minden egyes szöveghagyományozó más-
képpen érti meg (és változtatja meg a rekonstruálás során) az egyes helyeket. Két kézirat közös variánsai tehát egy

olyan szövegre utalnak, amelyből mindkét másoló egymástól függetlenül átvette a hibákat. De talán érdemes a kivételes eseteket is megvizsgálni.

A leghatározottabban Branca figyelt fel arra, Boccaccio-szövegek kollacionálása során, hogy egymással genetikailag semmiféle kapcsolatban nem álló kéziratok egyforma variánsokat tartalmaznak.⁵ A magam tapasztalataiból két példát idézek: 1. Hol ingyen sem félnek ott vesznek kell. – E sort csak egy kézirat tartalmazza így; valamennyi többi, továbbá a kézitról készített saját másolatom* erre változtatta: Hol ingyen sem félnek ott vesznek el.⁶ 2. Éppen jött; mert a két szakács már a palacsintasütővel meg a molnárostya-serpenyővel indult egymás ellen duellálni. – E Jókaitól származó (sajtóhibás) mondatot kísérleti személyeknek mutattam meg, megkérdezve tőlük, jó-e ez a mondat, s ha nem, mit javasolnak. A megkérdezettek fele erre javított: Éppen jókor jött...⁷ Ez esetben a „jókor jött” formulaszerűsége vonja magára a figyelmünket. A többi személy más irányban kereste a megoldást, s hasonló szerkezetek („rosszkor jött, „idejében jött”) elő sem fordultak.

A népköltészet és a műköltészet lényegi azonosságának legkövetkezetesebb hirdetői is kiemelik a továbbélés módjának, a hagyományozásnak különbözőségét.⁸ Talán csak Croce tett néhány futó megjegyzést a szóbeli és írásbeli szöveg-hagyományozás azonosságára vonatkozólag.⁹ Anélkül, hogy tagadnánk a kétféle hagyományozás közötti döntő különbséget, jogosnak tartjuk az analógiák kiemelését (hiszen mindkét esetben nyelvi közlemények aktív befogadásáról van szó), annál is inkább, mert a szájhagyományban élő szövegek változásának módja elvileg nem dokumentálható. Hiába állítunk össze egy bármilyen tetszetős változatosort, a kronológiai bizonytalanság és a közbeeső, elveszett láncszemek végtelen száma alig teszi lehetővé biztos követ-

* valamint számunk szedésének első változata (A szerk.)

keztetések levonását. Visszatérve mármost a címben jelzett mondanivalónkra, analógia alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy a népköltési szövegek variálódásánál egy új, szerencsés javaslat elterjedése mellett az eddig feltételezettnél nagyobb szerepe lehet a poligenezisnek: a kapott javaslatok térben (és időben) messze eső helyeken, egymástól függetlenül, egyformán változnak meg.

Jegyzetek

1. Roman Jakobson: *Fonológia és fonetika.* = R.J.: Hang – jel – vers. 2. kiad. Bp. 1972. 15.
2. E.H. Gombrich: *Művészet és illúzió.* Bp. 1972. 187.
3. Noam Chomsky: *A nyelvelmélet céljai.* = Szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához. Bp. 1971. 318.
4. H. Schiller Pál: *A sajtóhibák keletkezésének pszichológiai oknyomozása.* Bp. 1931. 49–52. (Kiny.: Magyar Pszichológiai Szemle.) – A kísérleti személy hiba nélkül csak ilyen betűsorokat tudott kiszedni: lgtgf lmdbmrc cptlpn...
5. Vittore Branca: *Copisti per passione, tradizione caratterizzante, tradizione di memoria.* = Studi e problemi di critica testuale. Bologna 1961. 71.
6. RMKT XVIII/4. 14,26.
7. ItK 1966. 496.
8. Ld. pl. Marót Károly: *Mi a „népköltészert”? Ethn 1947. 165. Uő: A népköltészet elmélete és magyar problémái.* Bp. 1949. stb.
9. Benedetto Croce: *Poesia popolare e poesia d'arte.* Bari 1933. 2.

A Pompeji kapható

Budapesten

- Írók Boltja
Andrássy u. 45.
- Magiszter Könyvesbolt
Városház u. 1.
- Könyváruház
Rákóczi u.
- Katalizátor Könyves Kávézó
Mikszáth K. tér 2.
- Stúdium Könyvesbolt
Váci u. 22.
- Gondolat Könyvesbolt
Váci u. 10.

Szegeden

- Móra F. Könyvesbolt
Kárász u. 6.
- Szent Gellért Könyvesbolt
Kelemen u.
- Radnóti M. Könyvesbolt
Tisza L. krt. 34.
- JATE Könyvesbolt
Dugonics tér 11.

Hódmezővásárhelyen

- Művelt Nép Könyvesbolt
Lenin u. 5/7.

Győrben

- Magvető Könyvesbolt
Arany J. u. 20.

Debrecenben

- KLTE, Aula

Nappali ház

irodalmi és művészeti szemle

az 1991/1-2. szám tartalmából:

- interjú Laurie Andersonnal
- mesterséges világok (Kocziszký Éva, Kunszt György, Tandori Dezső)
- Andy Warhol és Tama Janowitz írásai
- Beszélgetés El Kazovszkijjal
- Krasznahorkai László, Kosztolánczy Tibor, Darvasi László, Márton László novellái
- Visky András, Tompa Gábor, Gál Ferenc, Tasnády Attila versei
- Enzensberger-versek Kurdi Imre fordításában
- M. Heidegger írása
- tanulmányok Hajas Tiborról
- Kemény István, Kukorelly Endre és Németh Gábor írása Garaczi Lászlóról, Tasnády Attiláról és Kukorelly Endréről

MEGJELENT
A

HÉTVIÁG

3

Jan Kott leül az első sorba, bár lehet, hogy valamivel hátrébb, az is elképzelhető, hogy ott álldogál még messzebb, a nézőtérnek kijelölt helyiség sarkában – mert egyébként itt volt az oltár, innen beszélt a pap Isten teremtményeihez, amíg hirdették az ígét ebben a templomban – vagy csak egyszerűen átsétált a színházi téren és kilépett a hátsó falon, amely aztán hangtalanul összezárult mögötte. Ha nem sétált volna közöttünk az ütés, a turbán, a fül, akkor most nem volna Shakespeare sem. Akkor azt hihetnénk, ábrándjaink csálnak meg, hogy a képzelet játszik velünk.

Azt már Jan Kott Tömör traktátusából tudom, hogy egyáltalán nem szükséges hosszúnak, megátalkodottan irodalminak lenni. A szenvedély és a szerelem kudarcához elegendő a szűkszavúság, elegendő csak annyi, mint egy húsos, csupasz, egyszerű fül. Hiszen a fül maga a stílus, ahogy az ember is maga a kudarc, és ahogy a valóság maga Jan Kott.

A valóság, aminek itt vége van.

Szegedi írók és tanárok 1989 nyarán **POMPEJI** címmel folyóiratot alapítottak a tudás és szépség jegyében. Tiszta és pontos beszédmód a **POMPEJI** alapítóinak célja és eszménye. Régi és új kultúra dialógusa az anarchikus disputák után: a klasszikus korok befogadható és befejezhető, töredékes tökéletességét jelzi a **POMPEJI** neve.

A POMPEJI szerzői voltak: Agrippa von Nettesheim, Babette E. Babich, Bacsó Béla, Baka István (fordítás), Balog József, Bárdos László, Bartók István (fordítás), Belányi György (fordítás), Bézi László (fotó), Martin Buber, Bundula István (fordítás), Joszif Brodskij, E. R. Curtius, Czilczer Olga, Cs. Gyimesi Éva, Csatlós János, Csuhai István, Darvasi László, Eperjesi Ágnes (borítóterv), Esterházy Péter, Fenyvesi Anna (fordítás), Fuksz Lehel (fotó), Gausz András, Gyenge Zoltán, Hajnóczi Gábor, Hévízi Ottó, Horváth Elemér, Katona Tünde, Jónás Csaba, Milan Kundera, Kurdi Fehér János, Kurdi Imre, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zsolt, Lengyel András, Lengyel Zoltán, Oszip Mandelstam, Méhes Károly, Mikola Gyöngyi, Molnár Andrea (fordítás), Vladimir Nabokov, Nádas Péter, Ötvös Péter, Pál József, Podmaniczky Szilárd, Rajsli Emese (fordítás), Rácz Péter, Guiraut Riquier, Solymosi Bálint, Stoll Béla, Szajbély Mihály, Szántó F. István, Szigeti Csaba, Szijj Ferenc, Szilasi László, Szőke Katalin (fordítás), Szőnyi György Endre, Tandori Dezső, Tolnai Ottó, Tompa Gábor, Utasi Csilla, Vasadi Péter, Visky András, Branka Vukovic, Paul York von Wartenburg, Zalán Tibor, Zsélyi Ferenc, Zelei Miklós